

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

А. М. КОСТЕНКО

**ВПЛИВ ІНСТИТУТІВ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ УКРАЇНИ**

Монографія

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2018

УДК 323.2:339.923(477)

K72

Рецензенти:

В. Й. Климончук – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ);

Л. О. Кочубей – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (м. Київ);

С. В. Рудницький – доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка

Науковий консультант – А. М. Круглашов, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Рекомендовано до видання

*вченою радою Сумського державного університету
(протокол № 7 від 13 грудня 2018 року)*

Костенко А. М.

K72 Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України : монографія / А. М. Костенко. – Суми : Сумський державний університет, 2018. – 411 с.

ISBN 978-966-657-752-1

У монографії досліджено роль інститутів громадянського суспільства у процесі євроінтеграції України. Проаналізовано етапи інституалізації громадянського суспільства та характер їх взаємовідносин із державою в контексті європейських інтеграційних процесів, виявлено специфіку інформаційно-консультативних, діалогових та партнерських інструментів взаємодії на етапі реалізації стратегії інтеграції України до Європейського Союзу.

Монографію розраховано на фахівців у галузі політичних наук, державного управління, права, міжнародних відносин та історії, а також науковців, викладачів і студентів.

УБК 323.2:339.923(477)

© Костенко А. М., 2018

ISBN 978-966-657-752-1

© Сумський державний університет, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	С. 5
ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	11
1.1. Теоретико-методологічні підходи до європейської інтеграції	11
1.2. Категоріальний апарат дослідження європейських інтеграційних процесів	38
1.3. Дослідження вітчизняними вченими процесів європейської інтеграції	49
<i>Висновки до розділу 1</i>	54
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК АКТОРА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	57
2.1. Аналіз наукових джерел дослідження громадянського суспільства	57
2.2. Еволюція відносин «громадянське суспільство – держава»	77
2.3. Інституціоналізація громадянського суспільства в Україні	100
2.4. Етапи розширення Європейського Союзу як чинник євроінтеграційних процесів	137
2.5. Нормативно-правова база євроінтеграції України	163
<i>Висновки до розділу 2</i>	178

РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ВЗАЄМОДІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	184
3.1. Форми інформування громадськості з питань співпраці з ЄС	184
3.2. Специфіка механізмів громадського консультування	219
3.3. Діалог із громадськістю: інструменти реалізації та оцінювання ефективності	238
<i>Висновки до розділу 3</i>	262
РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	268
4.1. Партнерство між владою та інститутами громадянського суспільства щодо впровадження європейських реформ	268
4.2. Форми громадського контролю	285
4.3. Громадська дипломатія як чинник впливу у процесі інтеграції до ЄС	304
<i>Висновки до розділу 4</i>	313
ВИСНОВКИ	318
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	328
ДОДАТОК А. Інформація про виконання плану заходів на 2018 р. з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 рр.	369
ДОДАТОК Б. Карта залучення міжнародної допомоги	402

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВВП – валовий внутрішній продукт.
- ВНП – валовий національний продукт.
- ВРУ – Верховна Рада України.
- ГС – громадянське суспільство.
- ЕВС – економічний і валютний союз.
- ЄС – Європейський Союз.
- ЄЕС – Європейська економічна спільнота.
- ЄК – Європейська Комісія.
- ЄОВС – Європейське об'єднання вугілля і сталі.
- ЄАВТ – Європейська асоціація вільної торгівлі.
- ЄП – Європейський парламент.
- ЄПС – Європейська політика сусідства.
- ЄР – Європейська Рада.
- ЗВТ – Зона вільної торгівлі.
- ЗМІ – Засоби масової інформації.
- ІГС – інститути громадянського суспільства.
- ІЛР – індекс людського розвитку.
- КМУ – Кабінет Міністрів України.
- КСЦЄ – країни Східної та Центральної Європи.
- ЛАД – Ліга арабських держав.

МЗС – Міністерство закордонних справ.

Мін'юст – Міністерство юстиції України.

ОБСЕ – Організація безпеки та співробітництва Європи.

ОДА – Обласна державна адміністрація.

ООН – Організація Об'єднаних Націй.

ПАРЄ – Парламентська Асамблея Ради Європи.

ПДА – Порядок денний асоціації Україна – ЄС.

РЄ – Рада Європи.

СЄСС – Угода про європейсько-середземноморське співробітництво між ЄС та середземноморськими країнами.

СОТ– Світова організація торгівлі.

СНД – Співдружність Незалежних Держав.

УА – Угода про асоціацію між Україною та ЄС.

УПС – Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами.

УСА – Угода про стабілізацію та асоціацію.

ЦОВВ – Центральні органи виконавчої влади.

ЦСЄ – Країни Центрально-Східної Європи.

ВСТУП

Досвід держав Європи показує, що процеси європейської та євроатлантичної інтеграції відбуваються у нерозривній єдності з процесами демократизації і навіть певним чином можуть бути ототожені з ними. Тому важко переоцінити важливість участі в цих процесах громадянського суспільства.

Європейське майбутнє України залежить не тільки від дипломатів та політиків, але й від активності суспільства загалом. Постійна співпраця між владою та інститутами громадянського суспільства на всіх рівнях впровадження європейської інтеграційної політики є запорукою успішного досягнення стратегічних цілей нашої країни. В цьому контексті важливим є усвідомлення спільності інтересів держави та інститутів громадянського суспільства. Підписавши Угоду про асоціацію, Україна взяла на себе конкретні зобов'язання, виконання яких насамперед потрібне саме нам. Процес європейської інтеграції – впровадження внутрішніх реформ шляхом викорінення корупції, проведення економічних та політичних трансформацій, які можна здійснити лише спільно та за всебічної підтримки громадянського суспільства. Саме тому теоретико-методологічне обґрунтування ролі інститутів громадянського суспільства на шляху інтеграції України до Європейського Союзу дозволяє зрозуміти їх причинно-наслідкові взаємозв'язки, на ранній стадії розрізнити нові процеси і тенденції.

Теоретики європейської інтеграції визначалися за практикою, намагаючись інтерпретувати її в

категоріях політичних, соціологічних і економічних вчень. Тобто теоретичні підходи певним чином відзеркалюють інтеграційний процес, дивлячись у яке політики та широкі верстви громадськості можуть краще зрозуміти логіку і результати своїх спонтанних зусиль.

Розгляду різних аспектів інтеграційних процесів у Європі присвячені праці таких західних дослідників, як М. Арах, М. Беме, М. Денджерфілд, Дж. Стигліц, Ф. Тоді, Ч. Тейлор. У цих роботах проаналізовані причини інтеграції, їх прояви та наслідки.

Крім того, європейські інтеграційні процеси розглядаються в дисертаційних дослідженнях українських вчених-політологів, соціологів, філософів, економістів, істориків, правознавців та фахівців інших галузей знань. Українські науковці аналізують: теоретичний та практичний виміри розширення ЄС (В. Копійка), регіональні аспекти європейської інтеграції (А. Круглашов), європейську політичну інтеграцію (О. Полтораков), еволюцію становлення і перспективи спільної зовнішньої політики ЄС (О. Кравченко), інституційний вимір зовнішньої політики Євросоюзу (Н. Вінникова), інституційний вимір формування політичної системи ЄС (О. Врадій), наднаціональні інституції ЄС у теоріях інтеграції (В. Терницький) тощо.

Аналіз змісту категорії «громадянське суспільство», обґрунтування етапів його розвитку та інституціоналізації присвячені «класичні» концепції громадянського суспільства Дж. Александера, Е. Арато, Ж. Бодріяра, Ю. Габермаса, Г. Гегеля,

Е. Геллнера, Р. Дарендорфа, Дж. Коена, Т. Карозерса, Р. Патнема, Т. Парсонса, А. де Токвіля та ін.

Авторське бачення проблеми взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства ґрунтується на основі концептуальних підходів зарубіжних вчених Дж. Баттерфілда, Ю. Габермаса, С. Гінера, С. Елісона, Р. Кокса, Х. Лінца, Кл. Оффе, Дж. Холла, Ф. Шміттєра.

Для вивчення процесів інституціоналізації громадянського суспільства в Україні використовувалися дослідження В. Бурдяк, В. Горбатенко, А. Крутлашова, А. Колодій, В. Котигоренка, Л. Нагорної, М. Обушного, В. Полохала, Ф. Рудича, Н. Ротар, С. Телешуна, Д. Ткача та ін.

Проте в процесі наукового вивчення проблем розвитку громадянського суспільства та європейських інтеграційних процесів України стало помітним брак досліджень, пов'язаних із впливом інститутів громадянського суспільства (ІГС) на європейську інтеграцію. В існуючих працях не розкрито змісту та характеру участі громадянського суспільства у процесі вироблення завдань та цілей, розробки, прийняття рішень та їх реалізацій в контексті європейських інтеграційних процесів; оцінки наявних у ІГС інструментів та механізмів реалізації політики вступу України в ЄС.

Отже, теоретичне й практичне значення, недостатня розробленість вказаної проблематики зумовлюють актуальність нашого дослідження.

Новий етап трансформації політичної системи України спричинений подіями на Євромайдані і є свідченням зростання ролі громадянського

суспільства в розбудові української держави та формування нового рівня відносин між громадянами – громадянським суспільством – державою. Політичні та соціально-економічні перетворення України пов'язані насамперед зі створенням надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки. Подальше наше зближення із Європейським Союзом через виконання Україною зобов'язань є інструментом розбудови демократичних інституцій.

Досвід попередніх років засвідчив, що проєвропейські декларації українських можновладців не гарантують ефективної європейської інтеграційної політики та впровадження системних демократичних реформ. Лише постійний вплив громадянського суспільства через комплекс інструментів (інформування, консультування, діалогу, контролю та прямої дії) здатний забезпечити просування України в бік Європейського Союзу та проведення необхідних реформ. З огляду на це видається важливим вивчення ролі громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси в Україні.

У монографії досліджено роль ІГС в процесі євроінтеграції України. Проаналізовано етапи інституалізації громадянського суспільства та їх характер взаємовідносин із державою в контексті європейських інтеграційних процесів, виявлено специфіку інформаційно-консультативних, діалогових та партнерських інструментів взаємодії на етапі реалізації стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. Монографію розраховано на фахівців у галузі політичних наук, державного управління, права, міжнародних відносин та історії, науковців, викладачів, студентів.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Теоретико-методологічні підходи до європейської інтеграції

Теоретичні засади європейської інтеграції можна згрупувати в «економічний» і «політичний» напрями. Але такий поділ був би занадто загальним та умовним. Радше можна говорити про переважно економічний та переважно політичний підходи у дослідженні інтеграції. Найчастіше їх важко відокремити один від одного [148, с. 25].

Дослідження європейських інтеграційних процесів у рамках економічних та політичних напрямів викликане тією констатацією, що ЄС притаманні дві основні інтеграційні площини: економічна та політична. Так, економічна площина ЄС проявляється у процесі загальної економічної інтеграції, становлення економічного і валютного союзу (ЕВС) ЄС, формування спільного ринку. Натомість щодо сфери політичної інтеграції, то вона є більш складним процесом і охоплює питання спільної зовнішньої, безпекової та оборонної політики. Тому одночасне поєднання або навіть синтез у собі різних інтеграційних підходів може бути особливо корисним за умов нових викликів європейській інтеграції. Поряд з цим на рівні європейського суспільства формується система цінностей, покладених в основу євроінтеграційних процесів. З огляду на це суспільна та громадська площина є складовою європейської інтеграції.

До основних економічних підходів у вивченні інтеграційних процесів відносять лібералізм

(ринковий підхід) та інституціоналізм (ринково-інституціональний підхід).

На ранніх етапах дослідження інтеграційних процесів європейська інтеграція ототожнюється з торговельною та платіжною лібералізацією. Відомий французький економіст М. Алле писав, що одним із прийнятних правил для тісної економічної інтеграції між демократичними суспільствами є правило вільного ринку [276, с. 8]. Представники ліберального підходу стверджують, що вільна торгівля сама по собі інтегрує сферу співпраці, тому не потребує особливих наднаціональних інститутів, які б піклувалися про виникнення інтеграції [12, с. 23]. Хоча цілком зрозуміло, що принципи ліберального врегулювання суспільно-економічних відносин на практиці пов'язані із втручанням держав у господарські відносини.

Представники ринково-інституціонального напряму намагаються знайти компроміс між ринковими та державними регуляторними механізмами міжнародної економічної інтеграції. На відміну від представників ринкового підходу інституціоналісти визнають, що інтеграція національних господарств не може бути досягнута одними лише ринковими методами. На думку представників цієї концепції, інтеграція є втіленням певної єдності економічних і політико-правових аспектів [257, с. 12]. Б. Балаша вбачає початок інтеграції в акціях урядів, що усувають дискримінацію. Учений наголошує, що не можна ототожнювати інтеграцію зі звичайним співробітництвом. «Ця різниця, – пише він, – є не якісною, а кількісною. Тоді як співробітництво

передбачає дії, що мають на меті зменшення дискримінації. Процес економічної інтеграції полягає в засобах, які спричиняють елімінування тих чи інших форм дискримінації. Наприклад, міжнародні угоди про торговельну політику стосуються галузі співробітництва, тоді як усунення існуючих бар'єрів – інтеграції» [276, с. 2].

Ще в середині 60-х рр. XX ст. деякі французькі, англійські та італійські економісти піддали критиці неоліберальні підходи до дослідження інтеграції і запропонували так званий «структурний підхід».

Погляди представників зазначеного підходу істотно різняться між собою. Однак є те, що їх об'єднує: по-перше, надто критична позиція щодо традиційної теорії міжнародної торгівлі; по-друге, прагнення виявити структурний аспект інтеграційного процесу. Для представників цього підходу справжня інтеграція – це дещо більше, ніж просто об'єднання кількох економік. Вона можлива лише на стадії економічного союзу, коли відбувається взаємопроникнення національних господарств, що є невід'ємною частиною невідворотного процесу зміни їхньої структури [257, с. 12].

«Під інтеграцією, – пише П. Стрітен, – слід розуміти спільну політику зайнятості, спільну монетарну і фіскальну політику, а також спільну антимонопольну політику» [312, с. 16]. Інакше кажучи, для повної інтеграції важливе не стільки забезпечення абсолютної свободи руху товарів і факторів виробництва, тобто свободи для ринкового механізму, скільки координація економічної політики держав, що мають на меті пом'якшити нерівномірність економічного розвитку окремих

країн інтеграційного комплексу й окремих регіонів усередині цих країн, а також забезпечити усталеність національних платіжних балансів. Вищою можливою стадією регіональної економічної інтеграції, відповідно до цієї концепції, має стати раціональна господарська структура всього інтегрованого регіону [257, с. 13]. Отже, йдеться про своєрідну зміну якості системи: інтегрування повинне становити не просто сукупність національних економік, а якусь нову якість, більш досконалий господарський організм.

Фактично до 70-х рр. XX ст. серед науковців-економістів спостерігався певний скептицизм щодо явних економічних переваг тісної співпраці між європейськими державами, проте подальший прогресивний розвиток економічної політики Європейського співтовариства, зокрема створення єдиного ринку, а потім економічного і валютного союзу в рамках ЄС, стало значним імпульсом для подальшого розвитку економіко-теоретичного підходу до вивчення саме європейської інтеграції.

Узагальнюючи, необхідно зазначити, що прихильники економічного підходу передумови європейських інтеграційних процесів вбачають у розвитку міжнародного поділу праці, міжнародної господарської кооперації і загалом посилення процесів взаємозалежності та тенденцій до організованості та впорядкованості на рівні глобальної світової системи. Серед представників цього підходу так і не склалося єдиної думки щодо природи і мети інтеграції. Деякі з них ототожнювали регіональну інтеграцію передусім із поверненням до ідеалів вільної торгівлі, а сама інтеграція, на їхню думку, повинна зводитися лише до відміни різних

обмежень, що заважають вільному переміщенню товарів і послуг. Інші ж виявилися прибічниками інтенсифікації інтеграційного процесу, причому в різних сферах, і розглядали створення європейського ринку як єдиний шлях для досягнення всезагального добробуту в рамках усієї Європи.

Крім економічних підходів, як уже зазначалося, виділяють і політологічні підходи до дослідження європейських інтеграційних процесів. Першим і, мабуть, політичним підходом до вивчення та аналізу європейського інтеграційного процесу є федералізм, який сформувався наприкінці Другої світової війни і виступає за інтеграцію у правовому та інституційному значеннях.

Федералізм відстоює точку зору, згідно з якою в основі взаємовідносин між країнами, що інтегруються, повинна бути модель союзної держави, утворення якої одночасно розглядається і як кінцевий продукт, результат інтеграції. Як слушно пише у дослідженні «Міжнародна теорія та європейська інтеграція» Ч. Пентланд, кінцевою метою інтеграції є створення наднаціональної держави відповідно до принципів централізації і передачі політичних повноважень на найвищий рівень [308, с. 147]. Учений виділяє дві особливості федералістського підходу: соціологічний, детермінований соціальною активністю людей, та конституційний – установлення конституційного «проекту» для пом'якшення централізованих дій держави. Він зауважує, що саме з них і почався розвиток різних напрямків у інтеграційній теорії.

Лише швидкий поворот у бік федеративної моделі, на думку відомого італійського федераліста

А. Спінеллі, Європейського Комісара та члена Європарламенту (ЄП), міг би привести до успіху в об'єднанні всієї Європи. Він вважав за необхідне створення незалежних інститутів ЄС, які впливали як на взаємовідносини між країнами, що інтегруються, так і на розподіл повноважень між ними, з одного боку, і надінституційним утворенням – з іншого. В іншому випадку євроінтеграційним процесом управлятимуть уряди держав-членів [303, с. 19]. Характеризуючи роль надінституційного утворення та розподілу його повноважень, А. Спінеллі стверджує, що жодна із гілок влади відповідного рівня не повинна володіти ніякими перевагами, а повноваження місцевих, регіональних, національних органів і органів європейського масштабу повинні бути сумісні й доповнювати одне одного. Тобто сутність федералізму полягає в децентралізації влади всюди, де це необхідно. Звертаємо увагу на те, що децентралізація там, «де це необхідно», становить зміст одного з основних принципів Маастрихтського договору про Європейський Союз – принципу субсидіарності.

Прихильники федералізму наголошують, що основним джерелом об'єднання держав є спільні історичні, духовні і культурні здобутки народів, а також збіг економічних і політичних інтересів держав. Французький дослідник Дені де Ружмон зазначає: «Федералізм не має на меті стерти відмінності та розчинити всі нації в одному блоці, навпаки, хоче врятувати їхні якості. Багатство Європи й сама суть її культури були б утрачені, якби хтось спробував уніфікувати континент, усе тут перемішати, одержати якусь своєрідну європейську націю, в якій

латиняни й германці, слов'яни й англосакси, скандинави і греки були б підвладні однаковим законам і звичаям, які б не могли задовольняти жодну з цих груп і які б усіх пригноблювали» [44, с. 35]. Таким чином, незважаючи на те що федералізм передбачає політичну уніфікацію, економічну уніфікацію, у культурному розумінні держави-учасниці союзів залишають за собою власну специфіку.

Федералісти виділяють два основні методи для зближення держав: кооперативний та інтеграційний [4, с. 22]. Кооперативний метод становлять спільні дії держав, спрямовані на узгодження питань, що становлять спільний інтерес. При цьому органи управління, що утворюються внаслідок співробітництва, формуються з представників, які отримують мандат на представництво інтересів національних держав. Рішення та угоди приймаються лише одностайно і мають чинність лише для тих держав-членів, що їх схвалили.

Інтеграція, навпаки, передбачає делегування права прийняття рішень органам управління, функціонери яких не представляють інтереси країн, громадянами яких вони є. При цьому ухвалення рішень не потребує одностайності і вони є обов'язковими для всіх держав-учасниць. Рішення інтеграційних органів мають виконуватися без подальших узгоджень та обговорень у національних законодавчих органах.

Дослідивши праці прихильників федералізму, можна виокремити декілька напрямків теоретичних досліджень у рамках єдиної федералістської теорії інтеграції:

1. Класичний федералізм 50–60-х років ХХ ст., основними представниками якого є М. Алле, Г. Бругманс, К. Л. Кор, Д. де Ружмон [44, с. 123], В. Хальштейн, Г. Герард. Вони вважають, що єдиним способом європейської міждержавної інтеграції є створення федеративної європейської держави. Тобто об'єднання європейських держав має відбуватися на зразок Сполучених Штатів Америки як типової федеральної держави.

2. Реформований федералізм, прибічниками якого є А. Спінеллі, П. Тейлор [234, с. 34–43], К. Фрідріх. Вони також виступали за створення єдиної Європи за федеративною моделлю. Проте вчені зазначали, що європейську федеративну державу можна створити як традиційними методами, тобто шляхом прийняття єдиної конституції, створення єдиного уряду, так і здійснювати поступальний перехід, тобто поступовим посиленням інтеграційних процесів між окремими регіонами Європи. Вони зосереджують свою увагу не стільки на цілях інтеграції, скільки на методах та шляхах їх досягнення. Початковим елементом процесу федералізації європейських структур є не утворення федерації, а співробітництво та спільні міждержавні угоди. Саме інтенсифікація та поглиблення міждержавного співробітництва мають підготувати європейське суспільство до розуміння необхідності поступового утвердження інтеграційних структур федеративного характеру.

3. Інтегральний федералізм, який передбачає перехід до федерації через залучення до інтеграційних процесів усього суспільства та

формування системи «багаторівневого управління» (Г. Марк, Л. Хутх, К. Бленк, Г. Еро).

4. Галузевий, або так званий неофедералізм, що розглядає федералізм як гнучку модель, яка дозволяє використовувати форми та методи інших інтеграційних теорій (М. Бургес, Дж. Пайндер, Д. Сиджанські). Останнім часом у рамках міжнародної порівняльної політології особливої популярності також набуває модель, співзвучна до галузевого федералізму Дж. Пайндера.

5. Інституціональний федералізм А. Сбраджії. Учений намагається звільнити федералізм від його нормативної прив'язки, розглядає його як особливу філософію, наукову орієнтацію, а сам євроінтеграційний проект інтерпретує як експеримент у галузі інституціональної творчості, кінцевий результат якої неможливо передбачити [224, с. 473–474]. Інституційний підхід до євроінтеграції досліджує питання формування нової системи, її структуру, інтегративні властивості, елементи та їх взаємодію. Ця нова система визначається як «Єдина Європа». Учені аналізують нові аспекти інтеграції: особливості міждержавної взаємодії на формальному і неформальному рівнях, процедури прийняття рішень, результати інституціоналізації тощо. Отже, взаємодія політичної та економічної систем стимулює розвиток інтеграції і визначає його напрямки [274, с. 62].

Як бачимо, усі згадані підходи базуються на принципах федералізму, тільки в одному випадку суб'єктами федерації є національні держави, а в іншому – регіони (райони).

На думку прихильників Європейської федерації, сучасна ситуація у Співтоваристві не тільки не є кроком назад від федерації, а, навпаки, свідчить про спільне бажання рухатися далі шляхом інтеграції. Деяка децентралізація в прийнятті рішень дозволяє у гнучкій формі усунути важливі суперечності та розбіжності, що гальмують інтеграційний процес, який неодмінно приведе до федеративного об'єднання. Як доказ наводяться закріплені в Єдиному Європейському Акті положення про директиви та принцип взаємної довіри.

Критики федералізму звертають увагу на те, що політичні одиниці, які виникли в певний період міжнародних відносин і за специфічних умов, мають своєрідну модель, тому сучасну модель співпраці неможливо автоматично переносити з попередніх. Вони також стверджують, що спільна влада федерації не є необхідною для гарантії її успіху, але визнають, що федералістський підхід має політичну й цілісну орієнтацію, яку інші теорії залишають поза увагою. Федералістський підхід не надає належного значення суспільно-економічним і класовим факторам, що специфічним чином впливають на будь-які процеси об'єднання.

На нашу думку, основним недоліком класичного федералізму є те, що його прихильники вважали можливим швидко інституційно-конституційне оформлення об'єднання держав. Кінцева мета федералістської теорії – утворення федерації чи конфедерації європейських держав, яка водночас проголошується як необхідна умова для початку інтеграційного процесу.

Таким чином, виходячи з вищенаведеного, можемо вдатися до таких тверджень. По-перше, федералістський підхід має універсальний характер, його загальну філософію та конкретні принципи можна застосовувати як у широкому контексті міжнародних відносин, так і у вузькому контексті євроінтеграційних процесів – формування моделі політичного устрою сучасного Євросоюзу. По-друге, у рамках Євросоюзу федералістський підхід може бути поданий не лише у жорстко фіксованій формі федерації, а й інших формах, зокрема конфедерації, консоціації або навіть унії (об'єднання).

Іншим політичним підходом до пояснення європейських інтеграційних процесів є функціоналістський, що представлений у працях Д. Мітрані [304, 306], одного із критиків федералізму. Учений обґрунтував необхідність трансформації й оновлення уявлень про систему міжнародних відносин і запропонував так звану «функціональну альтернативу», що має своєю кінцевою метою створення світової спільноти. Д. Мітрані виступає проти ідеї створення федерації та управління континентального масштабу і доводить недоцільність створення статичного і штучного, територіально обмежувального федеративного об'єднання, визначаючи це як «оману федералізації» [304, с. 221]. Він вважав найбільшим викликом для європейської інтеграції «об'єднати разом спільні інтереси всіх без нерозумного втручання в конкретні методи досягнення цього кожним» [304, с. 68]. Вважаючи федералізм надто регламентованим та жорстким, обґрунтовував складність його підтримувати через політичний націоналізм держав-членів.

Одна із головних ідей функціоналізму полягає в тому, що міжнародна інтеграція повинна бути максимально деполітизованою, а ефективно співробітництво держав та запобігання конфліктам можуть і повинні бути досягнуті шляхом концентрації зусиль у першу чергу на спільних для всіх питаннях добробуту (як у всесвітньому масштабі, так і на національному рівні). Згідно з функціоналізмом інтеграційна динаміка приводить до появи функціональних організацій, що володіють конкретними повноваженнями, делегованими безпосередньо самими державами. Кінцевим продуктом інтеграції є створення функціональної системи, елементи якої можуть почати працювати і без загальної політичної надбудови.

Д. Мітрані запропонував шлях глобального вирішення конфліктів між державами – через установлення такої форми співпраці всередині існуючих державних кордонів, яка б зближувала народи та держави. Передусім співпрацю можна забезпечити у сферах транспорту, культурної діяльності й торгівлі. Адже в цих сферах інтереси держав-учасниць найлегше було б визначити, що є позитивним для формування союзів [7, с. 110].

З огляду на майбутнє розширення ЄС досить цікавим є теоретичне узагальнення Д. Мітрані щодо виокремлення дихотомії концепції континентальних уній (де пріоритетом є визначення території членів об'єднання і «чужинців») та концепції світової, універсальної ліги (як визначення функцій з метою інтеграції за врахування якомога більшої кількості інтересів їх учасників).

У цьому контексті ключового значення набувають дві тези Д. Мітрані. По-перше, регіональні інтеграційні проекти відтворюватимуть територіальні квазідержавні функції, але вже на наднаціональному рівні, де вирішальну роль матимуть не всі, а лише найпотужніші держави [304, с. 356]. І, по-друге, заперечення застосування територіальної логіки як встановлення заради політичних цілей реальних кордонів та визначення обмежень на членство в регіональних інтеграційних об'єднаннях [305, с. 70].

Мітрані наголошує, що основою інтеграції є економічна інтеграція, а не політична, соціальна чи інформаційна. У праці «Дієва система миру» він робить висновок, що розмежування співробітництва між різними країнами, тобто набуття кожною країною специфічних економічних функцій, приводить до інтеграції [304, с. 125]. Учений вважає, що створення єдиного економічного ринку, спільних економічних організацій є передумовою для політичної інтеграції.

Узагальнюючи, необхідно зазначити, що Д. Мітрані вважає чинником інтеграційних процесів функціонування міжнародних організацій та міжнародних режимів як центрів міждержавного співробітництва в різних сферах. Ціла низка положень концепції Мітрані, що відстоювали позитивне значення процесу децентралізації, технократичного співробітництва та застосування міжнародної адміністрації у вирішенні проблем добробуту та миру, були пізніше використані та розвинені прихильниками функціоналістських традицій.

Б. Розамонд у праці «Теорія європейської інтеграції» зробив такий висновок щодо значення теорії функціоналізму: «Історичне значення функціоналізму полягає в тому, що він заклав підвалини неофункціоналістської теорії інтеграції – галузі теорії міжнародних відносин, що найбільше асоціюється з розвитком Європейських Співтовариств» [311, с. 38].

Спроби пояснити унікальність ЄС, знайти відповіді на питання, які виникають у процесі інтеграції і на які не могли відповісти прихильники класичного федералізму та функціоналізму, привели до появи в 60–70-х рр. ХХ ст. неофункціоналізму. Цікавими є теоретичні узагальнення Е. Хааса [291, с. 62], який європейську інтеграцію розглядає як процес трансформації національних практик взаємодії інститутів та продукує створення особливої багаторівневої системи управління з безліччю центрів прийняття рішень. Хаас одним із перших науковців усвідомив, що усунення бар'єрів для вільного пересування грошей та людей без кордонів може трансформувати європейську державну систему.

Він не тільки підкреслив визначальну роль політичного чинника в процесі інтеграції, зокрема як інструменту творення постнаціональних політичних спільнот, поступової інтеграції у сферах «низької» та «високої» політики, а й визначив європейську інтеграцію як процес, який не можна ототожнювати з міждержавною чи міжурядовою співпрацею. Крім співпраці, яка виникає із функціональних зв'язків, інтеграцію варто заохочувати за допомогою політичних та економічних еліт, які працюють як на

рівні політичних партій та груп, так і національному рівні [303, с. 21].

Тобто, невід'ємною складовою теорії неофункціоналізму залишилась ідея «переливання», але вже значно модифікованою до реалій євроінтеграційного процесу. Тобто якщо дві або більше держави домовилися про співпрацю в одній конкретній сфері діяльності і створили нову регіональну організацію для управління нею, то всі переваги інтеграції не будуть відчуватися доти, доки співпраця не пошириться на інші взаємопов'язані сфери діяльності [291, с. 29].

На думку Хааза, визначальним елементом під час формування політичного співтовариства є відчуття належності, яке індивіди та суспільство в цілому демонструють центральним політичним інститутам. Політична інтеграція – це процес, у якому політичні складові національних держав на основі зміненого відчуття національної належності, спрямовують власні очікування й політичну активність до нового наднаціонального утворення, що має право ухвалювати рішення, поширювані на відповідні національні центри. Кінцевим результатом політичної інтеграції є нова політична спільнота. Належність до нового центру, що приймає рішення, перевіряється на основі поведінки представників політичних груп, оскільки еліта є значним політичним чинником.

Ця концепція ґрунтується на інтересах і цінностях учасників, які взаємодіють. Тому інтеграція реалізується в той момент, коли співпраця представників держав досягає такого рівня гармонізації, що стає моделлю. Так, якщо плюралізм

прийняття рішень є спільною цінністю учасників процесу, то він стає атрибутом політичної інтеграції [4, с. 25]. Одночасно Хааз акцентує увагу на тому, що політична інтеграція розвивається з економічних зв'язків між групами держав, але будь-які взаємозв'язки не є політичною інтеграцією. Таким чином, Хааз розмежовує поняття політичної інтеграції та співпраці, яка не обов'язково приводить до створення союзу.

На думку вченого, інтеграція є можливою не на глобальному, а лише на регіональному рівні. Він зазначає, що важливу роль в інтеграційних процесах відіграють нові політичні еліти, які усвідомлюють, що добробут їхніх держав залежить від добробуту інших держав. Покращання добробуту населення є основним завданням інтеграції.

Значний вклад у розвиток концепції неофункціоналізму зробив А. Маршаль, який розробив концепцію континентальної інтеграції. У своїй праці «Солідарна Європа» учений підкреслює, що інтеграція – це об'єктивний та незворотний процес. Інтеграція у Європі, на думку вченого, розпочалася ще у XVI ст., унаслідок чого були утворені національні держави. Проте інтеграційний процес продовжився і наступним його етапом повинна стати континентальна інтеграція. Континентальна інтеграція передбачає створення інтеграційних об'єднань на рівні окремих континентів. Таке об'єднання є легшим процесом, ніж об'єднання на глобальному рівні, оскільки між країнами одного континенту існує географічна, економічна та цивілізаційна єдність.

Сутністю інтеграції, за концепцією А. Маршала, є вироблення почуття солідарності між різними націями. Тому, на думку вченого, першою формою інтеграції є соціальна, а вже наступними – політична та економічна.

Починаючи з 70-х рр. XX ст. прихильники неофункціоналізму як центральний чинник політичної інтеграції розглядають зовнішній. Одним із перших вплив зовнішнього чинника на процес політичної інтеграції відобразив у неофункціоналістській теорії Джозеф Най. У низці своїх праць він запропонував концепцію «активних» та «пасивних» зовнішніх чинників, що просувають регіональну інтеграцію. Ф. Шміттер увів у неофункціоналістську систему поняття «екстерналізм», що об'єднувало як сприятливі, так і негативні зовнішні чинники, які так чи інакше впливають на інтеграційні процеси, а їх урахування мало важливе значення для пояснення інтеграційних змін. Особливу увагу Ф. Шміттер приділяв аналізу негативних зовнішніх чинників. На його думку, інтеграція може викликати зворотну негативну реакцію з боку держав, які не входять до інтеграційного об'єднання, що, у свою чергу, змусить регіональне угруповання вдаватися до нових, складніших форм співробітництва. Як наслідок, цілком можливим є формування спільної зовнішньої політики, яка до цього не існувала.

У той самий час, аналізуючи історію процесу розширення Європейського Співтовариства, можна зробити висновок, що неофункціоналістська теорія, навіть у відкоригованій формі, має значні обмеження щодо дослідження інтеграційних процесів у Європі,

особливо на стадії розширення Співтовариства. Збільшення кількості країн-членів значно ускладнює формування консенсусу між правлячими елітами щодо довготривалих цілей ЄС. Розширення зменшує також однорідність Співтовариства, послаблюючи цілісність та ефективність його політики. Припущення неофункціоналізму щодо розвитку прогресивних, раціональних і домінуючих наднаціональних еліт стало менш імовірним.

Ще одним своєрідним теоретичним підходом у дослідженні європейських інтеграційних процесів є комунікативний підхід, який розроблений Карлом Дойчем і викладений у його працях «Політичне співтовариство на міжнародному рівні: проблеми визначення і виміру»; «Політичне співтовариство і Північноатлантична зона: міжнародна організація у світлі міжнародного досвіду»; «Аналіз міжнародних відносин». К. Дойч використовує теорію систем, спираючись на кібернетичні уявлення Н. Вінера і конструкції Т. Парсонса, об'єднавши це власними ідеологічними і політичними аспектами інтеграції.

Комунікаційний підхід Дойча базується на принципі «ізоморфізму», який полягає в тому, що всі соціальні процеси, включаючи стосунки між окремими групами людей і навіть націями, підпорядковуються ідентичним закономірностям, логічним висновкам кібернетики.

Джерелом інтеграційної еволюції вчений вважає прагматичну детермінованість індивідуальної поведінки. «Люди рано чи пізно з'ясовують, що у конкретній політичній і економічній грі вони можуть краще відстояти свої інтереси, якщо створять коаліції. У політиці й економіці такі коаліції будуть значною

мірою залежати від соціальної комунікації та культури, структури особистості, комунікаційних звичок учасників» [7, с. 94].

К. Дойч розглядає інтеграцію як реальну можливість забезпечення мирного співіснування країн, що досягається шляхом розширення торгівлі, вільного руху людей, культурного обміну, проведення консультацій [296, с. 83]. Відтак, згідно з європейським підходом інтеграцію визначають як «процес, за посередництва якого окремі держави передають частину своїх суверенних прав на користь створюваної і єдиної для них усіх інституціональної структури для того, щоб забезпечити врахування і реалізацію їх спільних інтересів» [279, с. 225].

За Дойчем, суб'єктами міжнародних відносин є нації, держави, а не окремі особи чи групи людей. Народи виявляються інтегрованими у міру того, як вони стають взаємозалежними. К. Дойч вважає, що взаємозалежність між націями набагато слабша, ніж усередині нації. Якщо рівень комунікаційних зв'язків на певній території є особливо інтенсивним, то виникає так зване політичне співтовариство. Інтеграція – це розвиток мережі соціальних зв'язків, які є комунікаційними та інтенсивними.

Розвиток комунікацій між різними державами може привести до створення міждержавного співтовариства, якщо обмін інформацією між різними державами є більш-менш урівноваженим. Тому нації інтегруються прямо пропорційно до комунікаційного зв'язку між ними.

Реальним шляхом досягнення інтеграції дослідник вважає створення співтовариства безпеки. Інтеграція – це створення такого співтовариства, в

якому завдяки високому рівню єдності між державами-учасниками всі конфлікти вирішуються без великих утрат [4, с. 23]. Співтовариство безпеки – це співтовариство, в якому існує реальна впевненість у тому, що його члени не будуть боротися один з одним фізично, а вирішуватимуть суперечки іншим шляхом.

Учений стверджував, що у другій половині ХХ ст. у світі буде створено декілька політичних співтовариств безпеки. Це буде територіальний простір, народи якого матимуть єдине розуміння безпеки і на цій основі створюватимуть спільні інститути.

Проаналізувавши історичний матеріал, К. Дойч виділяє два види інтеграції:

1. Амальгамовану інтеграцію, в якій дві чи більше раніше незалежних держави утворюють більшу державу, що має федеративний або унітарний устрій. Прикладом такої інтеграції є створення Сполучених Штатів Америки.

2. Плюралістичну інтеграцію, в якій збігаються окремі уряди з юридичною незалежністю. Тобто за політичними одиницями утворення зберігається суверенітет. Прикладом такого інтеграційного утворення вчений називав Північноатлантичний Альянс. Проаналізувавши історію створення НАТО, він відмітив, що це утворення буде ефективніше функціонувати, коли, крім військового та політичного співробітництва, держави розвиватимуть і економічні взаємозв'язки між собою.

К. Дойч також виокремлює такі специфічні характеристики інтеграційного об'єднання:

1. Важливе значення в інтеграції має чинник часу: успішний розвиток інтеграційного процесу відбувається лише тоді, коли отримання учасниками реального відчутного виграшу випереджає часові витрати, пов'язані з участю в об'єднанні.

2. Інтеграційний процес часто починається й ефективніше розвивається навколо «силового центру» тоді, коли роль останнього виконує одна чи декілька політичних одиниць, які є сильнішими і досконалішими порівняно з іншими учасниками.

3. Інтеграційний процес характеризується посиленням психологічного неприйняття війни між учасниками і «зменшенням готовності інституціоналізувати підготовку до воєнних дій і вважати війну законообґрунтованою» [7, с. 100].

4. З розвитком інтеграційного процесу внутрішньонаціональне розмежування між політичними партіями, рухами, економічними угрупованнями втрачає свій внутрішньонаціональний характер і все більше стає транснаціональним.

5. Для вдалої реалізації інтеграційного об'єднання необхідно, щоб основні політичні партії чи фракції виступили з новими ідеями, лозунгами, планами загальнонаціонального характеру щодо об'єднання суспільства.

Карл Дойч робить висновок, що причиною всіх міжнародних конфліктів є поділ на національні держави. Тому завданням інтеграції є те, щоб співтовариства безпеки, які створюються державами, у майбутньому стали наднаціональними політичними та економічними одиницями.

Основні завдання інтеграції вчений вбачав у забезпеченні миру, створенні більших можливостей

для розвитку держав, визначенні нових міжнародних ролей держав, які входять до складу співтовариств.

К. Дойч передбачав, що наприкінці ХХ ст. людство може дорости до створення єдиного плюралістичного співтовариства. Проте для цього необхідною є низка передумов:

1. Суміщення ролей, які виконують різні держави у міжнародних відносинах.
2. Поширення єдиного способу життя.
3. Поширення єдиних, загальних цінностей.
4. Створення єдиної глобальної системи комунікації.
5. Забезпечення високого економічного розвитку для усіх держав.

Карл Дойч зазначає, що поряд з утилітарними причинами, пов'язаними з досягненням більшого добробуту, стабільності та міркуваннями безпеки, істотною, якщо не визначальною, передумовою інтеграції є суб'єктивний чинник, тобто ставлення до неї еліти та широких верств населення в країнах, що інтегруються. Важливість цього чинника пов'язана з усвідомленням, сприйняттям інтересів, що є основою інтеграційних процесів, як спільних. Суб'єктивний чинник виявляється через психологічний стан, формування почуттів солідарності, лояльності, довіри, часткового отождолення з поглядом власних образів та інтересів. Такі психологічні почуття можуть формуватися як завдяки передумовам, що існували до початку інтеграційних процесів, так і значною мірою в процесі інтеграції. Передумовами, що існували об'єктивно до початку інтеграції, є територіальна близькість, спільність історичного розвитку в минулому, належність до однієї цивілізації і

відповідно спільність соціокультурних вартостей, подібність або однотипність політичних режимів, відносно однаковий рівень взаємної відкритості в економічній сфері та сфері побуту й духовної культури. Особливе значення серед цих чинників надається єдності культури, яка є основою для системних вартостей майбутньої спільноти чи політичного об'єднання та нової спільної ідентичності.

Водночас К. Дойч досліджує й уточнює умови успішного розвитку інтеграційних процесів. Головними серед них є:

- 1) взаємна сумісність норм політичної поведінки;
- 2) більш високе порівняно із сусідніми територіями економічне зростання;
- 3) розширення політичних та економічних еліт;
- 4) різноманітність і масштабність потоку взаємної інформації;
- 5) передбачуваність поведінки всіх учасників.

На думку К. Дойча, цілі й умови інтеграції значною мірою визначають характер цього процесу і засоби його забезпечення. Ці засоби він знову ж таки поділяє на чотири групи [98, с. 141]:

- а) виробництво цінностей;
- б) розподіл цінностей;
- в) утримування силою;
- г) ідентифікацію.

Отже, як бачимо, К. Дойч розглядає інтеграційні процеси з позиції комунікативної взаємодії між націями та державами, тобто як сукупність соціальних взаємозв'язків. Крім того, значну увагу вчений приділяє психологічним

чинникам інтеграції – ставленню до цих процесів еліти та широких верств населення.

Сучасний стан розвитку Європейського Союзу потребує дослідження концепцій як поглиблення, так і розширення Євросоюзу. Виокремимо три основні. По-перше, це Європа «різних швидкостей». Уперше термін з'явився у «звіті Тіндемаса» 1975 р., а в 90-х рр. ХХ ст. був використаний німецьким політиком В. Шнаубле та экс-міністром МЗС Франції Д. Штраус-Каном. Ця концепція передбачає, що не всі держави-члени можуть або хочуть однаковими темпами просуватися до інтеграції у певних сферах, що вимагає спеціальних заходів для погодження інтересів різних груп держав [22, с. 98]. Передбачалося, що внутрішнє ядро країн ЄС (Франція, Німеччина, Бельгія, Нідерланди та Люксембург) може розвивати більш тісні інтеграційні зв'язки, ніж інші держави-члени. Таким чином, між державами-членами ЄС виникає асиметрія. На думку Паоло Гверрієрі, Європа повинна розвиватися різними швидкостями, причому різні групи країн будуть поєднуватися для здійснення різних цілей, залишаючи в той же час двері відчиненими для інших учасників ЄС [226, с. 36]. Дослідник А. Стааб вважав, що в майбутньому є можливість того, що деякі держави-члени ЄС, які будуть незадоволені повільним темпом розвитку європейського проекту інтеграції, вирішать досягти своїх спільних цілей окремо від інших держав-членів Євросоюзу. Тоді розпочнеться процес створення «союзу в межах союзу» [312, с. 178].

Цієї самої концепції розвитку ЄС притримувався дослідник Ж.-К. Піріс, який

наголошує, що вирішення сучасних проблем ЄС полягає в погодженні на його «двошвидкісний» розвиток, тобто в дозволі внутрішньому ядру ЄС рухатися в напрямку більш тісного економічного і політичного союзу, що буде захищати Союз у цілому [309, с. 6].

По-друге, це концепція «змінної геометрії» євроінтеграції, за якою держави самі вирішують, брати чи не брати участь у певній конкретній інтеграційній ініціативі. Тобто зазначена концепція передбачає неоднаковий метод інтеграції, який дозволяє країнам-членам вибирати пропоновані стратегії і долучатися до їх реалізації. Така модель може становити загрозу всьому процесу європейської інтеграції, отже, має бути хоча б мінімальна кількість спільних цілей країн-членів ЄС [102, с. 103–114].

І, по-третє, Європа концентричних кіл – концепція, запропонована головою Європейської Комісії Ж. Делором у січні 1989 р. Вона передбачає щодалі вищий рівень інтеграції у напрямку «центру» Євроспільноти, який мали б країни ЄС після створення політичного союзу, спільного ринку та господарського й валютного союзів. Далі йдуть країни Європейської асоціації вільної торгівлі, наближені до ЄС у господарському і правовому плані. Зовнішнє коло утворюють країни, асоційовані з ЄС, які претендують на повноправне членство. Четверте, найширше коло, – це країни – члени ОБСЄ як спільний простір європейського співробітництва. Зазначена модель диференціації країн Європи дозволяє ЄС розробляти різні механізми та інструменти взаємодії із державами, що не входять до нього.

У цьому контексті варті уваги погляди К. Дойча щодо утилітарних та суб'єктивних чинників інтеграції. Суб'єктивні чинники інтеграції дають можливість враховувати як економічні передумови інтеграційних процесів, так і психологічні – ставлення до інтеграції еліти та широких верств населення в країні, що інтегруються; формування почуттів солідарності, лояльності, довіри, часткове отождоження з поглядом власних образів та інтересів. А різноманітні концептуальні підходи до розширення ЄС – Європа «різних швидкостей»; концепція «змінної геометрії» євроінтеграції та Європа концентричних кіл усувають суперечності між державами-членами ЄС у процесі ухвалення спільних рішень та впровадженнь єдиних політик, а також в питаннях подальшого розширення спільноти.

Отже, аналіз теоретико-методологічні підходи європейської інтеграції дозволяє визначити основні тенденції, спрямованість та форми розвитку ЄС, характер його відносин з третіми країнами. Так, проблема визначення окремих напрямів і форм розвитку, розкриття їх співвідношення, що у свою чергу передбачає розгляд питання про можливість зміни напрямів (питання не лише визначення пріоритетних напрямів інтеграції на конкретному етапі, але й можливості прояву регресивних тенденцій) і форм розвитку (питання співвідношення наднаціональної і міжурядової форм співробітництва).

В подальших дослідженнях ми спираємося на наступні теоретико-методологічні підходи:

- інституційний підхід, який дозволяє простежити питання формування нової системи ЄС, її

структуру, інтегративні властивості, елементи та їх взаємодію;

- неоінституційний підхід – розглядати ЄС як багаторівневу системи з елементами мережевого управління, аналізувати процеси європеїзації;

- неофункціоналізм дозволяє визначити європейську інтеграцію як процес трансформації національних практик взаємодії інститутів та створення багаторівневої системи управління з безліччю центрів прийняття рішень;

- аналізуючи роль інститутів громадянського суспільства концепція неофункціоналізму дозволяє авторці обґрунтувати інтереси і цінності учасників, які взаємодіють;

- застосовуючи основні аспекти комунікативного підходу, в роботі наголошено на розвитку мережі соціальних зв'язків, які є комунікаційними та інтенсивними та визначають рівень інтеграції.

1.2. Категоріальний апарат дослідження європейських інтеграційних процесів

Інтеграція є складним, багатостороннім і часто суперечливим явищем. З одного боку, вона створює умови для формування міждержавних чи наддержавних політичних інститутів, спрямованих на вирішення спільних проблем, а з іншого – може призвести до протистояння різних соціально-політичних сил, партій, держав, цивілізацій.

Дослідження євроінтеграційних процесів вимагає чіткого формулювання та наукового відображення істотних ознаки таких понять, як: «інтеграція», «європейська інтеграція», «європейська інтеграція України», «євроінтеграційна політика України» тощо.

Ключовою категорією нашого дослідження є термін «інтеграція». Уперше термін «інтеграція» застосовано у 30-х рр. XX ст. Інтеграція (від лат. *integration* – відновлення, поновлення та *integer* – цілий) – напрямок процесу розвитку, пов'язаний з об'єднанням в єдине ціле раніше різнорідних частин і елементів [95, с. 210]. Тлумачний словник Оксфордського університету розглядає інтеграцію як «акт чи процес поєднання двох чи більше частин таким чином, щоб вони функціонували разом» [302, с. 675].

В. Бурдяк та О. Лівіновська розглядають інтеграцію в розрізі трьох аспектів: інтегроване ціле, інтеграція-процес, інтеграція-результат [15]:

- інтегроване ціле передбачає єдність окремих складових інтеграції, їх співвідношення;

- інтеграція-процес визначає стадії об'єднання складових частин у певному проміжку часу, їх трансформацію відповідно до змін, що відбулися в системі;

- інтеграція-результат є наслідком проведення інтеграційного процесу певної системи і передбачає створення інтегрованого «блага».

К. Пурсіайнен зауважує, що «інтеграція» означає зміцнення взаємозалежності та злагодженості елементів соціальної системи [211, с. 23]. Е. Хаас визначив інтеграцію як «процес, за допомогою якого політичні діячі в своїх національних установах погоджуються передати свої довіру, очікування і політичну активність новому центру, чий інституції володіють юрисдикцією, яка виходить за межі раніше існуючої у національних державах» [284, с. 2]. Таким чином, у широкому розумінні інтеграцію розглядають як соціальний, так і політичний процес.

Основними видами інтеграції є:

1) за предметом – політична, економічна, науково-технічна інтеграція;

2) за географічним принципом – глобальна, регіональна, субрегіональна інтеграція;

3) за принципом розширення – «вшир» (чи збільшується кількість членів), «вглиб» (чи посилюються інтеграційні процеси серед тих самих членів) [158, с. 252].

На думку А. Етціоні, інтеграція містить такі складові: ефективний контроль за використанням примусових заходів впливу, єдиний центр, відповідальний за прийняття та виконання рішень, і домінуючий центр політичної єдності основної маси політично активного населення [286, с. 329].

У післявоєнний період в Європі поширюється процес інтеграції як уніфікації, перетворення деяких соціальних одиниць на щось більш розвинене. В. Копійка зазначає, що європейська інтеграція – це процес, завдяки якому європейські держави і суспільства об'єднують політичні, економічні та соціальні структури в загальний комплекс; кінцевий продукт цього об'єднання може вилитися у формальний політичний та економічний союз або неформальну конфедерацію держав [115, с. 673].

Л. Цукаліс визначив європейську інтеграцію як економічно обумовлений процес з політичним забарвленням, сутність якого полягає у високорозвиненій системі управління взаємозалежністю в інтересах окремих осіб, регіонів та держав [320]. Успіх європейської інтеграції став можливим завдяки унікальному механізму прийняття рішень та пошуків компромісу. Незважаючи на закиди щодо надмірної забюрократизованості інститутів ЄС, саме вони сьогодні є гарантом ухвалення таких рішень, що адекватно відображають інтереси усіх держав-членів. Проте це зовсім не означає, що між членами інтеграційного об'єднання не виникає суперечностей з цього приводу.

У загальному ракурсі європейська інтеграція – це спільні демократичні цінності та соціально-економічна модерність [194, с. 80]. Соціально-економічна модель ЄС передбачає, з одного боку, низку нормативних принципів, які зобов'язують країн-членів дотримуватись основних прав і свобод людини, стандартів ліберальної демократії та правової держави. З іншого боку – до країн-

кандидатів ставлять вимоги щодо наявності функціонуючої ринкової економіки, спроможності перейняти загальноприйняті стандарти збереження довкілля, захисту прав споживача, охорони праці. Тому інтеграція до ЄС є результатом цілеспрямованих внутрішньодержавних реформ кожної країни-кандидата до демократії, правової держави та ринкової економіки.

Тобто європейська інтеграція не є породженням лише однієї політичної волі, для її розвитку необхідні певні характерні умови:

- економічні – можливість взаємодоповнюючого економічного і науково-технічного розвитку, зрощування національних економік з метою подолання суперечностей між інтернаціоналізацією господарського життя та обмеженими можливостями внутрішніх ринків тощо;

- політичні – спільність інтересів щодо головних питань міжнародного життя, співробітництво у воєнно-політичних союзах, урегулювання територіальних суперечок [179] та ін.;

- ідеологічні – наявність спільних духовних цінностей, сумісність соціальних і політичних ідеалів; традиційна взаємодія, взаємоповага, традиційне прагнення до єдності (насиллям або добровільне) тощо;

- соціальні – наявність суспільної підтримки та лояльності для впровадження необхідних політичних та економічних реформ.

В контексті дослідження нами пропоновано власне трактування інтеграції як внутрішню трансформацію політичної системи, спрямованої на об'єднання держав шляхом вироблення спільних

стандартів в різних сферах суспільного життя з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам.

Економічна інтеграція – це лібералізація і синхронізоване відкриття ринків ЄС, взаємне збалансування торгівлі, сприяння інвестиціям, запровадження спільного правового поля і єдиних стандартів у сфері конкуренції та державної підтримки виробників, що базується на координації, зіставленні та відповідності прийняття рішень у сфері економіки.

Політична інтеграція – це систематичне поглиблення політичного діалогу і поліпшення загальної атмосфери стосунків з ЄС, що сприятиме політичній стабільності в країні, забезпечення мирного розвитку та плідної співпраці всіх європейських держав, сприяння зміцненню демократичних засад.

Сучасна інтеграційна система ЄС може бути охарактеризована як унікальне утворення, в основі якого поєднуються два різні, але взаємодоповнюючі типи міжнародного співробітництва, – наддержавної організації та міждержавного об'єднання. Відповідно, визначаючи форму устрою сучасного Євросоюзу, можна виділити в ньому риси як федерації, так і конфедерації. Серед федеративних ознак, які фактично притаманні сучасному Євросоюзу, можна назвати такі:

- 1) система управління ЄС як така є поєднанням принаймні двох управлінських складових;

- 2) європейські договори поширюють власну юрисдикцію на обидві управлінські складові;

3) наявність положень про спільне управління в галузях, де юрисдикція ЄС та його держав-членів переплітаються;

4) загальноєвропейському праву ЄС притаманне верховенство над законодавством національним;

5) загальноєвропейське законодавство імплементується на основі акомодатії національних рішень, зобов'язуючи при цьому окремі держави-члени визнати результати таких рішень навіть за умов власної незгоди;

6) структура та функціонування інститутів ЄС ґрунтуються не лише на основі мажоритарного представництва, а й на врахуванні позицій так званої «меншості», тобто малих держав у Парламенті та Раді міністрів;

7) суд ЄС є арбітром у конфліктних ситуаціях між євроінститутами та державами-членами ЄС, а також між громадянами та національними урядами держав-членів;

8) з 1979 року в межах ЄЕС/ЄС шляхом прямих виборів обирається Європарламент, роль якого постійно зростає.

З іншого боку, аналізуючи структуру ЄС, навпаки, можна виділити її конфедеративні риси: міждержавну договірну основу, територіально-національний характер основних складових елементів інтеграційної системи (представлені главами національних держав, главами урядів держав або міністрами), структуру і характер функціонування окремих його міждержавних органів (Єворади та Ради міністрів) [224, с. 477–478].

Проте С. Хікс зазначає, що ЄС не відповідає жодній із цих категорій, тому запропонував розглядати як політичну систему, яка є сильно децентралізованою, заснованою на добровільному зобов'язанні держав-членів та їхніх громадян, спирається на суборганізації для адміністрування примусу та інших форм державної влади [294, с. 12–15]. Отже, сучасний ЄС не є ані федерацією, ані конфедерацією, ані звичайною міжнародною організацією, проте поєднує в собі одночасно риси всіх трьох форм зазначених об'єднань.

К. Фізерстоун та Г. Казаміас бачать в європеїзації явище, що виходить за межі європейської інтеграції [288, с. 6]. Вони пропонують розглядати її на трьох рівнях. Перший рівень – ЄС, який має на увазі розширення владної компетенції об'єднання, координацію зовнішньої політики та заходів із забезпечення безпеки континенту. Другий – інституційний, який діє на рівні національних держав-суб'єктів Європейського Союзу і має інкорпорувати закони, урядові постанови, етнічні та культурні особливості, а також інтереси країн. Третій рівень виходить за межі ЄС і поширюється на ті держави, які не є членами спільноти, але тісно пов'язані з нею [288, с. 6]. Таке трактування європеїзації відповідає темі представленої монографії. Тобто європейська інтеграція має трирівневий характер і передбачає як процес трансформації самого європейського Союзу шляхом пошуку оптимальної моделі управління та прийняття рішень, так і просування відповідних рішень на рівень національних політик держав-членів та рівень політик держав-кандидатів на вступ до ЄС.

Окремо варто зупинитися на категорії «інститут», яка трактується теоретиками нового інституціоналізму як складне поєднання формальних і неформальних правил, культурно-ціннісних компонентів, що формують «сенсові рамки» для діяльності політичних акторів [13, с. 73].

Європейська інтеграція України – це складова частина інтеграції України у світовий політичний, економічний та правовий простір, яка передбачає її чітко визначену проєвропейську позицію. Цей напрям інтеграції забезпечує демократизацію суспільства через:

- розбудову громадянського суспільства;
- швидке проведення ринкових економічних реформ;
- адаптацію населення до західних ментальних цінностей;
- запровадження форм цивілізованої поведінки в міжнародних відносинах;
- адаптацію українського законодавства до законодавства ЄС;
- забезпечення прав людини;
- економічну інтеграцію та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС;
- політичну консолідацію та зміцнення демократії;
- адаптацію соціальної політики України до стандартів ЄС;
- культурно-освітню, науково-технічну і регіональну інтеграцію;
- галузеву співпрацю і співробітництво в галузі охорони довкілля тощо [222, с. 287].

Тобто євроінтеграція України передбачає проведення узгоджених реформ в економічній, політичній, соціальній, культурній та інших сферах суспільного життя, спрямованих на розбудову ринкової економіки, демократії та зміцнення громадянського суспільства з подальшим входженням до ЄС.

Змістом євроінтеграційної політики України має бути всебічне розв'язання проблем і визначення конкретних шляхів та засобів інтеграції України до ЄС, до чого належить і наближення практики внутрішньо-політичних процесів, зокрема державного управління до стандартів, принципів та цінностей Європейського Союзу [95, с. 445].

Можемо стверджувати, що євроінтеграційна політика України – це комплексна діяльність держави щодо визначення шляхів інтеграції України до ЄС, розв'язання проблем, які виникають під час реалізації цього курсу та сприяння послідовному розвитку української держави у напрямку європейської інтеграції. Така політика має бути систематично здійснюваною та забезпечувати функціонування і розвиток суспільства як єдиного європейського цілого, а також проводити необхідні соціально-економічні, політичні та інші ключові реформи, що сприятимуть вступу України до ЄС.

Євроінтеграційна політика України складається з таких елементів:

- нормативно-правова база;
- інституційно-організаційне забезпечення;
- суспільна та громадська думка.

При цьому науковці та політики достатню увагу приділяють змінам нормативно-правової бази та реформуванню інституційно-організаційного забезпечення, проте часто забувають про необхідність

системного моніторингу та підтримки суспільної та громадської думки в контексті євроінтеграції. Адже від рівня суспільної підтримки та лояльності до реформ залежить сприйняття таких реформ, а відповідно і їх ефективність.

Отже, європейська інтеграція України – це процес, спрямований на наближення різних сфер суспільного життя, зокрема політичної, правової, економічної, до європейських принципів, стандартів та цінностей, з метою підвищення якості життя та добробуту населення України.

На нашу думку, всі чинники, що впливають на можливість України стати повноправним членом Європейського Союзу, можна умовно поділити на дві групи:

1. Чинники, що залежать власне від України, її внутрішньої та зовнішньої політики, успіху на шляху реформ у сфері економічного, політичного, соціального розвитку, виконання своїх міжнародних зобов'язань тощо.

2. Чинники, що не залежать від України, тобто такі, що виникають у самому Євросоюзі, процесі розвитку ЄС і третіх країн, а також характеризують ставлення третіх країн до європейських прагнень України і, таким чином, тією чи іншою мірою впливають на можливість реалізації нашою державою політики європейської інтеграції.

Це означає, що євроінтеграційна політика України має бути спрямована як на внутрішні системні зміни, так і на оцінку та моніторинг зовнішньої ситуації та середовища з метою врахування можливих перешкод та ризиків на шляху до ЄС.

Ми запропонували власне трактування інтеграції як внутрішньої трансформації системи,

спрямованої на об'єднання держав шляхом вироблення спільних стандартів з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам; визначає перелік характерних умов для розвитку європейської інтеграції, серед яких виділяє економічні, політичні, культурні та соціальні умови. Наголошується, що європеїзації має трирівневий характер, який передбачає узгодження та пошук оптимальної моделі управління інститутами ЄС; просування відповідних рішень на рівень національних політик держав-членів та рівень політик держав-кандидатів на вступ до ЄС.

Євроінтеграції України авторка розглядає як процес упровадження узгоджених реформ в економічній, політичній, соціальній, культурній та інших сферах суспільного життя, спрямованих на розбудову ринкової економіки, демократії та зміцнення громадянського суспільства з подальшим входженням до ЄС. У процесі євроінтеграції України важливим є не лише вдосконалення нормативно-правової бази, упровадження інституційно-організаційного забезпечення, а й підтримка суспільної та громадської думки. Крім того, на можливість України стати повноправним членом Європейського Союзу впливають дві групи чинників: чинники, що залежать власне від України, та чинники, що не залежать від України.

Отже, аналіз категоріального апарату дослідження дозволяють систематизувати накопичені наукові знання в галузі євроінтеграційних процесів, абстрагуватись від конкретної ситуації у світі та в нашій державі, а сфокусуватись на об'єктивних процесах та чинниках, що визначають розвиток ЄС.

1.3. Дослідження вітчизняними вченими процесів європейської інтеграції

Ступінь розроблення нами наукової проблеми визначено за результатами критичного опрацювання певного кола публікацій провідних вітчизняних дослідників. За останні роки кількість таких публікацій значно зросла, що може свідчити про актуалізацію проблематики серед українських дослідників. У процесі дослідження було з'ясовано, що європейські інтеграційні процеси розглядалися в дослідженнях українських учених-політологів, соціологів, філософів, економістів, істориків, правознавців та фахівців інших галузей знань.

Так, зокрема, дослідження в галузі державного управління присвячені різним аспектам євроінтеграційних процесів. Так, Г. Дмитренко аналізував проблему адаптації податкової системи України до вимог ЄС. Автор зазначає, що проблема євроінтеграції України розглядається в руслі глобального процесу економічної політики, спрямованої, з одного боку, на економічне зростання, а з іншого – на забезпечення основних вимог соціальної політики [50].

І. Грицяк вивчав питання розвитку європейського управління в контексті впливу на державне управління в Україні. Учений обґрунтовує неминучість європеїзації державного управління в Україні як прояву закономірності світового розвитку [35, с. 139].

А. Лавренчук розглядає стратегії та механізми ЄС щодо інтегрування України на сучасному етапі, а також стратегії та механізми європейської інтеграції

України. Автор зазначає про необхідність створення регіональних механізмів регулювання діяльності всіх учасників міжрегіональних відносин [142, с. 13].

І. Кравчук здійснила порівняльний аналіз механізмів державного управління процесом адаптації національного права до права ЄС та охарактеризувала основні рівні державного управління процесом адаптації національного права до права Євросоюзу в державах-кандидатах [135, с. 3].

Дослідження в галузі історичних наук присвячені власне історії відносин Україна – ЄС. Так, І. Тодорова аналізує історичні аспекти європейської та євроатлантичної інтеграції України та зазначає про стратегічний характер відносин України та Європейського Союзу [236, с. 27].

О. Лященко звертає увагу на те, що напрямки вітчизняних досліджень щодо зовнішньополітичного вектора України часто корелюються із позицією правлячих політичних кіл. Так, автор наголошує, що на початковому етапі дослідники підходили до зазначеної проблеми з позиції багатовекторності зовнішньої політики України, а на сучасному – більшість обґрунтовують пріоритетність саме європейської та євроатлантичної інтеграції України [151, с. 16].

У вітчизняній юридичній науці здебільшого аналізуються правові основи функціонування ЄС, а також процес входження правової системи нашої держави до європейського правового простору. Так, дослідження Л. Луць присвячені європейським міждержавним правовим системам й особливостям інтеграції з ними правової системи України [149, с. 32].

Я. Костюченко оцінював правове регулювання співробітництва України і Європейського Союзу та чинні інституційний та договірний механізми, а також виокремив еволюцію організаційно-правових механізмів співпраці України з ЄС [133, с. 16].

Вітчизняні дослідники в галузі політичної науки також значну увагу приділяють різним аспектам євроінтеграційних процесів. Зокрема, В. Копійка вивчає теоретичні та практичні виміри розширення Європейського Союзу та, проаналізувавши основні закономірності попередніх розширень ЄС, акцентує увагу на їх сталій періодичності (приблизно десять років), яка зумовлена необхідністю реалізації перехідних трансформаційних процесів як в ЄС, так і в нових країнах-членах [117, с. 3]. Досить ґрунтовними є розвідки автора стосовно напрямків і концепцій євроінтеграції [115].

Н. Буренко визначила особливості формування політики розширення на Схід і проблеми структурного реформування та інституційної трансформації механізмів ЄС відповідно до політики розширення [16, с. 26]. Також у цьому контексті привертає увагу цікаві компаративні розвідки теоретичних моделей інтеграції О. Ковальнової [105, с. 114–117]. Крім того, аналіз виявлення оптимальних наукових теорій і методологій дослідження євроінтеграційного процесу крізь призму порівняння теорій європейської інтеграції І. Піляєва [185, с. 45–47], Г. Перепилиця [180, с. 9–11], О. Шаповалова [267; 269].

Ю. Палагнюк досліджує еволюцію теоретичних засад об'єднання Європи після Другої світової війни,

характеризуючи теорії та концепції XX століття з погляду результатів у XXI столітті [187].

О. Полтораков дослідив цивілізаційні фактори в європейських інтеграційних процесах і вплив парадигм «європейської ідентичності» та «європейських цінностей» на політику країн-членів Євросоюзу [192, с. 6]. Д. Дубов вивчає політико-комунікативні аспекти безпеки України в євроінтеграційному контексті [54, с. 20]. А. Костенко присвячені дослідження суперечностей європейських інтеграційних процесів України [126].

А. Круглашов аналізує як успішні результати, так і численні труднощі розвитку Європейських студій в нашій країні. Наголошує, що кожний ВНЗ має свою виразну специфіку та стверджує, що численні проблеми, а відтак і шляхи їх вирішення є радше загальними для всієї країни, а не особливими для розвитку Європейських студій в окремому університеті [63].

Чернівецька політологічна школа є однією з лідерів у сфері дослідження європейських інтеграційних процесів в Україні. Так, до її складу входять такі науковці, як: А. Круглашов, Ю. Макар, В. Фісанов, В. Бурдяк, Н. Ротар, Є. Юрійчук та інші [259, с. 193–199]. Представники цієї школи, зважаючи на два інші пріоритети наукових досліджень, а саме політичні трансформації в Україні та державах Центральної та Східної Європи, політичний розвиток окремих регіонів, зокрема в контексті національної та зарубіжної етнополітики, уважно аналізують процеси європейської та регіональної інтеграції. Цьому присвячено низку виданих монографій, опубліковані

навчальні посібники та інші навчально-методичні видання, сотні наукових статей [139].

Так, Н. Ротар має публікації з аналізу дискурсу європейської ідентичності в сучасній політичній науці доводить, що конструювання та ствердження ідентичності стосовно нових політичних інститутів є складним процесом. Авторка наголошує, що формування європейської ідентичності як почуття приналежності до політичної спільноти та позиціонування себе як частини даного політичного простору відбувається не тільки на основі спільних цінностей, культури або етнічної належності, а залежить й від характеру інтересу до політики, моделей політичної участі, форм артикуляції інтересів, якими послуговується політична еліта. Це означає, що ідентичність є тією політичною конструкцією, що формується середовищем, діями та дискурсом [219, 221].

В. Бурдяк присвячує свої дослідження політичним вимірам членства Болгарії в ЄС, аналізуючи напрями і діяльність уряду, провідних політичних партій та протестну участь громадян [14, 15].

Отже, як бачимо у своїх роботах українські науковці акцентують увагу на європейській політичній інтеграції, еволюцію становлення і перспективи спільної зовнішньої політики ЄС, інституційний вимір зовнішньої політики Євросоюзу, інституційний вимір формування політичної системи ЄС, регіональні аспекти європейської інтеграції, теоретичний та практичний виміри розширення ЄС та форм стратегічного партнерства України з країнами ЄС.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Визначено авторське трактування інтеграції як внутрішньої трансформації політичної системи, спрямованої на об'єднання держав шляхом вироблення спільних стандартів в різних сферах суспільного життя з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам. Зазначено, що визначальними чинниками розвитку європейської інтеграції є економічні, політичні, культурні та соціальні умови цього процесу. Відповідно євроінтеграція відбувається на трьох рівнях:

- 1) процес трансформації самого Європейського Союзу шляхом пошуку оптимальної моделі управління та прийняття рішень;
- 2) просування відповідних рішень на рівень національних політик держав-членів;
- 3) рівень політик держав-кандидатів на вступ до ЄС.

Розвиток європейської інтеграції можливий за наявності політичної волі, а також відповідних економічних, політичних, ідеологічних та соціальних умов. Тому констатовано, що європейська інтеграція має трирівневий характер і передбачає як процес трансформації самого європейського Союзу шляхом пошуку оптимальної моделі управління та ухвалення рішень, так і просування відповідних рішень на рівень національних політик держав-членів та рівень політик держав-кандидатів на вступ до ЄС. Відповідно інтеграція України до ЄС передбачає проведення узгоджених реформ в економічній, політичній, соціальній, культурній та інших сферах суспільного життя, спрямованих на розбудову ринкової економіки, демократії та зміцнення

громадянського суспільства з подальшим входженням до ЄС.

Установлено дві групи чинників, що впливають на можливість України стати повноправним членом Європейського Союзу: ті, що залежать власне від України, її внутрішньої та зовнішньої політики, успіху на шляху реформ у сфері економічного, політичного, соціального розвитку, виконання своїх міжнародних зобов'язань тощо, а також ті, що не залежать від України, тобто такі, що виникають у самому Євросоюзі, процесі розвитку ЄС і третіх країн, а також характеризують ставлення третіх країн до європейських прагнень України.

Проаналізовано економічні (ліберальний, ринково-інституціональний, неоліберальний) та політичні (федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм та комунікативний) підходи у дослідженні інтеграції. Якщо прихильники економіко-теоретичного підходу передумови європейських інтеграційних процесів вбачають у розвитку міжнародного поділу праці, міжнародної господарської кооперації, то політичного – у взаємодії між націями та державами, тобто сукупності соціальних та політичних взаємозв'язків, прихильність до інтеграції еліти та широких верств населення. Комплексне застосування підходів інституційного, неоінституційного, неофункціоніського та комунікативного підходів дозволяє простежити проаналізувати роль інститутів громадянського суспільства в процесі інтеграції України до ЄС.

Сьогодні країни-члени ЄС мають різне бачення темпів та меж розширення організації, що впливає з різних інтересів країн-членів Союзу. Кожна країна,

розглядаючи питання міжнародної політики, виходить із власних інтересів, а не з інтересів усього об'єднання. Таким чином, можна зробити висновок, що розширення ЄС збільшує прагматичні тенденції у його межах за рахунок необхідності врегулювання та примирення все більшої кількості інтересів. Зростаюча тенденція до прагматизму призводить до потенційного зменшення можливостей консенсусу всередині організації.

Україна оголосила про своє бажання долучитися до європейських інтеграційних процесів з перших хвилин незалежності і сьогодні демонструє прихильність до набуття членства. Упродовж 2014–2017 років ратифікована Угода про асоціацію, яка є дорожньою картою реформ, що здатна забезпечити трансформацію політичної та соціально-економічної системи. Тобто європейська інтеграція насправді відіграє роль не лише зовнішньополітичного курсу, а й є внутрішньою політикою, здійснюваною через реформи. Проте впровадження європейських реформ проходить повільно, про що свідчить хоча б те, що за період 2014–2016 років у законотворчій діяльності парламенту склались певні тенденції щодо використання положень Угоди та права ЄС, або навпаки — нехтування цими положеннями. Отже, важливим аспектом євроінтеграції України є розв'язання політичних внутрішньоукраїнських суперечностей, тобто створення надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки, розбудови демократичних інституцій в Україні.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК АКТОРА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

2.1. Аналіз наукових джерел дослідження громадянського суспільства

Формування концепції громадянського суспільства розпочалося в другій половині XVII ст. такими відомими філософами і мислителями як Дж. Локк та Ш.-Л. Монтеск'є. Подальшого розвитку це поняття набуло в працях І. Канта, Г. Гегеля і А. де Токвіля та ін. Західна політична культура є втіленням ліберальної парадигми, яка знайшла своє відображення в теорії права та політики, філософії, а також проникла в менталітет громадян, що сприяло розвитку громадянського суспільства в Європі. Визначальною ознакою лібералізму є визначення держави як знаряддя для обслуговування інтересів людини, її життєвих потреб. Таке розуміння держави було вираженням суті концепції видатного англійського філософа Джона Локка. У його роботі «Два трактати про правління» [145, с. 188] сформульовані два фундаментальних ліберальних принципи: економічної свободи як права на особисте володіння і користування власністю та інтелектуальної свободи, що включає свободу совісті. Основою його теорії є уявлення про природні права: на життя, на особисту свободу і на приватну власність, яке стало предтечею сучасних прав людини. Вступаючи в суспільство, громадяни укладають суспільний договір, згідно з яким вони відмовляються від своїх владних повноважень на користь уряду, щоб він захищав їх природні права.

Необхідно зазначити, що поняття громадянського суспільства у концепції Дж. Локка синонімічне поняттю політичного суспільства. До політичного суспільства належать «ті, що об'єдналися в одне ціле й мають спільно встановлений закон і судову владу, до якої можна звертатися і яка має повноваження ухвалювати рішення щодо суперечок, які виникають між ними, і карати злочинців» [145, с. 174]. Усі ж інші (хто не об'єднався в політичне суспільство) перебувають у природному стані. Метою громадянського суспільства є уникнення та виправлення незручностей стану природи, відповідно до яких кожен індивід є суддею своїх власних діянь [145, с. 176]. Ця мета передбачає формування інституцій влади задля захисту громадян. На думку Дж. Локка, абсолютна монархія не сумісна з громадянським суспільством через відсутність ефективних владних інституцій, які обстоювали б права окремих громадян. Власне кажучи, у теорії Дж. Локка поняття громадянського суспільства (політичного суспільства) певним чином ототожнюється з поняттям держави.

Такий висновок впливає з тих подібних базових функцій, якими Дж. Локк наділяє і громадянське (політичне) суспільство, і державу: для громадянського суспільства – це безпека та захист громадян [145, с. 178], для держави – це захист природних прав громадян (право на життя, свободу і приватну власність) [145, с. 195]. Цікавою з цієї точки зору є так звана «троїста» формула Дж. Локка в розумінні концепту власності, який є базовим для його теорії держави та громадянського суспільства [152, с. 1–5].

Джон Локк постулює нерозривну єдність і взаємозалежність основних політичних і економічних прав людини. Політичні права громадян (що є наслідком їх природних прав), за Локком, стають обмежувачем повноважень держави, перешкодою для будь-якого замаху з її боку на економічну свободу і власність приватних осіб. Тому утворення державності, за Локком, передбачає відмову лише від небагатьох, строго відміряних повноважень, спрямованих на деякі права і свободи. Але воно не пов'язане з відмовою від своїх власних прав як таких (у тому числі і від права контролю влади, вільного політичного волевиявлення тощо) [238, с. 107].

Дихотомія «особа – держава» розглядається Локком, поза сумнівом, на користь першого елемента. Права людини мають верховенство над будь-якими державними правами; сама держава створюється лише з метою їх кращого виконання і гарантованого захисту. І громадянин зобов'язаний підпорядковуватися державі до того часу, поки вона не загрожує його природним правам. На сьогодні лібералізм є ідеологічною основою західної політичної культури.

Вважалося, що повноцінне функціонування громадянського суспільства можливе лише за умови вільної реалізації й необмеженості прав і свобод людини та громадянина та їх захисту від посягань з боку державного апарату. Законодавчі акти та чітке підпорядкування їх нормам лежали в основі концепції розбудови громадянського суспільства, завдяки чому втручання та контроль з боку держави в особисту сферу життя громадян дещо знижувався.

Інший французький мислитель А. де Токвіль розумів громадянське суспільство як особливу,

позадержавну сферу соціуму, а саме як царину поширення позадержавних громадських та політичних асоціацій [237]. Він також уважав, що для збереження свободи у демократичному суспільстві потрібно, щоб у людей був певний смак до неї, щоб на практиці сформувався волелюбний спосіб співжиття. На його думку, за умов демократії зникають слухняність і довіра до зовнішніх авторитетів і лише апелювання людей до власного розуму може сприяти співробітництву. А. де Токвіль зазначав, що недостатньо запровадити вільні інституції, вибори, партії та парламент. Необхідно, щоб людям була властива схильність до незалежності, до певного опору офіційній владі, коли вона на такий опір заслуговує [26].

Особлива роль у розробленні концепції громадянського суспільства належить Г. В. Ф. Гегелю, який здійснив найглибшу, всебічну та системну рефлексію цього явища [27]. На основі систематизації всього спадку англійської, французької та німецької суспільно-політичної думки Г. В. Ф. Гегель дійшов висновку, що «громадянське суспільство є диференціацією, яка стоїть між сім'єю та державою, хоча розвиток громадянського суспільства приходить пізніше, ніж розвиток держави; оскільки як диференціація воно передбачає державу, яку воно, щоб існувати, повинно мати перед собою як щось самостійне» [27, с. 228]. Тому поняття «громадянське суспільство», на думку філософа, вужче, ніж поняття «суспільство».

Г. Гегель уперше осмислив явище громадянського суспільства з погляду його автономного статусу щодо держави. Громадянське суспільство – це відмінність, яка постає між сім'єю й

державою, якщо навіть його формування відбувається пізніше, ніж формування держави; оскільки як відмінність воно ставить попереду державу, яку воно як самостійне має мати перед собою, щоб існувати [29, с. 234].

Розглядаючи проблеми суспільно-політичного життя як вияв «об'єктивного духу», Г. Гегель виділяє три форми, в яких об'єктивний дух розкриває себе: сім'я, громадянське суспільство та держава. Кожна з цих форм характеризується різними якостями: якщо держава уособлює «всезагальне», то сфера громадянського суспільства – це простір для реалізації «особливого».

У «Філософії права» він показує, що суть громадянського суспільства визначається двома принципами [26]:

1) самоцінністю індивідуального буття конкретної людини, яка «є для себе особливою метою, цілісністю власних потреб і сумішню природної необхідності та свавілля» [27, с. 227];

2) опосередкованістю індивідуального буття, формою загальності, оскільки «кожне з них стверджує свою значущість і задовольняється тільки як опосередковане іншими такими ж індивідуальними буттями» [27, с. 228].

Незважаючи на те що громадянське суспільство є системою егоїстичних потреб індивідів (тут «кожний для себе – мета, все інше для нього ніщо»), саме в ньому, на думку німецького філософа, полягають передумови для реалізації індивідуальної свободи [146, с. 77].

Громадянське суспільство постає для Гегеля не як суспільство суто приватного інтересу, що протистоїть, протидіє загальному, а як стан

суспільних зв'язків, в основі яких лежать взаємодія і взаєморозвиток індивідуального, приватного й загального, спільного. Гегель визнає, що: «у громадянському суспільстві кожен для себе – ціль, усі інші для нього ніщо» [27, с. 228]. Проте без цих «інших» індивід не в змозі задовольнити свої потреби й змушений взаємодіяти з ними, а тому ціле є ґрунтом опосередкування, на якому дають собі свободу всі одиниці [144]. У міру розвитку громадянського суспільства воно наповнює конкретним змістом і свою загальну форму, тобто переростає в державу. Громадянське суспільство, за Гегелем, є рівнем розвитку суспільних зв'язків, що стоїть вище сімейних стосунків, але ще не досяг внутрішньої цілісності, властивої державному способу буття. Тому громадянське суспільство «можна найближчим часом розглядати як зовнішню державу, як державу нужди та здорового глузду» [27, с. 228] (а не розумної внутрішньої довершеності). Це опосередковуюча ланка («диференціація») між найпростішою формою суспільних зв'язків (сім'єю) і найдосконалішою (державою). Громадянське суспільство – перехідний етап розвитку суспільства. У «Філософії духу» Гегель називає громадянське суспільство «системою атомістики» [28, с. 342] – етапом абстрактної свободи, оскільки ця остання підпорядковується сліпій природній необхідності, а не відображеній і зафіксованій у законах свідомій загальній волі, яку репрезентує держава. Історичний прогрес, за Г. Гегелем, якраз і полягає в переході «зовнішньої» держави у «внутрішню» як вищий рівень розвитку суспільного життя, що фіксує загальну волю й спрямовує її можливості на забезпечення інтересів кожного громадянина [26].

Нове розуміння сутності громадянського суспільства з'явилося приблизно в середині XIX ст., а його основні якісні параметри сформувалися до кінця першої половини XX ст. Відбулося розрізнення понять «громадянське суспільство» та «державна», а відтак сформувалися різні підходи до проблеми їх взаємовідносин.

В Європі в основному розвивався «державоцентричний» напрям, а в Північній Америці – «партнерський». Пізніше це призвело до того, що в західному світі склалися різні способи інтеракції між громадянським суспільством та державою: корпоратизм у Європі та плюралізм – в Америці [40, с. 13–16].

Згодом через пропаганду насилля як основного засобу вирішення конфліктних ситуацій, загострення класових суперечностей у суспільстві того періоду, панівні методи насильницьких способів вирішення конфліктних ситуацій, популяризацію соціалістичних концепцій розвитку суспільства, які були розроблені К. Марксом і Ф. Енгельсом, призвели до того, концепція громадянського суспільства відійшла на другий план і втратила минулу популярність на деякий час у багатьох країнах.

Особливий підхід до розуміння проблеми громадянського суспільства простежується у марксизмі. Услід за Г. Гегелем К. Маркс розглядав громадянське суспільство як історичний феномен, як результат історичного розвитку, а не як даний природою стан [154, с. 4–76]. Як і Г. Гегель, К. Маркс пов'язує становлення громадянського суспільства з розвитком його економічних передумов, зокрема зі свободою приватної власності. Однак якщо Г. Гегель уявляє собі громадянське суспільство як розгалужену

систему суспільних потреб, відносин та інститутів, то К. Маркс зводить громадянське суспільство лише до економічної сфери суспільства. Причому саме громадянське суспільство має перехідний характер, оскільки воно породжує пролетаріат – могильника буржуазного суспільства, яке К. Маркс ототожнював із громадянським [154, с. 4-76].

Концепція відчуження людини, викладена К. Марксом у ранніх працях, дуже важлива з соціально-психологічного погляду для розуміння кризи або втрати самоідентичності особистості. І хоча К. Маркс наголошував на соціально-економічних, а не соціопсихологічних аспектах проблеми, відчуження робітника від засобів виробництва, на його думку, в підсумку призводить до відчуження індивіда від собі подібних [153, с. 89-90].

На відміну від західного радянське суспільствознавство до 60-х рр. XX ст. майже не оперувало категорією «громадянське суспільство». Насамперед тому, що не було самого об'єкта дослідження, оскільки інститути громадянського суспільства, що існували на терені СРСР до жовтневої революції, так і не встигли розвинутих і зміцнити, а ті, що виникли, були або ліквідовані революцією, або отримали зовсім інший функціональний зміст, ніж західні, ставши структурами держави [55, с. 5].

Посилення інтересу до цього питання відбулося у другій половині 70-х–80-ті рр. Воно було пов'язано із загальними процесами глобальної демократизації у світі. На Заході стає актуальним питання демократизації держави знизу – від громадян і громадянського суспільства. На Сході – питання про зведення підмурків громадянського суспільства для опертя перехідного процесу демократизації

авторитарно-бюрократичної держави на шляху до правової.

Спробуємо структурувати сучасні існуючі підходи до розуміння громадянського суспільства та запропонувати виділити такі основні групи:

1. Широкий підхід, прибічники якого під громадянським суспільством розуміють певний етап розвитку будь-якого суспільства. За такого підходу «громадянськість» стає характеристикою всього суспільства в цілому, у тому числі держави як одного зі складових елементів такого суспільства [227, с. 272].

Прихильники наведеного підходу виходять із того, що громадянське суспільство не є інституційним феноменом поряд із такими суспільними інститутами, як держава, партія, громадська організація. Це не утворення, яке в інституційному сенсі чимось відрізняється від суспільства як соціального феномену. Громадянське суспільство є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків. Відповідно, якщо слідувати вказаній концепції, термін «громадянське суспільство» означає певний тип суспільства з відповідним рівнем соціального, економічного, політичного, культурного та правового розвитку [150, с. 76].

Таке розуміння громадянського суспільства ще називають генетичним, або об'єктивістським. Його обстоюють такі відомі західні політологи, як Р. Арон, В. Гавел, Е. Гелнер, Д. Кін, В. Клаус, Д. Кола, К. Поппер. Загалом таке визначення фактично збігається з поняттям демократії, його використання

не додає нового розуміння громадянського суспільства, а отже, виявляється зайвим.

Наприклад, австралійський дослідник Дж. Кін пропонує розглядати громадянське суспільство крізь призму таких понять, як влада, власність, насильство, політика, публічна сфера та демократія. У своїй праці «Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення» автор переосмислює демократію у контексті змін наприкінці ХХ ст. у країнах Центральної та Східної Європи. Важливою є ідея Дж. Кіна про необхідність паралельного розвитку інститутів громадянського суспільства і держави. «Демократія завжди є складним постійно наростаючим процесом пропорційного поділу влади і громадянського контролю за її використанням у рамках політики, яка здійснюється у двох інституційно відмінних, але постійно поєднаних сферах громадянського суспільства та державних інституцій» [100, с. 87].

Характеризуючи історичний контекст виникнення й активного розвитку цього феномена з початку 90-х рр. ХХ ст., Дж. Кін виділяє такі тенденції [11, с. 1–7]:

- відродження концепції громадянського суспільства у Східній і Центральній Європі після Празької весни 1968 р. і актуалізація цієї концепції в період посткомуністичних революцій початку 90-х рр. ХХ ст.;

- вплив нових супутникових та комп'ютерних технологій і комунікацій;

- формування під впливом масових пацифістських і екологічних рухів нової глобальної самосвідомості щодо життя в неміцному і потенційно небезпечному світі;

– поширення уявлення про природу нового глобального політичного порядку після розвалу світової комуністичної економіки;

– настрої масового розчарування, насамперед серед населення країн «третього світу», з приводу обіцяного економічного зростання та процвітання; – посилення тривоги в результаті розпаду імперій і держав, який став причиною багатьох воєн в різних куточках планети [297, с. 228].

Л. Даймонд розглядає громадянське суспільство як важливу умову демократії і необхідний чинник демократичних змін та консолідацій. «Консолідація – це процес, завдяки якому демократія отримує таку широку і надійну легітимність у громадян, що ймовірність її знищення стає дуже низькою». Л. Даймонд відзначає, що у процесі консолідації відбуваються зміни в інституційному розвитку та поведінці людей, що нормалізує демократичний політичний процес, робить його передбачуваним. Ця нормалізація вимагає розширення доступу людей до ухвалення політичних рішень, розвитку демократичної політичної культури, збільшення кола лідерів, поліпшення їх підготовки та інших функцій, характерних для громадянського суспільства.

Громадянське суспільство є відмінним і автономним не лише від держави та суспільства як такого, а й від партійної системи. «Організації, що входять до громадянського суспільства, можуть утворювати альянси з партіями, однак, якщо вони будуть асимільовані ними, то втратять свою унікальну здатність бути медіаторами та фундаментом демократичної розбудови» [283, с. 239]. Для здійснення економічних, політичних та соціальних

реформ у країнах, що вирішили стати на шлях демократичного розвитку, потрібні не лише політичні партії, а й ефективні державні інститути. Проте, як відзначає Даймонд, «громадянське суспільство може і зобов'язане мати вирішальне значення у побудові консолідованої демократії» [283, с. 239].

2. Підхід, у межах якого під громадянським суспільством розуміють комплекс усіх позадержавних суспільних відносин (Р. Дал, Г. Ділігенській, Д. Жовтун, А. Зінов'єв, Г. Йоаш, Ф. Кондорші, М. Маркус, М. Молнар, В. Мостовий, А. Селіджмен, А. Уледов, Е. Ханкіш).

За такого підходу громадянське суспільство заявляє про себе як природна форма опозиції авторитету влади [32, с. 14], розвинута система суспільних відносин, основу якої складають недержавні відносини, що реалізуються в діяльності інститутів громадянського суспільства – політичних партіях, громадських організаціях, ініціативах, громадських рухах, недержавних засобах масової інформації, здійснюють визначальний вплив на діяльність органів державної влади та протидіють їй у випадку посилення авторитарних тенденцій.

Громадянське суспільство, таким чином, розглядається як особливий соціокультурний простір, у якому формується система недержавних суспільних інститутів і відносин, що створюють можливість і умови в межах загальноприйнятих правових норм кожній людині як самостійному суб'єкту суспільного життя реалізувати свої громадянські права, задовольняти свої матеріальні і духовні потреби. Сутність громадянського суспільства визначається мірою індивідуальної свободи, самоцінності і

самовизначення окремо взятої особистості в суспільстві, а його зміст – взаємодією і взаємовідношенням незалежних один від одного і від держави індивідів [227, с. 273].

Американські соціологи Р. Нісбет та П. Бергер, у свою чергу, підкреслювали особливе значення та важливість посередницьких структур: церкви, сім'ї, общини, добровільних об'єднань – як посередників між індивідом та державою. Вони пропонували політичним інститутам усіляко захищати та допомагати посередницьким структурам та використовувати їх, де можливо.

3. Точка зору, відповідно до якої є такі основні сфери суспільного життя: публічна сфера (тобто сфера реалізації загального суспільного інтересу, а тому – сфера функціонування публічної влади), економічна сфера (в якій відбувається реалізація суто економічних інтересів і розвиток якої є можливим як за умови наявності громадянського суспільства, так і в умовах його відсутності або слабкості), сімейна сфера і, нарешті, громадська сфера, тобто сфера вільної комунікації членів суспільства з метою реалізації певного спільного інтересу, сфера реалізації свободи. Такий підхід відповідає «габермасівській» ідеї, за якою громадянське суспільство покликано здійснювати контроль як за державою, стримуючи її в зазіханні на особисту, політичну, культурну, громадську свободу громадян, так і за капіталом. «Те, що мається на увазі під «громадянським суспільством» сьогодні, за контрастом зі змістом марксистської традиції, більше не включає [в себе] економіку, засновану на приватному праві і керовану за допомогою ринку праці, капіталом і товарами. Швидше за все, воно

складається з тих неурядових і неекономічних зв'язків і добровільних асоціацій, які втілюють комунікаційні структури публічної сфери в суспільному компоненті життєвого простору [195, с. 366]. За такого підходу з інституційної точки зору до громадянського суспільства належать «недержавні та позаекономічні союзи на добровільній основі».

Німецький дослідник Ю. Габермаса в теорії соціальної комунікації розширює сферу застосування категорії громадянського суспільства. Він намагається об'єднати поняття «держава загального добробуту» і «громадянське суспільство» з метою досягнення високого рівня свободи для всіх громадян і вищого рівня соціальної справедливості. Такі дії повинні привести до соціального партнерства між суспільством і капіталом, сферою бізнесу і громадськими вільними асоціаціями як однієї з основ громадянського суспільства. Ці заходи спрямовані на зниження напруженості в суспільстві, що підвищує рівень соціальної злагоди [55, с. 4].

Так, Ю. Габермас зауважував, що нові структури громадянського суспільства протистоять деспотизму абсолютизму, авторитаризму, зазіханням держави на права людини й висувають на перший план гуманістичні умови та цінності, немеркантильне, високодуховне, моральне поведіння, самосвідомість, самовизначення, волю і гідність окремої особистості [260, с. 450].

Досвід європейської цивілізації показав, що без постійного вдосконалення та розвитку громадянського суспільства ефективний розвиток самої держави значно гальмується або і взагалі припиняється. Запорукою функціонування міцного та довготривалого громадянського суспільства є

постійний діалог за схемами: «індивід – політична влада», «суспільство – держава». Саме на такій концепції взаємодії між цими елементами і будується ідеал громадянського суспільства в цілому, тобто його рівень розвитку – це лише питання їхньої ефективної співпраці та взаємодоповнення [156, с. 164].

Отже, за названим підходом, «суспільне життя в сучасному світі поділяється на три різні сфери – державу, економіку і громадянське суспільство» [3, с. 50], а громадянське суспільство являє собою «підсистему суспільства як цілого, яка наближається до соціальної (соцієтальної) сфери суспільного життя, напряду не пов'язаної з економічно-виробничою та державно-управлінською його сферами» [171, с. 149].

4. Зазначену типологію підходів до розкриття природи громадянського суспільства сьогодні можна доповнити поглядами прибічників тієї точки зору, що громадянське суспільство – це не тільки та сфера відносин, яка існує в межах національної держави, а й більш глобальна сфера, сфера так званого глобального громадянського суспільства [265, с. 250].

Наприкінці ХХ ст. соціологічний лексикон поповнився новим терміном «глобалізація», утвореним від французького слова *global* – глобальний (такий, що охоплює усю земну кулю, всеосяжний). Після впровадження в науковий обіг поняття «глобалізація» широко використовується в соціальних науках для позначення проблем, реальностей, процесів і явищ планетарного масштабу [230, с. 7]. Глобальне громадянське суспільство – поняття, яке вживається в окремих західних концепціях глобалізації для позначення широкої позаполітичної спільноти людей, сформованої на основі загальних цінностей з метою вирішення

загальнозначущих проблем людства. Уперше в науковий обіг таке поняття ввів американський політолог Х. Булл. На його думку, таке суспільство є глобальним не лише тому, що воно зіткане із зв'язків, які перетинають національні кордони і проходять через «глобальний, позатериторіальний простір», а й тому, що серед членів глобального громадянського суспільства набирає сили глобальне мислення [215, с. 232].

Держави розглядалися Х. Буллом як певні агенти, що соціалізуються завдяки впливу одна на одну. Вони об'єднуються у більш масштабну форму суспільства – глобальну мережу взаємно визнаних неформальних традицій і формальних правил (дипломатичний протокол, посольства, багатосторонні договори, міжнародне право). Ці традиції і закони, що обмежують суверенітет держав, і називаються міжнародною спільнотою, яка є необхідною передумовою сучасного світового порядку [277, с. 7]. Таким чином, міжнародне суспільство існує, коли група держав, усвідомлюючи певні загальні інтереси і спільні цінності, формує суспільство у тому розумінні, що вони відчують себе пов'язаними спільним набором правил у взаємодії одна з одною, і мають відмінності у роботі загальних інститутів [155].

Так, І. Зонінзайн вважає, що поняття «глобальне громадянське суспільство» передбачає довгостроковий проект для прихильних його ідеалам громадян, що включає в себе багато вимірів: – асоціації, що діють на місцевому, національному та/або транснаціональному/глобальному рівнях, – асоціації, що взаємодіють між цими різноманітними рівнями (місцевим, національним, глобальним) і

сферами суспільного інтересу, – асоціації, що взаємодіють з різними компонентами сучасного суспільства (економічним суспільством, політичним суспільством, державою тощо) [11, с. 1–7].

Зокрема, Р. Ліпшутц зазначає, що для усвідомлення глобального громадянського суспільства, «ми повинні звернутися до нових політичних просторів, відмінних від тих, які визначені межами системи національних держав [11, с. 1–7]. Просторові межі глобального громадянського суспільства зовсім інші, бо його незалежність від кордонів державних, системи надає йому свободу в створенні нових політичних просторів. Ці політичні простори окреслені мережею економічних, соціальних і культурних відносин та населені діями, добровільно об'єднаними в асоціації, і попри те, що фізично вони розділені своїм місцезнаходженням, вони пов'язані один з одним в єдині мережі для реалізації конкретних політичних і соціальних цілей» [302, с. 392–393]. Хоча складові частини цих мереж, які формують глобальне громадянське суспільство, і взаємодіють з державами та урядами з конкретних політичних питань, самі по собі ці мережі, на думку постмодерністів, виходять за межі державних кордонів. Основою глобального громадянського суспільства постмодерністи вважають різні рухи і організації на захист миру і навколишнього середовища, прав людини та культурної самобутності корінного населення. Вони наголошують на тому факті, що більшість цих організацій просто ігнорує національні держави, а іноді вони свідомо йдуть на порушення суверенітету тих чи інших держав і на конфлікт із ними. На думку постмодерністів, новій політичній конструкції

повинен відповідати і новий тип мислення: «Це громадянське суспільство є «глобальним» не тільки тому, що воно виткане зі зв'язків, які проходять через національні кордони і через глобальний, позатериторіальний простір, а й тому, що серед членів глобального громадянського суспільства набирає силу глобальна свідомість» [302, с. 398–399].

Е. Гідденс виключає бізнес і транснаціональні корпорації (ТНК), зокрема, з глобального громадянського суспільства і вважає, що на них можна впливати ззовні. До того ж саме у цьому він убачає основну «місію» глобального громадянського суспільства, від успіху якої залежатиме весь подальший перебіг глобалізації [289, с. 111]. Однак це зовсім не означає, що успіх такої діяльності є гарантованим. Е. Гідденс дуже чітко формулює цю проблему: «Якщо громадянське суспільство є фундаментальним чинником, що обмежує владу і ринку, і уряду, і якщо ні ринкова економіка, ні демократична держава не можуть ефективно функціонувати без впливу громадських асоціацій, то яким чином ця «зрівноважувальна роль» може бути реалізована на глобальному рівні? І чи зможе концепція глобального громадянського суспільства дати на це адекватну відповідь?» [289, с. 118]. Заявляючи про можливість цивілізаційного впливу глобального громадянського суспільства на діяльність і принципи діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) та інших бізнес-структур, Е. Гідденс відзначає тенденцію в розвитку принципів соціальної відповідальності, а також корпоративного громадянства, коли ТНК починають у своїй діяльності враховувати інтереси навколишнього соціального середовища і відповідним чином будують свої

відносини з персоналом, акціонерами, територіальними громадами, споживачами та іншими особами та організаціями, тією чи іншою мірою причетними до їхньої діяльності [289, с. 132]. По суті, йдеться про те, що глобальна міць найбільших фінансових монополій і ТНК потребує інституціонального контролю з боку адекватних за своїми можливостями структур глобального громадянського суспільства [11, с. 1–7].

Водночас існують концепції, які розглядають громадянське суспільство тільки в межах національних держав (Ф. Хатчесон, А. Фергюсон, А. Сміт, Е. Шилз, А. Селигман). У них висловлюється думка, що сфера цінностей, які створює громадянське суспільство, стосується цінності лише національної культури. Національність дає людям загальну ідентичність. Вона дозволяє їм сприймати себе як тих, хто спільно формує світ своїх [227, с. 275].

Дослідження процесів становлення громадянського суспільства вітчизняною наукою нині відбувається у фарватері політичних наук. Ці процеси вітчизняні вчені також розглядають переважно у контексті демократизації (О. Бабкіна, О. Власюк, О. Гарань, В. Горбатенко, В. Кремень, І. Кресіна, М. Михальченко, Ф. Рудич, С. Телешун, Г. Щедрова, В. Якушик). Крім того, останнім часом з'явилася велика кількість праць щодо окремих аспектів інституціоналізації громадянського суспільства: роль і характер конституціоналізму (В. Погорілко, О. Скрипнюк), співвідношення державної влади і органів самоорганізації населення (І. Кресіна, А. Коваленко, В. Цветков), вплив типу виборчої системи (В. Котигоренко), роль зовнішньополітичних чинників (О. Дергачов, О. Ковальова).

Отже, аналіз концептуальних підходів розвитку громадянського суспільства дає можливість простежити особливості зміни підходів до його трактування залежно від соціально-економічних та політичних обставин. Так, нами встановлено, що класичні концепції розвитку громадянського суспільства лягли в основу західної ліберальної ідеології. Прихильники класичного підходу визначають нерозривну єдність і взаємозалежність основних політичних і економічних прав людини; автономність статусу громадянського суспільства щодо держави; стан суспільних зв'язків, основою яких є взаємодія і взаєморозвиток індивідуального, приватного й загального, тощо. Структурування сучасних існуючих підходів до розуміння громадянського суспільства дозволило в межах дослідження виділити такі групи: широкий підхід до трактування громадянського суспільства; соціокультурний підхід; комунікативний підхід; глобальне громадянське суспільство. Типологія, яку ми запропонували, буде покладена в основу аналізу інститутів громадянського суспільства в Україні з метою комплексного оцінювання їх ролі в євроінтеграційних процесах. Структурування наступних розділів монографії побудоване відповідно до запропонованої типології.

2.2. Еволюція відносин «громадянське суспільство – держава»

Суспільство і держава перебувають у тісному взаємозв'язку і не можуть існувати один без одного. Завдяки державі спільнота набуває цивілізованості і стає суспільством. Водночас держава не може існувати поза суспільством. Вона похідна від нього і покликана йому слугувати.

У розумінні ролі держави в суспільстві є дві крайні позиції – анархізм і етатизм. Анархізм відкидає державу взагалі як орган примусу і насильства між людьми. Етатизм, навпаки, перебільшує роль держави в суспільному житті. Етатизм – це засилля держави в економічному, соціальному, політичному і духовному житті суспільства. Практично він проявляється у централізації, концентрації і бюрократизації політичної влади, поширенні організаційно-контрольних функцій держави за межі оптимального співвідношення держави і суспільства.

Громадянське суспільство і держава – взаємообумовлені, онтологічно пов'язані між собою феномени. При цьому мається на увазі, що держава виступає як виконавець волі суспільства і з цією метою наділяється відповідними інструментами управління суспільними справами. Громадянське суспільство розташовується, образно кажучи, над державою, яка виконує його замовлення та відповідає на його запити [134, с. 38–41].

Держава відокремилася від суспільства на певній стадії його зрілості і залежить від рівня розвитку соціуму – яке суспільство, така й держава. У процесі розвитку суспільства, переходу його від

нижчої стадії до вищої трансформується і держава, з удосконаленням суспільства держава стає більш демократичною, у ній здійснюється народовладдя, визрівають економічна свобода та свобода особистості, а з формуванням громадянського суспільства держава стає правовою.

Процес формування громадянського суспільства умовно поділяють на певні етапи. В основу такого поділу покладено співвідношення громадянського суспільства і держави та визначення місця громадянського суспільства у загальній структурі людського суспільства.

Перший – переддержавний, зародився ще до моменту виникнення держави. Його метою є задоволення тогочасних потреб людей. Громадянське суспільство розглядається як найбільш якісний етап розвитку людського суспільства; і держава є складовою громадянського суспільства.

Другий – антидержавний, яке розвивається у країні, де немає місця для повністю незалежної опозиції. Діяльність громадянського суспільства спрямована на послаблення державної влади. Ця мета, з погляду можновладців, звичайно сприймається як негатив, який необхідно викоринити. Громадянське суспільство є механізмом, що зв'язує особу, її інтереси, потреби і державу як політичну організацію суспільства.

Третій – аполітичний, що передбачає повну відсутність необхідності в будь-якій державній владі; громадянське суспільство і держава розглядаються як окремі елементи суспільної структури. При цьому обидва утворення можуть розглядатися чи як рівноправні партнери, чи як нейтральні елементи

стосовно один одного, чи як антагоністичні структури [101, с. 382].

Едність громадянського суспільства і держави виражається в збігу багатьох цілей і завдань. І формування правової держави, і створення громадянського суспільства мають одну спільну мету: соціальні інститути покликані служити людині, захищати її права та інтереси. Проте також слід розрізняти функції держави і функції громадянського суспільства. Основні відмінності між функціями держави і громадянського суспільства полягають у тому, що держава здійснює свої функції в державних інтересах, а громадянське суспільство – в інтересах суспільства. Відповідно розрізняються і їх цілі (задоволення державного або громадського інтересу). Порівняно з функціями держави функції громадянського суспільства деполітизовані та істотно менш формалізовані у своєму вияві.

Проте відмінності у функціях держави і громадянського суспільства не означають, що вони не перетинаються. До функцій держави належить також створення умов, необхідних для здійснення функцій громадянського суспільства. Існує, однак, і зворотний зв'язок: суспільство повинне дбати про державу, про її силу та авторитет. Таким чином, існує певний базисний набір функцій держави і громадянського суспільства, який може доповнюватися з появою нових напрямів діяльності. І якщо функції держави більш фундаментальні, стабільні, то функції громадянського суспільства мобільніші щодо «обслуговування» суспільних відносин.

Найбільш складні, багатоаспектні, глобальні соціальні проблеми детермінують виникнення спрямованих на їх вирішення функцій одночасно і

держави, і громадянського суспільства, які можна назвати об'єднуючими, універсальними функціями (до таких належать, наприклад, антикорупційна та антинаркотична функції) [146, с. 75].

Громадянське суспільство може і повинне надавати допомогу державі у здійсненні її функцій та одночасно контролювати (виконуючи свою базисну функцію контролю за діяльністю органів публічної влади) здійснення відповідної функції державою, за рахунок чого забезпечується її максимальна ефективність [99, с. 19–20]. Функції є втіленням основних напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства та їх впливу на суспільне життя.

У сучасній політичній науці сформувалися три підходи до співвідношення громадянського суспільства і держави [134, с. 38–41]:

1. Держава і громадянське суспільство – збіжні (конвергентні) соціальні системи.

2. Держава і громадянське суспільство – такі, що розрізняються (дивергентні) соціальні системи, первинною (провідною) є держава, яка контролює громадянське суспільство.

3. Держава і громадянське суспільство – системи, що розрізняються, однак провідною є громадянське суспільство, а держава щодо нього відіграє службову (підпорядковану) роль.

У функціонуванні громадянського суспільства роль цивілізованої держави полягає в тому, що воно [134, с. 38–41]:

- є формою, яка організує громадянське суспільство і створює умови для його розвитку;

– є деякою мірою самостійною щодо громадянського суспільства і здійснює солідарні публічні інтереси усіх членів суспільства;

– установлює «правила гри», яких повинні дотримуватися громадяни та їх об'єднання, створює сприятливі умови для їхнього існування і розвитку;

– не втручається у приватну сферу сім'ї, побуту, культури (перший рівень громадянського суспільства), таке втручання може бути лише з метою забезпечення особистої чи громадської безпеки;

– надає необхідний захист громадянському суспільству, яке функціонує в межах її території, в тому обсязі, який забезпечує соціальну безпеку громадян;

– є засобом соціального компромісу громадянського суспільства, пом'якшує суспільні суперечності між різними соціальними групами;

– юридично забезпечує можливості громадянина бути власником, створювати громадські об'єднання, комерційні корпорації, брати активну участь у політичному житті суспільства;

– має межі регулювання відносин у суспільстві, які визначаються конституцією держави, стандартами в галузі прав і свобод людини, закріпленими в міжнародних актах;

– і громадянське суспільство, і держава функціонують для задоволення потреб та інтересів людини.

Громадянське суспільство – це таке суспільство, в якому головною дійовою особою є громадянин як автономна особа:

– людиною, яка усвідомлює себе вільним членом суспільства;

– індивідом, вільним економічно, який має право вибору форм і видів трудової діяльності, зокрема підприємницької; вільним ідеологічно та політично;

– суб'єктом, наділеним правами і свободами, зокрема правом приватної власності («суб'єкт-власник»);

– особою, яка усвідомлює свою відповідальність перед суспільством;

– громадянином, який захищений законом від прямого втручання і примусових обмежень з боку держави.

Сучасна концепція громадянського суспільства виходить з того, що воно є передумовою формування соціальної правової держави; взаємовідносини громадянського суспільства і держави є складними і контрадикторними, оскільки між ними відбувається своєрідний поділ організаційно-управлінської праці, громадянське суспільство, яке саморозвивається, завжди відчуває тиск з боку державної влади [134, с. 38–41].

У свою чергу, держава не може прогресувати без вільного розвитку громадянського суспільства, яке контролює дії політичної влади, слабкість громадянського суспільства підштовхує державу до узурпації його прав, у результаті чого відбувається перерозподіл функцій держави і громадянського суспільства. У такому разі держава, крім власних функцій, привласнює ще й функції громадянського суспільства, змушує його виконувати виключно державні рішення. Держава і суспільство існують у процесі безупинної взаємодії, взаємовпливу і взаємопроникнення, характер і вектор синергетики

яких значною мірою залежать від рівня розвитку громадянського суспільства та його інститутів.

Однак необхідно зауважити, що між державою і громадянським суспільством є докорінні відмінності, зумовлені впливом комплексу історичних, соціальних, політичних чинників. Найістотніша відмінність полягає в здатності та виключному праві держави ухвалювати закони та інші нормативно-правові акти та можливості застосовувати заходи державного примусу на підставах, передбачених законом.

Таке положення може стати джерелом протистояння держави та громадянського суспільства, яке полягає в реалізації технологій використання громадських організацій або зацікавленості певних осіб та державних органів у формуванні таких суспільних інтересів і політичної культури, за яких можливе політичне маніпулювання.

Поняття «неурядові організації» не можна повністю зрозуміти без використання поняття держави, владних структур, державної (публічної) політики. Громадські організації всіма способами намагаються показати свою відмінність від державних структур, але – що є цілком природним – часто змушені звертатися за вирішенням суспільних проблем до владних структур. Тож неурядовим організаціям важливо знайти збалансовану позицію щодо державних структур.

Організації громадянського суспільства – це об'єднання громадян, які створені в установленому законом порядку за їх власною ініціативою на основі спільних потреб та інтересів для реалізації довгострокових цілей щодо своїх немайнових прав та

громадянських свобод без мети одержання прибутку. Такі організації не підлягають безпосередньому управлінню з боку держави. У цьому ж розумінні можуть вживатися й такі терміни: «інституції громадянського суспільства», «неурядові організації», «організації «третього сектора». Такі організації можуть набувати різноманітних організаційно-правових форм, але при цьому:

- 1) бути легітимно визнаними з боку держави;
- 2) бути самоврядними;
- 3) не ставити за мету отримання прибутку для подальшого його розподілу між учасниками;
- 4) мати певну структуру;
- 5) використовувати певні внутрішні процедури та правила управління, спільної діяльності, що визнаються всіма учасниками організації [140, с. 7].

Держава та інститути громадянського суспільства, за всієї різниці між ними, мають одну мету – консолідувати суспільство. Але механізми консолідації, як і механізми внутрішньої взаємодії, у них протилежні. Інститути громадянського суспільства об'єднують людей, забезпечуючи їм можливість вільно реалізувати власні інтереси, а держава – як спеціальний інститут – примусом.

Політизація деяких інститутів громадянського суспільства (церква, ЗМІ) обумовлена тим, що держава не забезпечує умов для їх нормального функціонування. Тому деякі інститути активно вступають у політичний процес. В умовах розвиненого громадянського суспільства та правової держави кожен інститут виконує лише йому властиві функції [161, с. 110].

Незважаючи на це, сучасна держава прямо зацікавлена в широкому залученні потенціалу

громадянського суспільства з огляду на його масовий демократичний характер. До того ж воно в деяких випадках свідомо відмовляється від частини своїх функцій (або редукує їх) на користь інститутів громадянського суспільства, зокрема – інституту місцевого самоврядування. За допомогою цього держава мобілізує та залучає значні матеріальні кошти і трудові ресурси, що дозволяють розвантажити державні структури, компенсувати недоліки їхньої діяльності, вирішувати конкретні завдання [134, с. 38–41]. Оптимізації механізму взаємодії держави і громадянського суспільства сприяє введення на підставі добровільності, громадянськості, єдності інтересів нових форм громадських об'єднань як реальних суб'єктів регулювання з визначальною роллю контролюючої функції.

Громадянське суспільство – це феномен, який має кількісні та якісні ознаки. До кількісних належать власне структурні підрозділи неполітичної сфери, до якісних – форми політичної та громадської участі, посередництвом яких встановлюється комунікація між державою та суспільством. Релевантність цих форм свідчить про релевантність громадянського суспільства [84, с. 31].

У широкому значенні цикл розробки політики включає процеси розробки законів та політик, їх реалізацію, та моніторинг їх впливу на практиці [256]. Це безперервний процес, який може бути структурований навколо трьох основних етапів: розроблення політики, реалізація політики та вивчення політики. Європейська комісія визнає важливість участі громадськості на всіх етапах та заявляє, що «якість політики ЄС залежить від

забезпечення широкої участі в усьому політичному ланцюгу – від концепції до реалізації» [189].

Упродовж усього циклу розроблення політики відповідно до належної практики необхідно забезпечувати таке [254, с. 19]:

1) інформування громадськості, забезпечення доступу до інформації щодо процесу розробки політики та її змісту, її регулярне оновлення;

2) розроблення та додержання прозорих, зручних процедур у процесі ухвалення рішень із метою заохочення участі громадськості;

3) активне залучення учасників до діалогу шляхом заслуховування їх пропозицій, реагування на їх повідомлення та забезпечення зворотного зв'язку;

4) надання додаткових ресурсів (наприклад, грантів, адміністративних послуг та інших товарів або послуг) таким чином, щоб учасники могли робити конструктивні внески.

I. Формулювання політики (визначення порядку денного, підготовка проекту, ухвалення рішення).

Етап розроблення політики, як правило, починається з ухвалення рішення про запровадження нової політики (або положення) або внесення змін до існуючої політики. Про це може свідчити встановлення пріоритетів політики у формі політичного порядку денного органів державної влади загалом або в межах певного типу процесу стратегічного планування для конкретних галузей. У всіх випадках на розроблення політики можуть та повинні впливати інші прошарки суспільства, такі, як бізнес-сектор та громадські організації. Крім того, державні органи можуть активно запрошувати громадські організації зробити власний внесок до їх

порядку денного для уточнення ідей та потреб різних верств суспільства. До того ж у процесі розроблення конкретної політики або положення органи державної влади можуть вносити дані, одержані з різних рівнів та у результаті застосування різних методів участі (таких як консультації, діалог, референдум і т. ін.).

II. Реалізація політики (упровадження, розповсюдження)

Цей етап передбачає введення в дію та розповсюдження ухваленої політики. Участь громадськості може відігравати декілька важливих ролей на цьому етапі, але насамперед у реалізації політики або положень через власну діяльність можуть брати активну участь громадські організації та інші суб'єкти. Державні органи можуть також обрати їх як партнера для виконання закону або реалізації політики через прозорі процеси. Участь на цьому етапі може бути досягнута шляхом активного діалогу або встановлення партнерських відносин з громадськими організаціями. Повинна дотримуватися чітка та ефективна процедура відбору учасників формальної реалізації політики та положень з метою забезпечення прозорості та неупередженого підходу з боку органів державної влади.

III. Вивчення політики (моніторинг, оцінювання)

На цьому етапі здійснюються моніторинг та оцінювання ефективності та результативності політики. З огляду на зазначене може з'являтися інформація, необхідна для запуску нового циклу розроблення політики. Оцінювання ефективності політики або положень через певний період часу є

одним із найважливіших елементів моніторингу. Громадські організації можуть відігравати важливу роль на цьому етапі, оскільки вони іноді можуть забезпечити здійснення швидкого та більш ефективного моніторингу наслідків, мають, ймовірно, прямий доступ до бенефіціарів. Державні органи можуть також взаємодіяти з громадськими організаціями у процесі офіційного моніторингу та оцінювання в межах активного діалогу або встановлення партнерських відносин з громадськими організаціями, або ж обираючи їх як офіційних постачальників послуг. Крім того, державний орган повинен визначити чіткий та ефективний порядок відбору осіб, які беруть участь у моніторингу та оцінюванні, якщо такі процеси здійснюються під керівництвом органу державної влади.

Процес залучення громадських неурядових організацій до політичного процесу державних структур має три етапи. По-перше, це – допомога у визначенні найбільш актуальних проблем для вирішення (узгодження шляхів подолання проблеми, визначення пріоритетності завдань). Другий етап – це політичне конструювання шляхів розв'язання проблеми (вибір найбільш правильного шляху з усіх можливих). Третій етап – це імплементація теорії в практику (безпосереднє вирішення проблеми). Визначають чотири можливі шляхи впливу громадських організацій на державну політику [225, с. 199]:

1. Безпосередній вплив – розв'язання актуальних проблемних питань, які не можуть бути вирішені державою. Цей вплив має короткостроковий ефект, якщо не комбінується з

одночасним впливом на зміну політики держави щодо цього питання.

2. Консультативний – спрямування державної політики у правильне русло. Громадські організації шукають шляхи представлення інтересів та проблем недостатньо репрезентованих груп через переговори з владними структурами – адвокати.

3. Інноваційний – розробка та демонстрація нових шляхів вирішення проблем.

4. Наглядовий – контроль за правильним виконанням державної політики.

На відміну від західних демократичних держав, де взаємодія між державою та інститутами громадянського суспільства віддзеркалює баланс сил та груп інтересів, який склався в результаті еволюції демократії, в сучасній Україні характер взаємовідносин держави й інститутів громадянського суспільства (що практично тільки зароджуються) окреслюється тенденція до визнання: простежується зацікавленість держави до діяльності цих інститутів. Але ця зацікавленість доволі квола, бо держава ще не відчуває реальної користі від діяльності цих інститутів, а інститути, у свою чергу, не докладають достатніх зусиль, аби змінити ставлення до себе. Взаємовідносини між ними частіше будуються на необхідності спонсорувати діяльність громадських інститутів, хоча інститути вже могли б активніше лобіювати інтереси окремих верств населення.

Як відомо, залучення НУО до процесу ухвалення рішень є одним із принципів демократичного устрою, адже вони здійснюють неабияку роботу щодо обстоювання прав і свобод громадян, поінформованості населення загалом та висвітлення діяльності органів влади та місцевого

самоврядування. Саме тому в червні 2007 року на Форумі Ради Європи з питань майбутнього демократії було вирішено створити Кодекс кращих практик участі громадськості. Цей документ повинен був охоплювати механізми участі неурядових організацій у процесі прийняття рішень та залучення громадянського суспільства до державної політики [108]. Створення документа було доручено Конференції міжнародних неурядових організацій Ради Європи. Конференція розробила Кодекс, зручний для користувача, структурований і прагматичний. Він визначає на європейському рівні низку загальних принципів, директив, інструментів і механізмів участі насамперед НУО у процесі ухвалення політичних рішень.

З-поміж іншого, у Кодексі пояснено, що таке рівні участі НУО на етапах ухвалення політичних рішень, які залежать від інтенсивності залучення НУО до конкретного політичного процесу. Така інтенсивність, у свою чергу, обумовлена можливостями організацій та зацікавленістю органів державної влади. Отже, виокремлено чотири рівні участі громадськості: інформацію, консультацію, діалог та партнерство.

Перший рівень – це інформація. Як зазначено в Кодексі, це основа для подальшого залучення НУО до законодавчого процесу. Проте це не надто ефективний спосіб залучення, адже він передбачає лише одержання актуальної інформації від органів державної влади. Тому на цьому рівні НУО не можуть реально втручатись у процес.

Другий рівень – консультація. Цей рівень полягає в тому, що органи державної влади залучають НУО для висловлення останніми своєї

професійної думки з певного питання. Консультація передбачає й інформування органами державної влади НУО про поточний політичний процес. Щоправда, тільки задля отримання фахових коментарів від НУО. Ініціаторами комунікації на цьому рівні також є органи державної влади. Консультація здебільшого використовується впродовж складання проекту політики, моніторингу та повторного формулювання тощо.

Наступним, більш якісним рівнем є діалог. Концепція діалогу передбачає, що кожна сторона комунікації може бути ініціатором. Для глибшого розуміння діалогу Кодекс розрізняє два види: необмежений та конкретний діалоги. Необмежений діалог являє собою двостороннє спілкування, яке ґрунтується на взаємних інтересах та потенційно спільних цілях з метою забезпечити регулярний обмін думками. Формат такого діалогу варіюється від громадських слухань до спеціалізованих нарад між НУО та органами державної влади. На обговорення може бути винесено будь-яке політичне питання.

Позаяк політична дискусія необмеженого діалогу не може призвести до конкретного результату, конкретний діалог покликаний для вироблення спільної рекомендації, стратегії або законопроекту щодо окремого політичного процесу. Такий діалог полягає в регулярних зустрічах та розробленні основних політичних стратегій. Конкретний діалог використовується при встановленні порядку денного, складанні проекту політики та повторного формулювання.

Завершальним та найефективнішим рівнем взаємодії є партнерство. Воно передбачає спільну відповідальність суб'єктів взаємодії на кожному етапі

ухвалення політичних рішень. Як і рівень діалогу, партнерство передбачає спільні зустрічі представників НУО та органів державної влади для тісної співпраці. Партнерство унікальне тим, що НУО можуть бути наділені конкретними завданнями, і тим, що можливе створення органів для ухвалення спільних рішень. Особливої актуальності партнерство набуває під час установлення порядку денного та здійснення політики.

Крім перелічених рівнів взаємодії між НУО та органами державної влади, Кодекс зосереджує увагу на етапах процесу ухвалення політичних рішень. Кодекс визначає шість таких етапів: установлення порядку денного, складання проекту політики, ухвалення рішення, здійснення політики, моніторинг та повторне формулювання політики. Вони відображають політичний процес у динаміці. Кожному етапу характерні не всі, а лише деякі рівні взаємодії.

Першим у черговості є етап установлення порядку денного. Переважно він визначається парламентом та/або урядом. Проте часто до нього долучаються й НУО шляхом проведення кампаній та лобіювання окремих питань. Результатом такого втручання є нові політичні ініціативи.

Другим етапом є складання проекту політики. На цьому етапі важливо усвідомити, що органи державної влади мають потужну та налагоджену практику складання проекту політики. Тому тут роль НУО полягає у виявленні проблем, наданні варіантів рішень та обґрунтуванні наданих ними пропозицій. Поглиблені консультації та різні формати діалогу є доцільним рівнем взаємодії на цьому етапі.

Ухвалення рішень є наступним, третім, етапом. Тут можлива безліч варіантів, оскільки цей етап повністю залежить від національного законодавства. У процесі аналізу ми орієнтуємося лише на законодавчу діяльність та здійснення урядової політики, минаючи проведення загально-національного чи місцевого референдумів. Тож НУО повинні мати важелі для впливу та участі в ухваленні законопроектів. А тому органам державної влади, з огляду на позицію НУО, необхідно максимально виважено підходити до ухвалення рішення. Отже, консультація є найдоцільнішим рівнем співпраці.

Найбільш значущим, на думку укладачів Кодексу, є етап здійснення політики. Він передбачає посилену активність НУО, оскільки їх основна робота спрямовується на отримання запланованого результату. Характерними рівнями взаємодії є доступ до інформації щодо очікувань і можливостей, а також активне партнерство.

П'ятим за черговістю є етап моніторингу. Він полягає в оцінюванні результатів політики. Якість проведеного моніторингу залежить від довершеності системи оцінювання. Шостим, завершальним, етапом є повторне формулювання. Цей етап істотно прив'язаний до результатів попереднього етапу, моніторингу, оскільки одержані результати часто приводять до повторного формування політики. І останнє відповідно приводить до чергового етапу ухвалення рішення.

Отже, ми розглянули визначені Кодексом рівні взаємодії між НУО і органами державної влади та етапи процесу ухвалення політичних рішень. Ці концепції допоможуть нам проаналізувати роль

інститутів громадянського суспільства в контексті здійснення євроінтеграційної політики.

Паралельно НУО активно послуговуються й іншими методами здійснення впливу, іноді більш дієвими, ніж офіційно передбачені. Переважно це стосується акцій прямої дії: флешмобів, перфоменсів, пікетів, мітингів та протестних походів. Незважаючи на змістовну подібність та спрямованість на аналогічні результати, вони відрізняються за своєю суттю. Флешмоб полягає в моментальній і блискавичній дії та використовується для висвітлення конкретних і всім зрозумілих проблем. Запорукою ефективності є часта повторюваність та географічна поширеність. Перформенс – це маленька вистава. Зазвичай мета перфоменсу є ширшою, ніж флешмобу, а тривалість більшою. Також заохочується залучення глядачів. Під час пікету відбувається демонстрація з приводу конкретних дій влади. Успіх пікету визначає кількість залучених учасників. Тому надзвичайно важливо мобілізувати якнайширше коло людей. Мітинг проводять для висвітлення політичної проблеми, аналогічно іншим формам акцій прямої дії. Проте організація мітингу потребує врахування більшої кількості важливих умов. Наприклад, організаторам мітингу варто окреслити коло промовців, регламент акції та її тривалість. Також необхідно визначитися з ведучим мітингу, який буде скеровувати учасників в потрібне русло. Наступним та завершальним видом акцій є протестні заходи. Особливість таких заходів полягає в тому, що вони можуть застосовуватися як окремо, так і в сукупності з іншими акціями, зокрема як початок чи продовження мітингів. Це найбільш показовий різновид протесту, адже зі сторони колона, що

організовано рухається вздовж наміченого шляху, наштовхує на висновок про злагоджений характер протесту [104].

Найяскравіше акції прямої дії застосовувалися під час Євромайдану, дарма що левова частка акцій організовувалася не НУО, а завдяки ініціативним групам в обмежених спільнотах. Проте, на нашу думку, кількість та якість організованих НУО акцій у період з березня 2014 до червня 2015 значно зросла.

Реалізація євроінтеграційного курсу України вимагає адаптації процедури вироблення державної політики до відповідних стандартів, продиктованих функціональними та ціннісними нормативами Європейського Союзу. Ураховуючи специфіку такого явища, як європейське управління, та основні положення політичної науки, звертається увага на такий аспект вироблення політики в ЄС, як участь інституцій громадянського суспільства. Встановлено, що вироблення європейської політики – це процес, що контролюється елітою. Недержавні організації втручаються в нього без залучення широкої громадськості до розгляду більшості політичних питань. Думка громадян представлена опосередковано, кожна група інтересу спирається на власну представницьку еліту, яка сприяє досягненню задовільних результатів [140, с. 9].

У контексті вищезазначеного важливо узагальнити функції організацій громадянського суспільства, пов'язаних з його роллю в процесі європейської інтеграції. Вони можуть бути класифіковані таким чином:

- пізнавальна функція;
- організаційна функція;
- інтегративна функція;

- функція лобіювання.

Пізнавальна функція полягає в тому, що через діяльність організацій громадянського суспільства урядові установи та інституції ЄС можуть отримувати інформацію про рівень сприйняття (чи несприйняття) їх поточної політики, так само як минулих та майбутніх рішень. Вони можуть отримати інформацію про недоліки в цих аспектах і їх джерела. У багатьох випадках організації громадянського суспільства також підкреслюють можливі негативні результати таких рішень.

Пізнавальна функція також полягає в дослідженнях, що проводяться організаціями громадянського суспільства щодо їх власних членів – дослідження щодо важливих соціальних проблем, наприклад через опитування думки, встановлюючи ієрархію потреб або проблем тощо.

Організаційна функція проявляється у тому, що індивідууми і групи з подібними прагненнями і цілями збираються і самоорганізуються, щоб артикулювати і досягати цих цілей. Тривалість такої організованої співпраці зазвичай коротка залежно від того, як швидко досягається мета. Такі організовані дії відіграють важливу роль у здійсненні конкретної справи, яка об'єднує їх членів, але вони не мають на увазі будь-якого ширшого соціального контексту.

Інтегративна функція. В об'єднаній Європі цю роль виконують організації громадянського суспільства, які є ключовими гравцями інтеграції, не лише соціальної і культурної, а й інтеграції до товариства людей з обмеженими можливостями та з різних причин виключеними з суспільства. Головними цілями цієї функції є соціальна рівність,

толерантність, тобто прийняття інших і їх установок і передусім відхилення ксенофобії і націоналізму.

Функція лобіювання пов'язана з однією з найголовніших цілей діяльності організацій громадянського суспільства – захистом основних цінностей будь-якого демократичного суспільства: свободи, плюралізму, поваги прав усіх соціальних груп тощо [8, с. 214–215]. Тому, діючи часто для вигоди власних членів, організації громадянського суспільства не можуть забути про ширший соціальний аспект цієї діяльності, зокрема про реалізацію громадянських прав.

Виділяються такі основні характеристики стану та спроможностей інститутів громадянського суспільства як учасників процесу вироблення євроінтеграційної політики:

- інститути громадянського суспільства не стали тією ще однією впливовою силою, через яку здійснюється вплив груп інтересів на державну політику у сфері євроінтеграції;

- інститути громадянського суспільства забезпечують співіснування різних соціальних груп та їх законних інтересів. Водночас їх поява все ще не повною мірою є проявом бажання громадян до когось належати, у чомусь брати участь і тим самим щось змінювати. До того ж більшість громадян не сприймає інститути громадянського суспільства як дієвий інструмент представлення своїх прав. Значна частина груп інтересів економічно активного населення не оформлена у вигляді професійних неурядових організацій;

- у діяльності інститутів громадянського суспільства все вагомніше значення мають заходи, пов'язані із впливом на вироблення

євроінтеграційної політики; водночас не витісняються інші види діяльності;

- потенціал українських інститутів громадянського суспільства як учасників процесу вироблення державної політики у сфері європейської інтеграції повною мірою ще не використовується; водночас цей потенціал постійно потребує підтримки.

Участь інститутів громадянського суспільства у процесі вироблення державної політики проявляється в спільнотах політики та визначається характером взаємовідносин з органами влади як головними учасниками цього процесу [140, с. 10].

Можемо зробити висновок, що громадянське суспільство і держава взаємообумовлені та не можуть існувати один без одного. Держава, з одного боку, є виконавцем волі суспільства, відповідно вона наділена інструментами управління суспільними справами. А громадянське суспільство, з іншого боку, знаходиться над державою, яка виконує його замовлення та відповідає на його запити. Проаналізувавши етапи формування громадянського суспільства у його співвідношенні з державою, можемо виділити переддержавний, антидержавний та аполітичний етапи. Зазначені етапи вплинули на характер їх відносин у сучасній практиці. У взаємовідносинах «інститути громадянського суспільства – держава» виділяють конвергентні, дивергентні соціальні системи та системи, де провідною є громадянське суспільство, а держава щодо нього відіграє службову (підпорядковану) роль.

Ми відзначили, що забезпечення ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою можливо лише за умов залучення громадськості шляхом інформування,

консультування, діалогу, партнерства та контролю на кожному з етапів політичного циклу (розроблення політики, реалізація політики та вивчення політики). Тому ефективність євроінтеграційної політики буде визначатися саме за таким принципом залученості.

2.3. Інституціоналізація громадянського суспільства в Україні

За часів здобуття незалежності в нашій державі з'явилася велика кількість громадських організацій, які ставили собі за мету розбудову громадянського суспільства. Сьогодні громадянське суспільство охоплює набагато більше ніж просто «сектор», де панують неурядові організації: громадянське суспільство охоплює все ширший та більш динамічний діапазон організованих та неорганізованих груп, нові суб'єкти громадянського суспільства розмивають кордони між секторами та експериментують з новими організаційними формами, як он-лайн, так і оф-лайн [43, с. 137]. Усе більше актори громадянського суспільства демонструють власну роль як посередників, організаторів, новаторів соціальних послуг, їх сила і вплив зростають як на національному, так і глобальному рівні.

З огляду на це важливим є питання дослідження особливостей інституалізації громадянського суспільства в Україні, аналіз його організаційної та фінансової спроможності, способів та механізмів впливу на європейські інтеграційні процеси.

Інституалізація – це процес визначення і оформлення організаційно-правових та політико-владних структур для задоволення суспільних потреб. Процеси інституалізації громадянського суспільства в Україні розглядаємо через призму історичних передумов процесів демократизації, формування основ конституційного ладу, розвиток системи політичних партій та громадських організацій,

становлення системи державного управління та місцевого самоврядування [55, с. 19].

За демократії громадянське суспільство є повноцінним суспільним інститутом з відповідними владоутворюючими ресурсами, тому поняття «інституціоналізація», на думку автора, цілком застосовуване і щодо громадянського суспільства. Інституціоналізація громадянського суспільства відбувається у три етапи: на першому виникають потреби, задоволення яких вимагає спільних дій; на другому – формуються загальні цілі, суспільні норми (зокрема правові) для забезпечення взаємодії відповідних суб'єктів; на третьому – встановлюється система санкцій для забезпечення реалізації норм і правил поведінки влади [84, с. 12].

Західні джерела розрізняють такі види організацій [225, с. 200]:

1. Громадські організації – формальні та неформальні групи індивідів або асоціацій, які не належать ні владним, ні бізнесовим структурам.

2. Недержавні організації – НДО часто плутають з поняттям громадянського суспільства. Насправді вони складають лише верхівку «айсберга» громадянського суспільства. Вони працюють над питаннями гуманітарної допомоги, захисту прав людини, екологічної безпеки. Розрізняють НДО з членством та без нього.

3. Недержавні організації з розвитку – організації, що займаються пошуками шляхів залучення коштів з метою розвитку певного регіону. Це, наприклад, такі організації міжнародного масштабу, як CARE, Caritas, Novib, Oxfam. Розрізняють організації північного та південного типу. Північні – працюють тільки в напрямі розвитку

регіонів. Південні – залучаються й до інших проєктів на місцевому рівні.

4. Регіональні організації – це невидима частина «айсберга» громадських організацій, що перебувають під пластом недержавних організацій. Зазвичай це організації з членством, які розташовані і діють у певному регіоні. Регіональні організації не завжди є формально зареєстрованими. Вони складаються з гуртків, груп інтересів, клубів. Ці організації працюють на волонтерських засадах, хоча і отримують гранти від недержавних організацій.

5. Представницькі недержавні організації – організації, що не мають індивідуального членства, а складаються з професійних груп або регіональних недержавних організацій, які прагнуть розширити свої права шляхом колективних зусиль у місцевих асоціаціях та державних структурах. Вони можуть мати місцевий, регіональний, національний та міжнародні масштаби. Представницькі організації забезпечують тренінги, збирання інформації та проведення досліджень для своїх членів. Council for Social Welfare, Amnesty International, World Business Councell for Sustainable Development є яскравими представниками цієї групи організацій.

6. Асоціації груп інтересів – це асоціації професіоналів. Профспілки найбільш повно репрезентують цю групу організацій. Недержавні організації відрізняються від профспілок тим, що вони є формально відповідальними тільки перед собою, тоді як профспілка звітує перед своїми членами.

У вітчизняному науковому та суспільно-політичному дискурсі, як правило, вживають як синоніми такі поняття: «неурядова організація»

(НУО), «громадська організація» (ГО), «неприбуткова організація» (НПО), «недержавна організація» (НДО), «організація «третього сектору»).

Організації громадянського суспільства можна визначити в абстрактних термінах як суму всіх організаційних структур, члени яких мають цілі та обов'язки, що становлять загальний інтерес і які також є посередниками між державними органами влади та громадянами. Їх ефективність залежить від того, наскільки їхні члени готові допомогти досягти консенсусу через публічні та демократичні дебати і прийняти результати демократичного процесу прийняття рішень [8, с. 201].

З погляду нашої проблематики найбільш значущою може бути діяльність першого типу організацій: НУО (неурядових організацій) або НДО (недержавних організацій).

Головним визначальним критерієм цих організацій є те, що вони не створюються державою в особі її установ та органів влади і не є похідними від них. В основі їх створення можуть бути суспільні цінності або узагальнені інтереси певних верств населення.

Також необхідно виокремити та описати додаткові важливі критерії, за якими організація може бути визнана як неурядова (недержавна). Вони є такими:

1. НУО (НДО) функціонують не для отримання прибутку.
2. Діяльність переважно ґрунтується на правах людини.
3. Такі організації розглядаються як центр мобілізації громадян та солідарних інтересів.

4. НУО (НДО) функціонують як постачальники послуг і адвокати. Такі організації можуть бути групами самопомоги або громадськими організаціями, але вони також можуть мати високорозвинену бюрократію.

5. Організація потребує репрезентативності, тобто організація повинна мати членів.

6. Автентичність, тобто організація потребує чітких цілей та цінностей.

7. Організація повинна бути операційною, тобто не лише створювати ідеї, а й бути активною у своїй галузі.

8. Економічна незалежність від держави.

З приводу останнього критерію тривають постійні дискусії. Деякі організації можуть отримувати певний відсоток державного фінансування. Це не виключає того факту, що ці організації надають послуги в рамках суспільного інтересу та виступають посередниками між державою та суспільством, не будучи невід'ємною частиною ієрархічної державної структури. Тобто, іншими словами, відповідають решті критеріїв. У будь-якому випадку частка державного фінансування не може перевищувати 50 % [8, с. 202].

До часів «перебудови» на території України громадянське суспільство існувало у викривленій формі об'єднань громадян, які були керовані державою, управління такими організаціями максимально контролювалось владою. У другій половині 80-х ХХ ст. років були створено багато національно-культурних, екологічних та політичних рухів національно-демократичного характеру: Культурологічний клуб у Києві, Товариство Лева у Львові, екологічний рух «Зелений світ», товариство

захисту колишніх політичних в'язнів «Меморіал» та ін. Численні громадські рухи та організації відіграли значну роль у проголошенні та визнанні незалежності України, допомагаючи долати наслідки комуністичного режиму.

За роки незалежності Україною зроблені певні кроки до розвитку та зміцнення громадянського суспільства. Розвитку громадянського суспільства сприяли, зокрема, Закони України «Про об'єднання громадян» [72], «Про професійні спілки їх права та гарантії діяльності» [74], «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [71], «Про органи самоорганізації населення» [73], «Про благодійництво та благодійні організації» [69], «Про волонтерську діяльність» [70] тощо.

Зазначеними нормативними документами до інститутів громадянського суспільства віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства.

Упродовж останніх десятиліть спостерігались позитивні тенденції в інституційному розвитку українського громадянського суспільства. Така закономірність пов'язана із зростанням кількості офіційно зареєстрованих організацій. Проте отримати об'єктивні дані хоча б щодо кількості громадських формувань в Україні дуже складно. Така ситуація пояснюється відсутністю консенсусного підходу щодо зарахування тих чи інших інститутів до громадянського суспільства. Так, існують три основні інформаційні платформи, що акумулюють релевантні

у цьому аспекті дані. По-перше, це – Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України (ЄДРПОУ). По-друге, це – Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (у його складі – Єдиний реєстр громадських формувань і Реєстр громадських об'єднань). По-третє, це – щорічний статистичний бюлетень «Діяльність громадських об'єднань в Україні» (на основі державного статистичного обстеження) [83, с. 141].

Статистичні дані щодо кількості громадських об'єднань Державної служби статистики України, Міністерства юстиції України, вітчизняних недержавних та міжнародних інститутів є помітно відмінними. Це можна пояснити принаймні двома причинами: методики ведення статистичного обліку громадських об'єднань, які застосовано вказаними вище інститутами, є різними; формалізмом і фіктивністю, що має місце в ході реєстрації та звітування окремих громадських організацій [53].

Органами юстиції в Україні зареєстровано близько 70 тис. громадських формувань. Із загальної кількості зареєстрованих в Україні громадських формувань 66 % становлять місцеві, всеукраїнські та міжнародні громадські організації, 0,3 % політичні партії, 31 % місцеві, всеукраїнські, та міжнародні благодійні організації. Очевидно, що найвагоміша питома частка загалу зареєстрованих громадських формувань належить громадським організаціям. Із року в рік збільшується їх кількість.

Відповідно до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) станом на кінець 2013 року було зареєстровано: 76575 громадських об'єднань (порівняно з 74038 у 2012

році); 288 творчих спілок та інших професійних об'єднань (порівняно з 275); 14729 благодійних організацій (у порівнянні з 13949); і 1483 органів самоорганізації населення (у порівнянні з 1397) [86].

Динаміка кількості організацій громадянського суспільства протягом останніх років відображена в табл. 1 [83, с. 141].

Таблиця 1 – Організації громадянського суспільства в Україні

Організаційно-правові форми організацій	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Підприємства громадського об'єднання	3425	3366	3370	3357	3247	3288
Установи/заклади громадського об'єднання	1347	1458	1487	1518	1592	1602
Громадські організації	51567	55339	58010	60516	64175	70321
Громадські спілки	143	166	188	311	511	753
Релігійні організації	19481	20298	20900	21637	22219	23261
Профспілки, їх об'єднання	21940	23290	23348	25176	25824	26321
Творчі спілки	223	232	240	258	267	279
Благодійні організації	9604	10180	10721	11615	13399	15385
ОСББ	10833	12660	13738	14865	15689	17109
Разом	118563	126989	133002	139253	146923	158318
Кількість організацій на 100 тис. населення	273	293	308	323	342	370

Найбільш поширеними різновидами громадських організацій у сучасній Україні є: фізкультурно-спортивні (18 %), професійного спрямування (15 %), молодіжні (11 %), ветеранів та інвалідів (9 %), культурно-просвітницькі (7 %), організації, створені на етнічній основі (5 %), та правозахисні організації (5 %).

Як зазначає В. Звонар, відображений у ЄДРПОУ юридичний факт існування громадського інституту в Україні необов'язково означає його практичне функціонування та реальність впливу. З цих міркувань статистичний бюлетень «Діяльність громадських об'єднань в Україні» є доволі інформативним джерелом. Адже його складено на основі звітів, наданих Держслужбі статистики власне громадськістю відповідно до визначеної форми державного статистичного спостереження. Є підстави вважати, що звітують лише реальні організації [83, с. 141].

Виходячи з офіційних даних, упродовж 2010–2015 рр. кількість організацій, керівні органи яких прозвітувати, становила 20–23 тис. одиниць. У 2010–2012 рр. зростання цього показника було значно вираженим, тоді як період 2013–2015 рр. характеризувався його істотним зниженням. У 2015 р. ситуація поліпшилася, хоча максимальних значень, продемонстрованих у 2013 р., досягнуто не було (табл. 2).

Про результати своєї діяльності вже за 2016 р. органам державної статистики прозвітувало 23237 керівних органів громадських організацій [52].

Таблиця 2 – Діяльність громадських організацій України

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Громадські організації (керівні органи), які прозвітували	20082	21678	23260	21669	21417	22185
Члени на обліку, осіб	28989677	36308499	35029793	34731674	27008586	25680733
Реалізовані масові заходи	649386	448321	589322	427724	349674	394528
Реалізовані соціальні проекти	-	-	-	5252	5024	5478
Публікації	-	-	-	120341	142275	240975
Виконані державні замовлення	-	-	-	387	213	360
Використано коштів, тис.грн.	2445689	2924339	3249155	3145596	3461405	5182310
Частка використаних коштів у ВВП, %	0,23	0,22	0,23	0,21	0,22	0,26

Завищеними є і показники щодо кількості членів громадських організацій – 25–36 млн осіб. У 2016 році загальна кількість членів на обліку цих керівних органів громадських організацій, а також їх відокремлених підрозділів нараховує 24,4 млн осіб (у 2015 р. – 25,7 млн осіб), із них 5,5 млн (22,4 % від загальної кількості) – члени, що перебували на обліку керівних органів (у 2015 р. – 5 млн осіб) [52].

Натомість, за даними моніторингу Інституту соціології НАН України, 80 % українців не є членами жодної з громадських організацій [112]. Опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічною

службою Центру Разумкова, засвідчило, що 86 % українців не є членами жодних громадських організацій, партій чи об'єднань [162].

З огляду на викладене вище з'являються підстави для сумніву щодо точності статистичних даних про кількість та реальний стану функціонування українських громадських організацій. Іншими словами, результати здійсненого вище аналізу не дають можливості точно та достовірно встановити тенденції розвитку громадських організацій в Україні.

Що стосується фінансової спроможності громадських формувань, то річний бюджет пересічної української громадської організації становить близько 50–60 тис. грн і основні надходження забезпечують переважно місцеві благодійники та іноземні донори [184, с. 111].

Групою громадських організацій у 2010 році було підготовлено Білу книгу реформування системи державної фінансової підтримки діяльності інститутів громадянського суспільства, де пропонувалося систему заходів із запровадження «європейської» моделі фінансування інститутів громадянського суспільства. Зокрема:

- переважно конкурсне фінансування діяльності інститутів громадянського суспільства;
- проведення конкурсів проектів для всіх типів інститутів громадянського суспільства;
- можливість отримання фінансування на адміністративні витрати;
- створення Національного фонду розвитку громадянського суспільства;

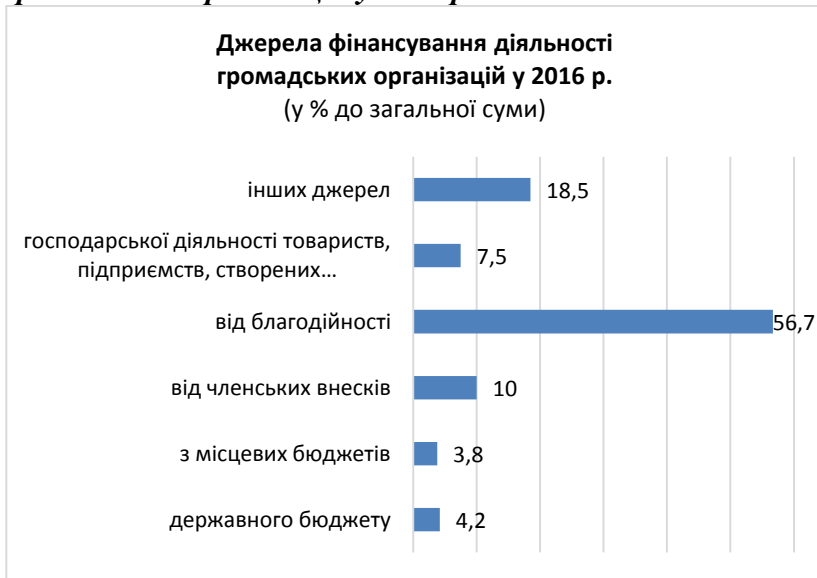
– спрощені процедури державних закупівель послуг і робіт для інститутів громадянського суспільства [20, с. 137].

У 2016 р. для своєї діяльності громадські організації з різних джерел отримали 6,2 млрд грн, що на 2 % менше, ніж у 2015 р. Основну частину становили надходження від благодійності – 3,5 млрд грн, або 56,7 % від загальної суми фінансування. Від членських внесків отримано 623 млн грн, або 10 %, господарської діяльності товариств, підприємств, створених громадськими організаціями для виконання їх мети та напрямів діяльності – 468,8 млн грн, або 7,5 % [52].

Як бачимо з Діаграми 1, інститути громадянського суспільства рідко отримують надходження від надання послуг. Членські внески все ще не є головним джерелом фінансування ОГС, оскільки члени не займаються регулярно організаційною діяльністю.

Основним джерелом фінансування громадських організацій є гранти та програми технічної допомоги, які фінансувалися за рахунок інших країн. Україна залишається головною цільовою країною для міжнародних донорів з найбільшою часткою міжнародної донорської допомоги серед країн Східного партнерства. Фінансування для країни постійно збільшується, оскільки донори визнають виклики, які і надалі зберігаються щодо економічної та політичної стабільності України.

Діаграма 1. Джерела фінансування діяльності громадських організацій у 2016 р.

За результатами моніторингу проектів проведеного Мінекономрозвитку, впродовж 2017 року в Україні реалізувалось 547 проектів міжнародної технічної допомоги (далі – МТД) загальною кошторисною вартістю 5,7 млрд дол. США [91].

Найбільшими донорами для України є Сполучені Штати Америки (близько 370 млн дол. США щороку) та Європейський Союз (близько 310 млн євро щороку, які включають, зокрема, секторальну бюджетну підтримку). Інші донори – Канада, ФРН, Нідерланди, Швеція, Швейцарія, Японія, Данія, організації системи ООН, Світовий банк, ЄБРР.

Діаграма 2. Динаміка залучення міжнародної технічної допомоги

Наявна підтримка з боку ЄС у здійсненні реформ в Україні складається з різних видів фінансової та технічної допомоги. ЄС створило низку унікальних механізмів підтримки [271, с. 7]:

1. Група Європейської Комісії з підтримки України під керівництвом П. Балаша [314], яка має забезпечувати основну координацію роботи Єврокомісії щодо підтримки України, залучення спеціалістів із країн-членів ЄС.

2. Консультативна Місія Європейського Союзу з реформи цивільного сектору безпеки ставить перед собою завдання утвердження верховенства права в Україні. Місія була створена на прохання офіційного Києва. Вона стосується реформування міліції, Прикордонної служби та Служби безпеки, судової системи та прокуратури.

3. Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні [315] – проект, що надає допомогу в розробленні загальної стратегії реформ сектору юстиції. Ця

ініціатива об'єднує більшість установ сфери правосуддя України для того, щоб розробити і впровадити загальну і колективну стратегію реформ.

4. «Європейський порядок денний реформ» [281] – своєрідна дорожня карта надання підтримки ЄС, яка охоплює широкий спектр заходів, що містять пріоритетні напрямки реалізації реформ Уряду України: від політичних, економічних питань до освітніх науково-технологічних. Представники ЄС у деклараціях ув'язують надання макрофінансової допомоги із виконанням цього документа.

Перелік програм, ініціатив, рамок підтримки України не є вичерпним, існує багато інших (зокрема і окремо від країн-членів ЄС), однак зазначені вище є найбільш помітними щодо реформування. Так, була відчутною підтримка Євросоюзу зусиль громадянського суспільства України, спрямованих на реформування державної служби, фінансування партій із державного бюджету. Експерти зазначають, що влада в Україні активізувала свої дії щодо цих напрямків реформування лише після рішучих заяв із боку ЄС. Звичайно, не виключений подальший саботаж щодо імплементації істотних ініціатив, а тому роль взаємодії тандему Євросоюзу і громадянського суспільства залишиться ключовою [271, с. 7].

Проаналізувавши карту залучення міжнародної допомоги [97] (додаток Б), бачимо, що всі доступні для участі програми/проекти та програмні документи з міжнародного розвитку спрямовані на допомогу з виконання Україною міжнародних зобов'язань, стабілізацію соціально-економічної ситуації та посилення громадянського суспільства.

Так, що стосується розвитку громадянського суспільства, то ЄС, зокрема, фінансує Проект «Підтримка Української регіональної платформи громадських ініціатив», який спрямований на місцеві організації, зокрема ті, що знаходяться у сільських та віддалених місцевостях, Проект «Європейський інструмент з демократії та прав людини», «Інструмент стабільності». США також фінансує широкий спектр програм для інститутів громадянського суспільства. Так, це Програма «Відкритий світ», що спрямована на зміцнення співробітництва та взаєморозуміння через обмін досвідом між фахівцями у різних галузях на міжнародному рівні; Проект «Зміцнення потенціалу громадянського суспільства України», де залучаються неурядові організації до надання соціальних послуг у регіонах; Проект «Громадяни в дії», в якому передбачено створення сприятливого середовища для діяльності громадянського суспільства в Україні»; Проект «Зміцнення потенціалу громадянського суспільства України» («Проект розвитку спроможності громадянського суспільства в Україні»); та Проект «RADA: підзвітність, відповідальність, демократичність».

Експерти Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного Партнерства (УНП ФГС СхП) за підтримки проекту «Громадська синергія» проаналізували досягнення Спільного робочого документа «Східне Партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 року: фокусуючись на головних пріоритетах та реальних результатах» та вказали наявні та потенційні перепони на шляху наближення до поставлених цілей 2020 року [246, с. 10]. Так, у розділі «горизонтальні» досягнення

(міжсекторального характеру) зазначено, що ціль щодо підсилених менеджерських якостей та технічних знань організації громадянського суспільства реалістична за умови підтримки організаційної спроможності стейкхолдерів та створення можливостей для експертного розвитку. Ця ціль є надзвичайно важливою з точки зору підтримки сталого розвитку НУО, водночас потрібно шукати й різні можливості для ресурсної підтримки такої сталості на регіональному рівні, сприяти ухваленню рішень, які б дозволяли фінансувати незалежні НУО з боку держави, при цьому зберігаючи незалежність їхньої діяльності. З огляду на це було рекомендовано для розвитку спроможності НУО та підтримки технічної експертизи в ключових секторах системно розвивати організаційну спроможність НУО, системи політик та внутрішньої регламентації, що може стати однією із наскрізних складових проектів допомоги, прозорості, підзвітності, підтримувати експертну діяльність паралельно з розвитком організації. На регіональному рівні задля підвищення спроможності органів місцевого самоврядування потрібно розвивати прозорі механізми співпраці з НУО на організаційному рівні, сприяти спроможності регіональної влади в підготовці та адмініструванні відповідних проектів-ініціатив шляхом навчання розроблення та реалізації проектів, запровадженні прозорих політик контролю над імплементацією з боку незалежних наглядових рад. Доцільно запроваджувати розвиток державних фондів для підтримки ініціатив НУО.

Інституційний розвиток громадських організацій, розроблення стратегічних планів, правил

і процедур внутрішнього менеджменту, демократичне урядування та річне звітування є пріоритетом для більшості міжнародних програм технічної допомоги, що працюють в Україні. Підтримка організацій громадянського суспільства спрямована на забезпечення їх активної участі у демократичних змінах та підвищення їх ефективності в обстоюванні прав й інтересів громадян та здійсненні громадського контролю за діями влади. Оцінювання стану громадянського суспільства та політики донорів в Україні свідчить про те, що практично всі кошти були призначені для підтримки конкретних видів діяльності та проектів, що іноді призводило до появи «проектнозалежного» підходу. Надання організаціями громадянського суспільства послуг значною мірою залежить від фінансування іноземних донорів. Як результат, організації громадянського суспільства більше дотримуються пріоритетів і вимог донорів, аніж потреб і запитів своїх цільових груп.

Ситуація з диверсифікацією джерел фінансування ІГС істотно не змінюється впродовж останнього десятиліття, хоча і з'являються нові тенденції. Останніми роками спостерігається зниження обсягів підтримки з боку міжнародних донорів і технічної допомоги (особливо на місцевому рівні), оскільки іноземні донори тепер зосередилися на конкретних проблемах і потребують спеціалізованої експертизи. Проте позитивну динаміку мають надходження з державного та місцевих бюджетів. Переважна більшість регіонів нині здійснює фінансування розвитку громадянського суспільства. Деякі міста та обласні центри запровадили конкурси грантів, що

фінансуються з місцевих бюджетів, для підтримки проектів ОГС.

Відповідно до звіту про виконання планів заходів з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки (далі – Стратегія) [166] Мінекономрозвитку у співпраці з інститутами громадянського суспільства розроблений проект постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення зміни до Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка». Проектом, зокрема, передбачається удосконалення процедури проведення конкурсу місцевими органами виконавчої влади, розширення переліку організацій, щодо підтримки програм (проектів, заходів) яких застосовується конкурсна процедура, перегляд переліку документів, які подаються учасниками конкурсу тощо [78]. Крім того, Мінсоцполітики у 2017 році працювало над розробленням пропозицій для місцевих органів виконавчої влади щодо проведення моніторингу надання соціальних послуг та запровадження незалежного оцінювання якості надання соціальних послуг.

У межах проекту щодо механізмів ефективної реалізації Стратегії експерти ВГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення» [5] в коаліції з 25 регіональними експертами провели комплексне оцінювання: регіональних програм розвитку, планів заходів, діяльності координаційних рад, підрозділів із комунікацій ОДА, КМДА, аналіз сайтів облрад, ОДА, КМДА, експертних думок та надали рекомендації органам влади всіх рівнів.

Загальний обсяг фінансування регіональних програм сприяння розвитку громадянського суспільства по Україні станом на 01.01.2018 року становив 321 млн 825,0 тисяч гривень, однак результати аналізу цих програм свідчать про те, що в них відображено лише 53 % від усіх завдань Стратегії. Лише 15 з 25 областей виконали ці регіональні програми більш ніж на 50 %.

Найбільші суми фінансування передбачені в Київській міській програмі – 86 514,4 тис. грн та у Харківській обласній програмі – 68 910 тис. грн, найменші обсяги фінансування – у Тернопільській (612,0 тис. грн) та Кіровоградській (594,4 тис. грн) обласних програмах. У середньому на кожен регіональну програму припадає по 12 713,8 тис. грн [175].

Проведене дослідження регіональних Програм та Планів заходів із реалізації у 2017 році Національної стратегії показало наявність багатьох успішних прикладів підтримки та співпраці органів публічної влади з ІГС. Поряд із цим було відзначено, що чимало завдань регіональних програм та планів мають декларативний характер, не містять конкретних дій, строків виконання та чітко визначених відповідальних виконавців, не підкріплені ресурсним та інформаційним забезпеченням. Крім того, зазначалося, що фінансова складова програм здебільшого відірвана від їх змістовної частини.

На регіональному рівні фінансова підтримка громадських організацій надається насамперед на підтримку молодіжних та дитячих громадських організацій, а також підтримку організацій інвалідів та ветеранів. Це пов'язано з вимогою статті 91

Бюджетного кодексу України щодо внесення до видатків місцевих бюджетів видатків на програми місцевого значення щодо дітей, молоді, жінок, сім'ї та місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення.

Підтримка організацій громадянського суспільства на регіональному рівні здійснюється в основному через конкурси, що проводяться підрозділами обласних державних адміністрацій, відповідальними за питання внутрішньої політики та комунікацію з громадянським суспільством. Очевидним рекордсменом у частині підтримки проектів, розроблених інститутами громадянського суспільства у сфері роботи з дітьми та молоддю, є Сумська область. Загальна сума коштів, яку виділено інститутам громадянського суспільства на реалізацію проектів переможців конкурсу за рахунок коштів обласного бюджету, у 2017 році становить 1,2 млн грн, у 2016 році було виділено 1 млн грн. У Сумській області також було визначено переможців конкурсу проектів, розроблених громадськими, благодійними організаціями, творчими спілками, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка за рахунок коштів обласного бюджету в 2016 році. Конкурс проводиться з метою розвитку інститутів громадянського суспільства області, підтримки їх ініціатив, сприяння впровадженню актуальних та суспільно-значущих проектів громадськості.

Загальна сума коштів, яку було виділено в 2016 році зазначеним громадським та благодійним організаціям, творчим спілкам на реалізацію проектів переможців конкурсу за рахунок коштів обласного бюджету, становить 160 тис. грн [92, с. 177].

Загалом можемо зазначити, що конкурси громадських проектів, які наразі впроваджуються в усіх регіонах України, сприяють формуванню відповідальності та свідомості громадськості. Водночас варто враховувати, що ці конкурси малобюджетні, тому вони не тільки вирішують бюджетні проблеми, а й допомагають вирішити локальні, побутові проблеми (наприклад, установлення дитячих майданчиків чи зупинок); іноді конкурси є непрозорими, незрозуміло, як обирають переможців; більшість ІГС не бажають брати участь у проведенні конкурсів, зважаючи на незначні обсяги фінансового забезпечення і складність у оформленні фінансової звітності за використання бюджетних коштів.

ОГС усе частіше використовують різні методи залучення коштів від громадян. До них належать Facebook, краудфандингові платформи, такі як Українська біржа благодійності, Спільнокошт, скриньки для пожертвувань та кампанії через SMS. Дослідження, проведене Українським форумом благодійників [251], виявило, що 2 % населення здійснило пожертвування різними способами. Найбільші пожертви були зроблені через Інтернет, і найбільшу кількість пожертвувань було зібрано через скриньки для пожертвувань. У 2013 році Національний банк України дозволив благодійним організаціям і фондам здійснювати пожертвування через банкомати, що дозволило зробити збір коштів більш прозорим.

Отже, ОГС поступово розширюють власні джерела фінансування, хоча сьогодні міжнародні донори залишаються головним джерелом підтримки громадського сектора, проте не єдиним.

Спостерігається розширення фінансування з державного та місцевих бюджетів, а також залучення коштів бізнесу, благодійних внесків тощо.

Таблиця 3 – Надходження та використання коштів громадськими організаціями у 2016 році [52]

	Усього, тис. грн
Надійшло коштів	6211967,7
зокрема	
з Державного бюджету України	259549,5
з місцевих бюджетів	194230,5
від членських внесків	622970,5
від благодійності	3523400,0
від господарської діяльності товариств, підприємств (юридичних осіб), створених громадськими організаціями для виконання їх мети (цілей) та напрямів діяльності	468782,8
з інших джерел	1143034,4
Використано коштів	5545627,6
зокрема	
податки й збори	118277,3
оплата праці	924676,6
соціальні заходи	209177,8
Амортизація	91854,6
благодійна діяльність	1797611,3
матеріальні витрати	402860,1
оплата послуг	1296789,7
інше використання коштів	704380,2

Найбільше коштів ІГС витрачають на благодійну діяльність, а також на оплату праці. Так, відповідно до даних статистики у 2016 році ОГС використано на благодійну діяльність – 32,4 %

(1,8 млрд грн); оплата послуг та праці становила відповідно 23,4 % (1,3 млрд грн) та 16,7 % (0,9 млрд грн) використаних коштів.

Як свідчить світова практика, розвиток демократичної держави передбачає побудову її відносин з громадянським суспільством на партнерських засадах. У цьому контексті йдеться про створення інституційно-організаційних, фінансових, правових, морально-етичних та інших можливостей, що мають трансформуватись у відповідні форми співпраці та механізми впливу громадськості на державну владу та систему місцевого самоврядування в Україні, а також про забезпечення спільної відповідальності за стан справ на центральному та місцевому рівнях.

Зокрема, як зазначає сучасний вітчизняний дослідник Катерина Петренко, «ефективна взаємодія ГО та органів державної влади залежить від створення інституційних і процедурних можливостей для їх повноцінної діяльності. Прозорість відносин між органами державної влади та громадськими організаціями повинна будуватися на довірі громадськості до державних органів унаслідок зменшення корупції, ефективного використання коштів, державної фінансової підтримки ГО, закріплення в національному законодавстві європейських принципів та стандартів взаємодії органів державної влади з ГО, а також забезпечення уніфікації та стандартизації правил і процедур відносин органів влади з громадянами» [182, с. 379].

Саме такою інституційною основою стала Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки [166].

Стратегією передбачено створення механізмів комунікації між громадським сектором, органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Наприклад, на Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства (далі – Координаційна рада) як консультативно-дорадчий орган при Президентові України покладено методичне забезпечення, моніторинг та оцінку реалізації Стратегії.

Остаточною метою реалізації завдань політики сприяння розвитку громадянського суспільства є більш повне задоволення інтересів населення та підвищення його спроможності до самостійного задоволення власних інтересів.

Сприяння розвитку громадянського суспільства не передбачає жодного втручання органів державної влади у самоорганізацію громадян, визначення ними напрямів і способів громадської діяльності та управління ІГС.

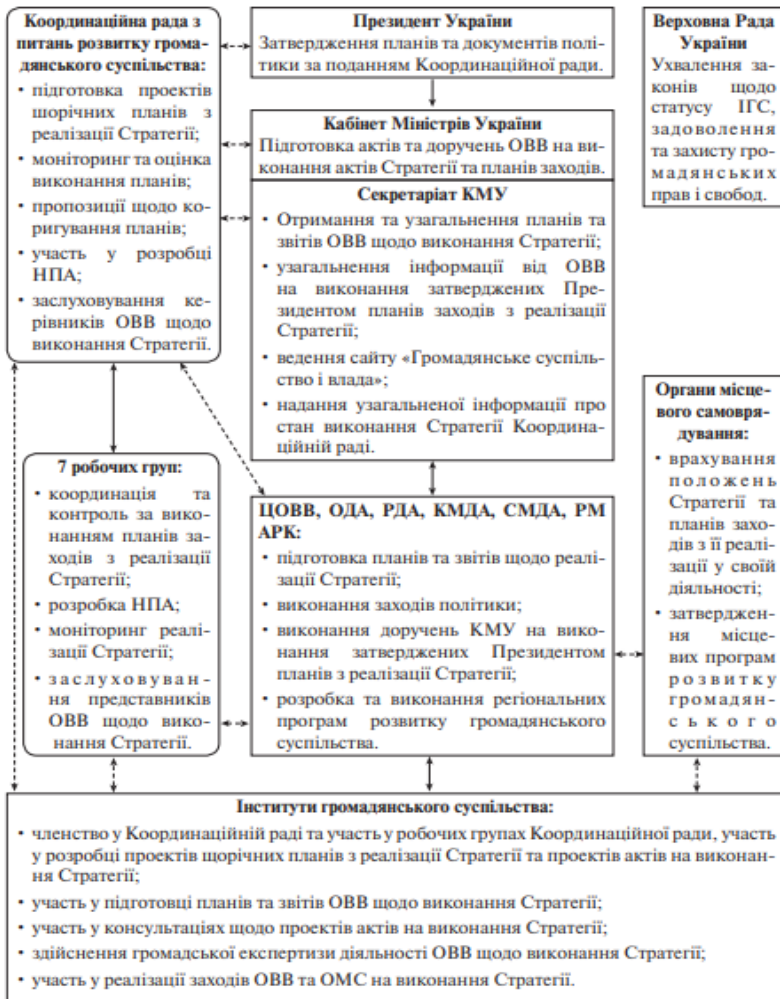
Виконавців державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства та їх взаємодію між собою схематично представляємо нижче [45, с. 144].

Стратегією визначено чотири основні напрями її реалізації:

- створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку ОГС;
- забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення;
- стимулювання участі ОГС у соціально-економічному розвитку України;

— створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці.

Схема 1. Виконавці державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства

Важливим кроком для вирішення поставлених завдань щодо удосконалення процедур інституціоналізації ОГС стало ухвалення Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [75], згідно із яким спрощено реєстраційні процедури, зокрема щодо створення та ліквідації відокремлених підрозділів ОГС, скорочено час реєстрації, встановлено безкоштовне здійснення реєстрації громадських та благодійних організацій, передбачено подання ОГС реєстраційних документів до «єдиного вікна», можливість їх подання в електронному вигляді.

Крім того, прийняття Закону України «Про органи самоорганізації населення» [73] спрощує процедуру створення та розширює можливості впливу органів самоорганізації населення на розвиток територіальних громад, загалом надає децентралізації необхідний поштовх «знизу». У межах Стратегії передбачено сприяння розвитку демократії участі на місцях, упровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

Важливим компонентом Стратегії є створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці. Чітко простежується тенденція до вироблення та реалізації спільних громадських ініціатив з різних напрямів (благодійні, волонтерські, правозахисні, медійні та ін. ініціативи) із залученням широкого кола учасників – представників громадських організацій, зокрема правозахисних, громадських експертів, наукових установ, недержавних науково-дослідницьких та аналітичних структур та ін. учасників. Сьогодні не лише правозахисні громадські організації, а й благодійні, медійні та інші організації

почали відігравати важливу роль у виявленні проблем із дотриманням прав людини, наданні громадянам правової допомоги, оприлюдненні результатів громадських розслідувань [173].

Одним із ключових завдань реалізації Стратегії визначено підтримку волонтерства в Україні. Неможливо визначити реальний кількісний склад учасників благодійницького та волонтерського руху через постійне їхнє поповнення, небажання окремих громадських організацій відповідного спрямування афішувати свою діяльність. Проте саме гнучкі форми діяльності цих ОГС позитивно вплинули на своєчасність та якість надання волонтерських послуг та благодійної допомоги й виявилися на практиці найбільш продуктивними.

Серед конкретних форм взаємодії органів державної влади та інституцій громадянського суспільства варто виділити такі, як: консультації з громадськістю, участь у спільно створених органах спільні робочі групи тощо. Також на загальнодержавному та місцевому рівні інституції громадянського суспільства використовують доступ до публічної інформації (інформаційні запити), звернення до органів державної влади, участь в громадських слуханнях, проведення громадських експертиз, участь у реалізації політики через конкурси соціальних проектів (так зване соціальне замовлення).

Подальша розбудова держави, як і громадянського суспільства в Україні, актуалізує завдання впровадження громадянської освіти, зокрема шляхом розширення у навчальних програмах загальноосвітніх, професійно-технічних,

вищих навчальних закладів курсів і тем з проблематики громадянського суспільства.

Громадська експертиза є ще одним інструментом громадянського суспільства, який передбачає оцінювання громадянським суспільством діяльності виконавчої влади, ефективності ухвалення і виконання її органами рішень, підготовку пропозицій щодо вирішення суспільно значущих проблем. Органи виконавчої влади зобов'язані сприяти громадянському суспільству у проведенні експертизи. Експертні пропозиції обов'язкові до врахування владними органами під час підготовки програм соціально-економічного розвитку і формування бюджетів. Згідно з реєстром громадських експертиз, станом на 2016 р. громадські організації найчастіше оцінювали діяльність обласних держадміністрацій і центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом [214].

Громадське посередництво (медіація) – це інструмент, спрямований на залагодження конфліктів у процесі створення/споживання благ та спонукає учасників конфлікту взаємодіяти безпосередньо один з одним для подолання суперечок. Медіація не стала поширеним видом діяльності громадських організацій в Україні. Нечисленні громадські ініціативи відстоюють її принципи в системах правосуддя (судова медіація) та освіти (медіація ровесників) і в конкретних громадах (поширення ідеології партнерства).

Реалізуючи завдання за напрямом забезпечення пропозиції, організації громадянського суспільства надають безкоштовні/дешеві професійні соціальні, юридичні та інші послуги, максимально зорієнтовані на потреби конкретної цільової групи.

На створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці спрямоване й упровадження в Україні партиципаторного бюджету (бюджету участі) – важливого інструменту прямої, електронної демократії, формування культури самоврядування та участі населення міста в процесі управління міськими фінансами. Така практика використовується у багатьох країнах світу, дає громадянам можливість брати участь у розподілі частини бюджетних коштів міста шляхом подання власних проектів та прямого голосування для визначення найкращих проектів [173].

Успішним досвідом співпраці місцевих адміністрацій і громадських організацій можна вважати спільне вироблення та реалізацію проектів і програм розвитку громадянського суспільства у деяких регіонах, що дало можливість частково подолати взаємне відчуження. Характеризуючи динаміку активності громадянського суспільства відповідно до статистичного бюлетеня «Діяльність громадських об'єднань в Україні», відмітимо, що, наприклад, кількість здійснених громадськими організаціями масових заходів (семінари, лекції, конференції, збори тощо) змінювалася хвилеподібно. Кількість реалізованих соціальних проектів і виданих публікацій у цілому зросла [52].

За результатами опитування громадських активістів серед найбільш ефективних способів впливу на владу опитані виокремлюють запит на об'єднання організацій та їх активну роботу із ЗМІ. Найбільш ефективними вважаються утворення сильних об'єднань (асоціацій, рухів) громадських організацій (37 %), активну взаємодію із засобами масової інформації (35 %) та публічне обговорення

(круглі столи, слухання) нагальних суспільних проблем та вироблення власних пропозицій для їх вирішення (23 %). При цьому найменш ефективними опитані називають формальні механізми: звернення до вищих владних інстанцій, судових інстанцій та співпрацю з політичними партіями [39].

Отже, реалізуючи завдання за напрямом формування та реалізації попиту, громадянське суспільство створює і поширює запити на певні блага, формує стандарти щодо суті, якості та способів споживання цих благ. Крім того, воно транслює поведінкові настанови щодо «недостойних» (деструктивних) благ через освітні заходи та громадські ЗМІ.

Загалом у напрямку розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні відбулися такі зміни:

- спрощено процедури реєстрації ГО;
- з'явилися державні та міські програми, конкурси проектів, бюджети участі;
- збільшився вплив ІГС на політику в державі та регіонах за рахунок участі у дорадчих органах та робочих групах. Згідно з оцінками самих громадських активістів після Революції Гідності відбулося різке підвищення можливості громадських організацій впливати на ухвалення рішень влади з 2,1 до 3,5 бала за 5-бальною шкалою. Однак у наступні роки після Революції цей вплив почав повільно знижуватися, хоч і залишається значно вищим, ніж до 2014 року і становить 3,2 бала у 2017 році [39].

У щорічному аналізі демократичних процесів у Центральній і Східній Європі та Євразійському регіоні Nations in Transit 2016, який проводить Freedom House, Україна посіла 18-те місце серед 29

країн. Рейтинг ґрунтується на семи показниках: процесі виборів, розвитку громадянського суспільства, свободі ЗМІ, рівні демократії центрального уряду, рівні демократії місцевого правління, незалежності та роботі системи правосуддя, корупції. Згідно з цими показниками найбільші проблеми України – у сфері корупції та системі правосуддя (оцінка 6 із 7 балів), найкраща ситуація – із розвитком громадянського суспільства (2,25 бала із 7, що відповідає європейському рівню). «Громадянське суспільство залишається найміцнішим елементом української демократичної модуляції», – наголошується у звіті Freedom House, де акцентується на активному залученні українського громадянського суспільства до боротьби з корупцією та участі в незалежних правозахисних кампаніях. У звіті також ідеться про те, що саме громадянське суспільство відіграє найвизначнішу роль у просуванні реформ в Україні 19. Загальна оцінка України – 4,68 із 7 балів, що визначає її як країну з «перехідним урядом або гібридним режимом» [207, с. 21].

Водночас залишається чимало перешкод, які обмежують формування та діяльність громадянського суспільства в Україні:

- запроваджена система подання електронних декларацій для членів громадських рад та громадських організацій є інструментом тиску з боку влади;
- поширена практика використання неурядових організацій для легітимізації власних рішень;
- низька фінансова самодостатність ІГС;
- надання послуг є помітнішим й ефективнішим на місцевому рівні, тоді як більша

частина діяльності у сфері розроблення політик відбувається на національному рівні;

- кількість коаліцій збільшується, але їх діяльність не скоординована та не усталена. Коаліції не сформували дієві процедури урядування та управління. Регіональні коаліції, які займаються актуальними питаннями на місцевому рівні, є найефективнішими;

- небажання влади йти на співпрацю та упереджене ставлення до НУО;

- слабкий зв'язок громадських організацій із населенням, відсутність солідарності, конфліктність, нездатність знаходити порозуміння.

Громадянське суспільство відіграло важливу роль у євроінтеграційних прагненнях та є рушійною силою, що вимагала від чиновників досягти сьогоднішніх угод України, зокрема, Угоди про асоціацію, Угоди про ЗВТ та безвізовий режим.

Євроінтеграційний рух України сприяв розвитку організацій, рухів, мереж, коаліцій, дослідницьких центрів та груп, які на національному та регіональному рівнях задіяні в інформуванні громадян про ЄС та різні аспекти євроінтеграції. Серед них, зокрема [229, с. 3]:

- Українська мережа європейських клубів [248].
- Українська асоціація Європейських студій [247].
- Громадська ініціатива «Європа без бар'єрів» [37].
- Рух «Ми – європейці» [223].
- Громадська експертна рада при Українській частині Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС [36].

- Українська Національна Платформа Форуму Громадянського Суспільства Східного Партнерства [249].

- Мережа представників Програми «Молодь в дії» [159].

- Українська асоціація Європейських студій [247].

- Громадянська Мережа ОПОРА [38].

- Українська школа політичних студій [250] та ін.

Організації громадянського суспільства впливають на євроінтеграційну політику або безпосередньо (розв'язуючи такі проблеми, як бідність, нерівність і екологічна деградація), або опосередковано (вводячи людей у демократичну участь індивідуально і колективно, взаємодіючи з політичними діячами та впливаючи на процес ухвалення політичних рішень).

ІГС працюють з урядовими агенціями, проводять неформальну адвокацію, здійснюють моніторингову політику і оприлюднюють результати, розробляють і оприлюднюють політичний аналіз і рекомендації, навчають і підвищують навички держслужбовців та тих, хто відповідає за ухвалення рішень, працюють та лобіюють (у країні або за кордоном) із міжнародними агенціями та іншими акторами для того, щоб вплинути на політику на місцях, підвищують загальне громадське усвідомлення через ЗМІ, освіту і навчання, організовують заходи і громадські дебати, організовують або заохочують протести.

Інституційні формати для залучення до процесу європейської та євроатлантичної інтеграції складаються з таких елементів:

- коаліції неурядових організацій, також дії, проекти і програми, особливо зосереджені на європейській інтеграції;

- коаліції, дії, проекти і програми, які зосереджені на інших проблемах, які належать до європейської інтеграції.

ЄС, зі свого боку, сприяє впливу ІГС на євроінтеграційні процеси шляхом сприяння впровадженню ініціатив самопідтримки; в набутті досвіду роботи в міжнародних партнерських мережах і проектах; у розвитку неупередженої та незаангажованої системи фінансування організацій та акторів громадянського суспільства від місцевих джерел, через податкові стимули для бізнес-структур; навчання представників громадянського суспільства для роботи з установами ЄС; підтримка взаємовигідної співпраці з акторами та організаціями громадянського суспільства усередині ЄС [8, с. 213]. Єврокомісія пропонує Україні посилений та більш стратегічний підхід у співпраці з ОГС.

ЄС та держави-члени повинні розробити дорожні карти для взаємодії з ОГС. Розроблення дорожніх карт ЄС для співпраці з ОГС на рівні країни має активізувати та забезпечити структурний діалог та стратегічне співробітництво, посилення послідовності та впливу дій ЄС. У співпраці з урядами країн-партнерів ЄС намагатиметься збільшити спроможність державних органів у конструктивній роботі з громадянським суспільством, збільшуючи довіру та компетенції для налагодження діалогу та можливостей для партнерства. Ці дорожні карти також мають на меті сприяти координації та обміну найкращими практиками з країнами-членами та

іншими міжнародними акторами, зокрема для спрощення та гармонізації потреб у фінансуванні.

Дорожні карти повинні визначати довгострокові цілі співпраці ЄС з ОГС, включати діалог, так само як і оперативну підтримку, передбачаючи відповідні механізми. Вони повинні розроблятися з урахуванням поглядів громадянського суспільства, регулярно оновлюватися та (якщо це доречно) публікуватися та передаватися національним урядам.

Згідно із положеннями Угоди про асоціацію Україна – ЄС задекларовано участь «третього сектору» у реалізації умов угоди з «метою інформування про виконання цієї Угоди та врахування внеску організацій громадянського суспільства для її виконання».

Угодою передбачено створення Платформи громадянського суспільства, що складається із представників громадянського суспільства України, з однієї сторони, і членів Європейського економічного і соціального комітету (ЄЕСК), з іншої сторони, як форуму для проведення ними засідань та обміну думками.

Активна участь громадськості необхідна задля успішної та своєчасної реалізації умов Угоди. Без втручання організацій громадянського суспільства реалізація реформ у галузі, наприклад, охорони довкілля не матиме належного громадського контролю з боку споживачів послуг, профспілок та інших сторін. Громадськість повинна залучатися до моніторингу з метою підвищення рівня прозорості програм. Громадський діалог в екологічній та енергетичній галузях означатиме залучення організацій громадського сектору до робіт із

роз'яснення суті реформ населенню. Саме на громадські об'єднання покладено роль із поширення сталих споживчих практик ЄС, реалізація яких має супроводжувати процес імплементації угоди про Асоціацію в Україні.

Таким чином, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки впливає на процес інституціоналізації громадянського суспільства, закріплює успішні приклади підтримки та співпраці органів публічної влади з ІГС. Проте відзначено, що чимало завдань регіональних програм та планів із реалізації Національної стратегії мають декларативний характер, не містять конкретних дій, строків виконання та чітко визначених відповідальних виконавців, не підкріплені ресурсним та інформаційним забезпеченням. Така ситуація несприятлива на регіональному рівні для посилення ролі інститутів громадянського суспільства у здійсненні впливу на політичні процеси. Якщо на центральному рівні ІГС мають достатньо важелів впливу, то регіональні організації потребують підвищення їх організаційної спроможності.

2.4. Етапи розширення Європейського Союзу як чинник євроінтеграційних процесів

Поглиблення та розширення Європейського Союзу призвели до появи масштабного міждержавного політико-економічного об'єднання, яке охопило більшість країн сучасної Європи, та сприяло становленню нового центру сили. На різних етапах розширення ЄС визначалося різними мотиваціями та мало нерівномірний характер. Також змінювалися підходи щодо потенційних меж інтегрованої Європи та критеріїв, пов'язаних зі вступом нових членів.

Після останніх хвиль розширення (2004, 2007 рр.) подальші плани збільшення кількості членів спільноти були відкладені на невизначений термін. Перспективи і темпи цього процесу залишаються не визначеними через загострення внутрішньоєвропейських суперечностей (міграція, економічна нестабільність, складність прийняття спільних рішень, відцентрові тенденції). Європейська політика сусідства, запропонована країнам, розташованим у прилеглих географічних регіонах, в якості альтернативи членству в ЄС виявилася на загал неефективною.

У підрозділі ми спробуємо проаналізувати процеси розширення ЄС з метою визначення причин та чинників, що впливали на ухвалення рішень щодо розширення. Таке розуміння допоможе спрогнозувати перспектив відносин між ЄС та Україною та визначити пріоритетні завдання, відповідні інструментальні засоби для євроінтеграційної політики нашої держави.

Ідеї міждержавної інтеграції, які лунали

впродовж історії Європи, з особливою силою починають набирати обертів після Другої світової війни. Європейцям потрібно було пережити дві світові війни, перш ніж вони задумалися над необхідністю об'єднання своїх країн на нових засадах. Вінстон Черчіль у своїй історичній промові в Цюриху (Швейцарія) заявляє про необхідність створення «свого роду Сполучених Штатів Європи». Уже влітку 1947 року починає діяти американський план Маршалла щодо відродження економіки Європи. Для координації у Західній Європі у 1948 році засновано Організацію Європейського Економічного Співробітництва, а в 1949 році створено Раду Європи. У 1948 р. починає діяти митний союз країн Бенілюксу, який об'єднав Бельгію, Нідерланди та Люксембург як своєрідний пілотний проект. Результат: країни об'єднуються та нарощують темпи економічного зростання.

Загалом можна виділити сім етапів розширення Європейського Союзу, які свідчать, що постановка та способи вирішення завдань інтеграційного характеру істотно відрізнялися на кожному з них.

На початковому етапі (1951–1957 рр.), що пов'язаний із заснуванням Європейського співтовариства вугілля і сталі (ЄСВС) шістьма західноєвропейськими державами, важливим завданням було створення запобіжних засобів, покликаних відвернути загострення франко-німецьких економічних суперечностей, які неодноразово створювали імпульс для руйнівних війн.

Крім того, Європа, яка мала колись колонії по всьому світу, виявилася відкинутою на декілька рівнів

розвитку. Через євроінтеграційні процеси європейці намагалися якнайшвидше позбутися та повернути свій вплив на геополітичній арені світу. Тож 18 квітня 1951 р. було підписано договір між Францією, Західною Німеччиною, Італією, Нідерландами, Бельгією та Люксембургом про створення Європейського об'єднання вугілля та сталі.

Таким чином, розпочинаються інтеграційні процеси в різних сферах організаційно-економічних взаємовідносин, упроваджуються профільні ієрархічні ринково-орієнтовані структури з елементами проектного управління на найбільш інноваційно-орієнтованих напрямках співробітництва країн. У цей період формується перевага технократичної еліти, активізується її участь у збалансуванні процесів самоорганізації.

Перехідний етап європейської інтеграції (1958–1969 рр.), який характеризується інтеграцією у ринковій сфері та регулюванням сільського господарства, визначав підготовку до створення Зони вільної торгівлі в її максимальному обсязі на основі чотирьох ринкових свобод, паралельно зі створенням митного союзу. Незначні успіхи в уніфікації торговельно-економічної політики дозволили започаткувати механізм Європейського політичного співробітництва як інструмент добровільної зовнішньополітичної координації держав-членів (1970 р.).

Держави-засновники ЄОВС у 1957 році у Римі уклали Договір про заснування Європейського товариства з атомної енергії (Євроатом) [51], згідно з яким метою об'єднання стало підвищення життєвого рівня в державах-членах і розвиток взаємного обміну з іншими країнами шляхом створення необхідних

умов для розвитку атомної промисловості. Для досягнення визначеної мети Європейське товариство з атомної енергії розвиває наукові дослідження і забезпечує поширення технічної інформації у сфері ядерної енергетики; розробляє та забезпечує застосування заходів безпеки для захисту здоров'я осіб, що працюють у ядерній галузі, і всього населення; залучає капіталовкладення і забезпечує будівництво установок, необхідних для розвитку робіт у сфері ядерної енергії; забезпечує регулярність і рівноправність у поставках руди та ядерного палива споживачам у межах Співтовариства; здійснює нагляд щодо використання ядерних матеріалів; розвиває необхідні для прогресу мирного використання ядерної енергії міжнародні відносини.

Водночас із створенням Євроатому було засноване Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) укладанням відповідного договору, за яким основними завданнями ЄЕС було створення спільного ринку шляхом поступового скасування між державами-членами митних зборів та кількісних обмежень на імпорт та експорт товарів; установлення спільного митного тарифу та узгодження торговельної політики щодо третіх країн; усунення перешкод для вільного руху капіталу, робочої сили, товарів та послуг між державами-членами; проведення єдиної політики в галузі сільського господарства і транспорту; координація економічної, соціальної, валютної та інвестиційної політики.

Таким чином, відбувалося поглиблення щільності, насиченості та інтенсивності взаємозв'язків країн-учасниць; розширення їх кола вимагало переходу до організаційних форм консорціального та альянсного типу для

швидкозмінного зовнішнього середовища.

Тож у Римському договорі передбачалися й основні умови розширення, за якими будь-яка європейська держава може подавати заявку на членство в Європейському Союзі. Вона повинна направити цю заявку Європейській Раді, що ухвалює рішення одноставно після консультацій з Європейською Комісією і отримання згоди Європейського Парламенту, який діє на підставі рішення, ухваленого абсолютною більшістю його членів. У зазначеному документі визначені три основні вимоги до країн-кандидатів на вступ до ЄС [195, с. 83]:

1. Бути географічно європейською державою. Необхідно зауважити, що стосовно цього пункту тривають дискусії щодо фізичних меж європейського континенту. Проте політична географія досить чітко визначає якість «європейська держава» із певними застереженнями щодо двох євразійських країн – Туреччини, лише 3 % території якої знаходиться в Європі, а решта в Азії, та Російської Федерації, яку умовно поділяють на європейську та азіатську частини. Україна ж цілком відповідає такому географічному чиннику.

2. Прагнути до членства ЄС. За цим критерієм прихований принцип добровільної і демократичної організації Європейського співтовариства, яке не загрожує своїм сусідам і не ставить цілей територіальної експансії. У зв'язку з цим положенням зрозуміло, що Україна не повинна чекати так званого «політичного сигналу» з боку Євросоюзу, а її прагнення мають бути внутрішньообумовленими.

3. Бути усталеною демократією. Європейська спільнота є не просто проектом економічної

інтеграції, а об'єднанням демократичних націй. Щодо цього критерію Україна має низку проблем, адже досі з часу проголошення незалежності держави процес трансформаційних змін ще не завершився.

Європейська Рада в Копенгагені закріпила ще два важливі критерії вступу до ЄС.

4. Мати ефективну ринкову економіку, яка полягає у такому:

- необмежена кількість суб'єктів ринку, абсолютно вільний доступ на ринок і вихід із нього;

- забезпечення взаємозв'язку виробництва та споживання (цю функцію ринок здійснює через збіг потреб і платоспроможного попиту з асортиментами представленого до реалізації пропозиції);

- створення умов підприємствам для отримання максимального прибутку;

- загальність конкуренції (ринкова економіка є конкуренція у всіх її сферах і на всіх рівнях);

- розвинений і розгалужений комплекс об'єктів власності, які можуть стати об'єктом купівлі-продажу;

- наявність ринкової інфраструктури, тобто комплексу інститутів, підприємств, служб та установ, які забезпечують обслуговування ринку, купівлю-продаж різних об'єктів власності;

- наявність економічно доцільного доступу до джерел фінансування: низьких ставок за банківські кредити, сприятливого інвестиційного клімату в країні тощо [56].

6. Крім того, економічний критерій полягає у здатності витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у рамках ЄС, що, у свою чергу, проявляється у:

– достатній кількості людських і матеріальних ресурсів, включаючи інфраструктуру (енергопостачання, телекомунікації, транспорт та ін.);

– високому рівні освіти і дослідницької діяльності;

– достатній частці малих фірм у структурі економіки;

– розвиненому антимонопольному законодавстві та дієвих механізмах його реалізації.

Відповідність засадам ринкової економіки автоматично впливає з потреб поглибленої конвергенції економік країн-членів Спільноти в межах Спільного ринку. Водночас, як засвідчило приєднання Греції, Іспанії, Португалії, а також останнє розширення ЄС за рахунок країн Центральної Європи і заплановане приєднання балканських країн, навіть істотне відставання в соціально-економічному розвитку не може стати на заваді членству країни в Спільноті, а може лише його відкласти. Іншими словами, під час розгляду економічного та соціального показників країни-претендента беруть до уваги передусім ефективність функціонування національних ринкових механізмів, а вже потім її поточний економічний достаток.

По-друге, бути спроможними наблизити законодавство країни-претендента до законодавства ЄС. Тобто країни-кандидати повинні бути здатними взяти на себе зобов'язання членства в ЄС у контексті відповідності цілям Договору про Європейський Союз, включаючи політичний, економічний і валютний Союз [113]. Додержання цього критерію виходить далеко за межі початкових «кандидатських» зусиль країни і вимірюється

швидше її юридичною та адміністративною спроможністю виконувати вже взяті зобов'язання.

Крім того, одним із головних критеріїв членства у ЄС є адаптація законодавства країни-кандидата до правового доробку Співтовариства (*acquis communautaire*). Йдеться не лише про формальну адаптацію законодавства, а й про створення інституцій, що забезпечують його додержання й реалізацію на практиці. Виконання цього критерію членства є вирішальним для країни-кандидата, оскільки він є базисом, на основі якого реалізуються економічні та політичні перетворення [65, с. 16].

Зазначений перелік критеріїв містить у собі ще й «приховані», «латентні» критерії, тобто такі, які враховують при вивченні питання щодо можливого вступу держави, проте не є закріпленими жодним із нормативних актів ЄС. До таких критеріїв належать:

- держава-кандидатка має бути членом Ради Європи та приєднатися до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (ця вимога впливає з того, що Конвенція гарантує повагу та дотримання тих цінностей, що виражаються у політичному критерії, встановлюючи при цьому механізм їх захисту);

- членство у СОТ (ця організація сприяє розвитку ринкової економіки, що є підґрунтям економічного критерію);

- відсутність невирішених територіальних спорів, проте щодо цього критерію існує низка суперечливих моментів, оскільки майже всі держави-члени ЄС мають територіальні спори. Яскравим прикладом є Кіпр, який де-факто розділений на 2 частини, але є членом ЄС. Вирішальним моментом

цього критерію є саме не відсутність спірних питань з приводу території, а певна система безпеки, якою держава може гарантувати відмежування контрольованої території від проблемних, тобто певна стабільність кордонів і їх контрольованість. Звичайно, Євросоюз зберігає за собою право відмовити країні-претенденту, виходячи зі своїх можливостей та інтересів.

Крім критеріїв готовності країни-претендента, як зазначалося вище, потрібно враховувати й загальну спроможність Союзу поглинути нових членів, а також позиції та інтереси окремих країн-членів.

Як бачимо, на цьому етапі формується підстава для подальшої самоорганізації Європейських країн на основі суб'єкт-суб'єктних взаємозв'язків та відношень: суверенітет кожної з держав не ставиться під сумнів та гарантується. Крім того, на перший план виходить управлінська еліта.

Рішення про перше розширення Європейського співтовариства (1969–1973 рр.) за рахунок вступу Великобританії, Данії, Ірландії було ухвалене на етапі завершення створення митного союзу, яке надало його учасникам очевидних істотних переваг. Рішення щодо першого розширення було ухвалено під час саміту в Гаазі 1–2 грудня 1969 р. Переговори щодо розширення Спільноти проходили двома етапами: перша половина 1970 р. – між шісткою країн ЄС; з 30 червня 1970 р. – із державами-кандидатами.

Процес вступу Великої Британії, Ірландії і Данії тривав понад одинадцять років. Разом із цими державами переговори проводила і Норвегія. Британський уряд Г. Макміллана ще у 1961 р. ухвалив

рішення розпочати переговори щодо вступу до Європейської економічної спільноти. У 1963 р. Президент Франції Шарль де Голль використав право вето проти вступу Великобританії, аргументуючи своє рішення тим, що прийняття Великобританії ослабить організацію економічно і змінить їх внутрішньо. Однак насправді де Голль дбав не стільки про добробут Спільнот, скільки про утримання домінуючої позиції Франції в них. Таким чином, політичні інтриги загальмували розширення Спільноти. До політичних причин блокування вступу Великої Британії додалось ще й небажання цієї країни адаптувати *acquis communautaire* (правовий доробок Європейської спільноти). Переговори були припинені з усіма країнами. У 1967 р. англійці знову подали заявку про вступ. Цього ж року керівництво Франції знову відхилило прохання Англії. Лише в 1969 р., коли де Голля заступив Дж. Помпіду, уряд Франції дав згоду на початок переговорів, які успішно закінчилися для всіх вищезгаданих кандидатів, відкривши їм доступ до «Спільного ринку» [231]. Договір про приєднання був підписаний 22 січня 1972 р. і набрав чинності 1 січня 1973 р., але лише для трьох країн. Норвегія, у зв'язку з негативними результатами національного референдуму, не ратифікувала Договору і відповідно двері до Спільноти перед нею зачинилися [94].

Приєднання, окрім привілеїв, зобов'язало нових членів до певних дій. Новим державам ЄС був призначений п'ятирічний перехідний період для пристосування національного законодавства до норм Спільнот, які виникають з членства. Хоча вони й «виторгували» для себе певну свободу в питаннях, пов'язаних із рухом капіталу, що було додано до

Договорів про вступ у вигляді Додатків [137, с. 25].

Приєднання Великої Британії та Данії до митного союзу ЄС не викликало істотних проблем ані для них самих, ані для початкових учасників об'єднання, хоча й допомогло Британії подолати тенденцію відставання за показниками ВВП на душу населення.

Послаблення євроінтеграційних процесів (1973-1984 рр.) за умов економічної та фінансової кризи. Друга фаза розширення ЄС – вступ Греції (1981 р.) – призвела до збільшення кількості населення спільноти на 3,7 % і ВВП – на 2,3 %. Вступ Греції до Спільноти мав принципове значення, оскільки сприяв удосконаленню самого механізму розширення. Переговори щодо вступу Греції до ЄЕС продемонстрували ефективність класичного методу розширення, який базувався на вимогах насамперед виконання державами-кандидатами комунітарних правил та принципів під час перехідного періоду.

Активізація європейських інтеграційних процесів (1985–1992 рр.), що пов'язана із завершенням формування єдиного внутрішнього ринку. Внаслідок третього етапу – вступу Іспанії та Португалії (1986 р.) – кількість населення угруповання зросла на 17,5 %, а сумарний ВВП – на 11,3 %, що призвело до зменшення середніх показників доходу на душу населення на 5,5 %.

Вступ Іспанії та Португалії до ЄС тривав понад вісім років. Наприклад, Іспанія розглядала членство в ЄС як неодмінну умову ефективних макроекономічних зрушень в національній економіці та внутрішньополітичній стабілізації. Геополітичні зміни, пов'язані з розпадом колоніальної системи та вступом Великобританії до ЄС, привели до

переорієнтації експорту Іспанії на Спільний ринок [137, с. 31]. Приєднання Іспанії до ЄС відбувалось у складних умовах. Уся увага і сили ЄС були зосереджені на вирішенні завдань, поставлених Єдиним європейським актом (створення єдиного внутрішнього ринку). За таких умов перед Іспанією постала проблема адаптації національної промисловості і сільського господарства до індустріального і аграрного комплексу ЄС за вимогами ринкових відносин.

Прорив у переговорах настав тоді, коли Європейська Рада в жовтні 1983 р. ухвалила рішення про доступ середземноморських товарів до Спільного ринку. У червні 1984 р. на саміті в Фонтенбло було досягнуто консенсусу щодо механізму зменшення внеску Великобританії в бюджет ЄЕС та максимального збільшення відшкодувань від ВВП у бюджеті від 1 до 1,4 %. Дата 1 січня 1986 року була визначена на саміті як остаточна для вступу Іспанії [93].

Прийняття цих країн стало важливою історичною подією. Це був своєрідний історичний прецедент, оскільки членами ЄЕС стали ті, хто був помітно біднішим, ніж інші учасники Співтовариства. Ідея поширення європейських політичних, соціальних і моральних цінностей у країнах, де донедавна панувала диктатура, виявилася сильнішою за побоювання про власний добробут.

Новітній етап (90-ті рр. XX ст. донині), який розпочався із заснування Європейського Союзу через підписання Маастрихтського договору.

Четверта фаза розширення ЄС (1995 р.), у межах якої до інтеграційної спільноти приєдналися Австрія, Фінляндія та Швеція, супроводжувалася

співвимірним збільшенням кількості населення та ВВП (на 6,3 та 6,5 %). Фактично четверте розширення було здійснено із застосуванням уже чинних правових норм щодо членства в ЄС, які містить Маастрихтський договір про Європейський Союз [107].

Поява нових членів змінила політичну конфігурацію ЄС. Хоча ці країни за своїми економічними та соціальними параметрами порівняно близькі до ядра Союзу, однак їх приєднання знову з усією гостротою виявило проблему збалансованості між поглибленням об'єднавчих процесів і розширенням географічних кордонів інтеграційної зони.

Реформування ЄС (2000–2008 рр.), що пов'язане із розширенням організації у 2005 р. за рахунок країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), стало можливим завдяки зміні політичних режимів у цих країнах на межі 90-х рр. ХХ ст. та розпаду СРСР. Розстановка сил, що виникла після 1991 р., загалом сприймалася багатьма європейськими теоретиками як історичний шанс для відновлення політичної, економічної та культурної єдності Європи. Питання про розширення ЄС у просторі Центральної Європи було поставлено в практичній площині відразу ж після підписання та ратифікації Маастрихтського договору 1992 р. Головний аргумент на користь розширення полягав у небезпеці, що за зволікання з позитивним рішенням можливість трансформації країн регіону на принципах ринкової економіки і демократії буде втрачено, а це загальмує поширення на країни регіону Центральної Східної Європи (ЦСЄ) зони стабільності, встановленої в процесі інтеграції в Західній Європі.

П'яте розширення ЄС (приєднання Угорщини, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії, Естонії) офіційно тлумачилось як втілення історичної місії мирної інтеграції континенту шляхом поширення зони стабільності та процвітання на нових членів. Воно було найбільш амбітним за всю історію ЄС як за кількістю країн, що приєдналися, так і за складністю, оскільки новими членами стали країни з різною та відмінною соціальною та економічною історією.

Нові члени зіткнулися з низкою проблем. Так, для Литви ахіллесовою п'ятою стала доля Ігналінської АЕС, яка забезпечувала майже 80 % внутрішніх потреб країни в електроенергії. Для Польщі гостро постало питання сільського господарства, у якому було зайнято більше чверті робочої сили, а доходи становили 10 % ВВП. Інтеграція високорозвинених держав із країнами з низьким рівнем економічного розвитку, що перебували в процесі системної трансформації, посилила неоднорідність загального економічного простору Євросоюзу [212, с. 21].

Сам процес цього етапу розширення ЄС з економічної точки зору мав кілька характерних рис.

По-перше, це було приєднання 10 країн з істотно нижчими соціально-економічними показниками порівняно з ЄС-15, що доводить принципову можливість об'єднання різних за рівнем розвитку груп країн не лише на засадах вільної торгівлі або митного союзу, а й економічного союзу.

По-друге, розширення Союзу стало важливим етапом достатньо м'якої, без економічних шоків, адаптації економік ЄС-10 до нових умов конкурентного середовища Єдиного внутрішнього

ринку ЄС.

По-третє, очевидні позитивні наслідки розширення відчули як нові країни-члени (насамперед), так і меншою мірою старі країни-члени на всіх рівнях реалізації економічних ефектів цього процесу: споживачі, виробники, національні економіки, інтеграційне об'єднання в цілому [137, с. 37].

Процес розширення був взаємовигідний як для ЄС-10, так і для ЄС-15. Нарешті, він був добре спланований, ефективно керувався, його ризики та витрати були інтернаціоналізовані та мінімізовані в межах Союзу та країн, що приєднувалися. Поряд з цим фаза розширення в 2004 р. супроводжувалася істотним скороченням середніх показників ВВП ЄС на душу населення. Після вступу до ЄС 10 нових членів сукупна чисельність населення спільноти зросла до 456,5 млн осіб, а середній показник ВВП на душу населення, який наприкінці 2003 р. дорівнював 21,5 тис. доларів США, скоротився до 19,8 тис. [301, с. 16].

Перебіг п'ятої хвилі розширення вплинули на визначення фізичних кордонів «об'єднаної Європи» та інституційні реформи союзних органів управління. Внутрішні чинники, які обмежують подальше розширення ЄС, пов'язані як з браком ресурсів, необхідних для вирівнювання стану економічно відсталих регіонів, так і з неоднорідністю політики, яку проводять окремі країни. Це вочевидь спонукало до зміни форм та методів політики європейських інституцій щодо країн, розташованих у прилеглих географічних регіонах, і позначилося на корекції концептуальних підходів до сусідів розширеного ЄС. Наслідком цих пошуків стала апробація специфічних

методів та інструментів впливу, які не передбачають надання сусіднім країнам перспективи членства, а тому не вимагають надмірних фінансових ресурсів та управлінських зусиль.

У травні 2004 р. Європейська комісія випустила нове послання «Європейська політика сусідства. Стратегічний документ», в якому визначалися загальні цілі політики щодо країн-сусідів [287]. Завдання ЄС щодо кожної з країн-сусідів передбачалося зафіксувати в окремих Планах дій, індивідуально узгоджених із країнами-партнерами, без надання цим документам статусу міжнародних угод. Європейська Комісія чітко обумовила, що інструмент зміцнення відносин між ЄС і країнами-партнерами має функціонувати автономно від можливостей, наданих європейським країнам відповідно до Статті 49 Договору про ЄС, тобто не передбачає перспективи членства. Концепція сусідства є проявом підходу у відносинах із третіми державами, хоча останні значно різняться за своїм економічним потенціалом, рівнем демократизації суспільства, зовнішньополітичними пріоритетами. Водночас Європейська політика сусідства (ЄПС) мала запобігти «появі нових розподільчих ліній між розширеним ЄС і його сусідами, а також надати їм можливість брати участь у різних формах діяльності ЄС на основі більш широкого співробітництва в галузі політики, безпеки, економіки та культури» [287, с. 2]. ЄПС пропонувалося надати «проміжний статус», який зміг би поєднати інструменти СЗПБ та регіональної інтеграції. Проміжний характер ЄПС повинен був забезпечувати «інструмент сусідства» у формі фінансування заходів як усередині Союзу, так і за його межами.

Відомо, що у межах ЄПС ЄС співпрацює з 16 державами. Дев'ять із них (Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Марокко, Палестинська автономія, Сирія, Туніс) є середземноморськими партнерами ЄС – учасниками південного напрямку («Євросередземноморське партнерство») Вірменія, Азербайджан, Білорусія, Грузія, Молдова та Україна [89]. На нашу думку, механізм ЄПС можна визначити як посилену співпрацю з ЄС, яка може запропонувати державам-сусідам максимальне наближення, крім членства. А віднесені до цієї політики інструменти запозичені з політики підготовки до членства в ЄС. До них увійшли погоджені цілі реформ, плани дій, фінансова допомога, транскордонне співробітництво, проекти у різних сферах (TAIEX, Twinning), участь у програмах ЄС (Youth, Tempus, Erasmus Mundus) [64, с. 297–298].

2007 рік – шосте розширення ЄС (приєднання Болгарії та Румунії). На вступ до Європейського Союзу Болгарія і Румунія чекали 12 років. 1995 року ці країни подали заявки на вступ, за п'ять років почали переговори і ще через такий самий час підписали договір про приєднання. З їх приєднанням ЄС розширив свої кордони, збільшивши кількість членів із 25 до 27. Зі вступом до ЄС Болгарії, Румунії, а пізніше Хорватії (2013 рр.) населення ЄС-28 сягнуло 504,3 млн осіб. У Румунії та Болгарії обсяг ВВП у розрахунку на душу населення становив лише 33 % від середньоєвропейського рівня порівняно з 50 % у Польщі. Загалом вступ 12 нових країн збільшив територію ЄС на 34 %, кількість населення – на 28 %, і ВВП – на 4–5 %. Хорватія, яка вступила до ЄС у 2013 р., вважається останнім учасником п'ятої фази розширення за формулою «10 + 2 + 1».

Зі вступом до ЄС Болгарії та Румунії обговорення в керівних інституціях ЄС подальших планів розширення спільноти було припинено. Щодо країн Західних Балкан ухвалено рішення, що кожна з них приєднуватиметься до ЄС у міру власної готовності та за індивідуальними планами без визначення конкретних термінів.

Важливим етапом розвитку ЄС стало підписання Лісабонської угоди у 2007 році, в якій були врегульовані питання правосуб'єктності організації. У документі було зазначено, що «Союз є юридичною особою». Тобто можна припустити, що зміст ст. 47 Лісабонського договору дозволяє розглядати його як правову основу для міжнародної і внутрішньої правосуб'єктності Союзу одночасно. Подібне формулювання і його розширювальна інтерпретація сьогодні застосовуються в практиці інших міжнародних організацій і не викликають заперечень з боку третіх осіб по відношенню до таких міжнародних організацій. Таке тлумачення питання правосуб'єктності ЄС сприяє зміцненню його повноважень по проведенню переговорів зі своїми міжнародними партнерами, перетворивши його в більш ефективного гравця (актора) на міжнародній арені та в більш помітну політичну фігуру для третіх країн і міжнародних організацій [228, с. 198].

Таким чином, на сьогодні зовнішньополітична функція Європейського Союзу набула визначеності та стала передумовою посилення впливу ЄС на вирішення світових геополітичних питань.

Статус Європейського Союзу як юридичної особи сприяв започаткуванню 7 травня 2009 року на Празькому саміті нової ініціативи ЄС політики «Східного партнерства» (далі – ПСП) – це

інноваційна рамка відносин ЄС з шістьма державами, а саме Азербайджаном, Білорусією, Грузією, Вірменією, Молдовою та Україною. Головна мета політики «Східного партнерства» – це необхідність створення відповідних передумов для прискорення політичної асоціації і економічної інтеграції східних держав-сусідів ЄС – партнерів. На нашу думку, важливим є той факт, що ЄПС передбачила підписання угод про асоціацію, створення зони вільної торгівлі, лібералізацію візового режиму, співпрацю в енергетичній праці, фінансування проєктів і програм ЄС. ПСП трактується ЄС як невід’ємна частина ЄПС.

Ця ініціатива врахувала недолік ЄПС, оскільки містить конкретні інструменти, які визначають специфіку східного регіону. Головна ціль запровадження – це подолати розбіжності у рівнях співпраці між середземноморськими і східними сусідами та врахувати специфіку кожної держави. Специфікою ПСП стало запровадження багатостороннього формату як основи взаємодії з державами-партнерами та одночасне продовження розвитку співпраці на основі двосторонніх угод між ЄС та державами-учасницями (угоди про асоціацію). Багатостороння співпраця в рамках ПСП ґрунтується на 4 тематичних платформах: демократія, вправне врядування і стабільність; економічна інтеграція, зближення з секторальними політиками ЄС; енергетична безпека; контакти між людьми. Структуру запропоновано організовувати на таких рівнях. Проведення кожних два роки самітів ЄС – держави ПСП, щовесни – зустрічі на рівні міністрів закордонних справ, двічі на рік проводитимуться зустрічі уповноважених на ведення переговорів у

рамках тематичних платформ [90].

За історичний період розширення Європейський Союз трансформував підходи та критерії для кандидатів на вступ. Якщо раніше до свого клубу ЄС приймав країни відповідно до фінансово-економічних показників, то сьогодні враховуються політичні і навіть геополітичні чинники. В ЄС відбуваються дискусії щодо ідентифікації того, які країни можуть претендувати на членство в ЄС, чи мають це бути країни, що розташовані лише на європейському континенті (це стосувалося не лише Туреччини, а й заморських департаментів Франції й островних володінь деяких інших європейських держав, що знаходяться за континентом); чи важливо запроваджувати євро і в нових, і в старих країнах-членах Євросоюзу та багато інших дискусійних питань.

Країни-члени ЄС мають різне бачення темпів та меж розширення організації, що впливає з різних інтересів країн-членів Союзу. Кожна країна, розглядаючи питання міжнародної політики, виходить із власних інтересів, а не з інтересів усього об'єднання.

Розширення на схід особливо активно підтримується Німеччиною. Німеччину визнають рушійною силою інтеграційного процесу в Європі. Від позиції Німеччини значною мірою залежить не лише вибір напрямку інтеграції, її темпів і глибини, а й визначення підходів до реформування інституційного механізму, перерозподілу повноважень як між інститутами ЄС, так і наднаціональним та національними рівнями влади, а також багато інших питань державно-правового життя не лише держав-членів Союзу, а й країн-кандидатів та держав-сусідів.

Як вважають деякі західні аналітики, через розширення ЄС Німеччина намагається активно відстоювати геополітичні конструкції власного минулого та відновити спільне цивілізаційне, культурне, економічне поле, яке напередодні Першої світової війни становило поняття «Німецька Серединна Європа» як етнонаціонального регіонального об'єднання всередині Європи [258, с. 48]. Термін «Серединна Європа» позначав собою не стільки географічне розташування держав-членів об'єднання, скільки акцентував увагу на їх геополітичній ідентичності, специфіка якої полягає в тому, що ідеологічно об'єднання знаходиться між атлантизмом і євразійством [168]. На думку багатьох розробників концепції, центральне географічне положення Німеччини в Європі дає їй нібито право претендувати на керівництво сусідніми державами. Так, Г. Даніель вважав, що Німеччина – це «країна серединна», «серце Європи» і як серце потребує цілого тіла, так і Німеччина потребує цілого світу. В особі Німеччини всьому світу «дано географічний і історичний об'єднавчий пункт» [280, с. 95]. Канцлер ФРН Герхард Шредер у 2005 р. на засіданні Європейської Комісії висловився за подальше просування кордонів Євросоюзу на схід, оскільки це вигідно як Німеччині, так і Європі загалом. «Вже зараз експорт Німеччини в нові країни-члени ЄС зрівнявся з поставками товарів у США. Розширення ЄС вкрай вигідне Німеччині» [270, с. 145].

Таким чином, можна зробити висновок, що розширення ЄС збільшує прагматичні тенденції у його рамках за рахунок необхідності врегулювання та примирення все більшої кількості інтересів. Зростаюча тенденція до прагматизму призводить до

потенційного зменшення можливостей консенсусу всередині організації. Процес розширення також демонструє зростаючу роль національних урядів у ЄС. Політика організації обмежується і стримується націоналізмом антикомунітарного лобі, сильнішого за прокомунітарні наднаціональні еліти, сформовані внаслідок конкурентної боротьби.

Останнім часом в євроінтеграційних процесах має місце феномен «Втоми від розширення». Це поняття є не нове. Ще в 1977 р. Ф. Міттеран зазначав: «Потрібно бути обережними, щоб не перетворити на загальний ринок просто зони вільної торгівлі» [285]. У Євросоюзі зростає невдоволення впровадженням, масштабами та наслідками попередніх розширень. У багатьох державах ЄС різко знизився рівень суспільної згоди щодо можливості подальшої інтеграції нових членів. Підвищується рівень скепсису щодо можливості подальшого розширення, який зумовлений такими чинниками:

- поширенням побоювань щодо загострення внутрішніх суперечностей в європейській політиці та ускладнення процесу прийняття рішень;

- побоюванням зменшення впливу нинішніх держав-членів ЄС та подальшого послаблення своїх позицій унаслідок приймання нових членів;

- зростанням рівня незадоволення результатами розширення може призвести до загального розчарування процесом інтеграції [41, с. 241].

Ситуація в ЄС останніми роками також погіршилася: нідерландський і британський референдуми свідчать про глибоку кризу легітимності Союзу, що не дозволяє чітко передбачити його майбутній внутрішній розвиток. В

європейському інформаційному полі поширюються ідеї євроскепсису. Адже як суспільно-політичне явище Європейський Союз не може мати в громадській свідомості однозначних оцінок. Оптимістичне та скептичне бачення майбутнього Союзу відображається приблизно однаковими розмірами.

Наслідки економічної кризи 2010 рр. зумовили початок сучасного етапу єврокризи та нову хвилю євроскептицизму щодо подальшого розвитку євроінтеграційних процесів у рамках ЄС. А міграційний колапс 2015–2016 рр. лише поглибив реінтеграційні настрої всередині Європейського Союзу. Як наслідок, улітку 2015 року Грецією було покладено початок «параду плебісцитів», на яких порушувалися питання про вихід країни з Європейського Союзу.

Позитивна відповідь на Brexit запустила процес розроблення сценаріїв як самого виходу, так і подальшої співпраці Сполученого Королівства з Євросоюзом. Суперечки про майбутнє Європи ведуться на різних рівнях та у різних напрямках. Прибічники євроінтеграції звинувачують Великобританію у початку розвалу Європейського Союзу та попереджують про навалу негативних наслідків таких дій. Прихильники реінтеграції хвалять за сміливість зробити перший крок, необхідність якого вже давно назріла та є невідворотною. Підтвердженням цього може слугувати «парад європлебісцитів», що останнім часом набуває обертів. Якщо раніше проведення загальнодержавних референдумів у контексті ЄС обмежувалось основними конституційними питаннями, такими як зміни до установчих договорів,

то на сьогодні питання, що виносяться на обговорення, є різними. Данія проголосувала в грудні 2015 року проти прийняття політики юстиції та внутрішніх справ ЄС; в той час як уряд Греції в липні 2015 року шляхом проведення референдуму робив спробу ухилитися від умов третьої черги фінансової допомоги з боку ЄС; Нідерланди нещодавно (квітень 2016 року) вирішували питання скасування ратифікації Угоди про асоціацію України з ЄС та його державами-членами. І в квітні 2016 року ж В. Орбан, угорський прем'єр-міністр, заявив, що його країна буде проводити референдум із питання міграційної політики ЄС [25, с. 83].

Ще однією причиною поширення євроскептицизму серед населення ЄС є зростання розриву між консенсусом політичних еліт ЄС із приводу доцільності розвитку інтеграції і незадоволення населення ефективністю загальноєвропейських інститутів.

Тобто проблема «дефіциту демократії» в ЄС часто пов'язується із браком його легітимності, як «ставлення населення до діючих інститутів влади та обов'язкових правил, вироблених цими інститутами». Брак легітимності, у свою чергу, пов'язується із недосконалістю механізму функціонування інституційної системи ЄС, яка проявилася в процесі поглиблення і розширення інтеграції [272, с. 20].

П. Тейлор серед причин поширення євроскептицизму назвав те, що у ХХІ ст. в ЄС відчувається брак домінантної мети, тому це об'єднання стає вже менш важливим для його держав-членів [316, с. 2]. Дослідник С. Хікс узагальнив зазначені передумови та наголосив на основних проблемах ЄС: політика глухого кута, брак

легітимності, демократичний дефіцит [294, с. 4]. Ж.-К. Піріс наголошував, що сьогодні ЄС стикається відразу з трьома викликами, що є причиною кризи – це криза єврозони, зменшення довіри до проекту європейської інтеграції та неефективна робота інститутів ЄС [176, с. 21]. Тож, як бачимо, вищезазначені причини викликають зменшення популярності ідеї євроінтеграції як серед населення, так і серед політиків держав-членів Євросоюзу.

Український дослідник О. Андрійчук виділяє чотири основні види євроскепси [1, с. 166]:

1. Євроскепса як реакція на глобалізацію – панічний страх перед глобалізацією, уособлення «монстра глобалізації» в інституціональній моделі ЄС.

2. Євроскепса як оборона національної ідентичності – головний акцент робиться на боротьбі з примусовою уніфікацією політичних та культурних систем.

3. Євроскепса як спосіб політичного торгу – механізм дипломатії, за допомогою якої національні уряди здобувають собі політичні та економічні дивіденди у відносинах із комунітарними органами ЄС.

Євроскепса як поглиблення євроінтеграції – використовується самими органами Євросоюзу для промоції європейської інтеграції.

Таким чином можемо зробити висновок, що зростання кількості членів ЄС неодмінно приводить до збільшення відмінностей у розумінні європейської інтеграції з боку урядових і громадських кіл, особливо в нових країнах-членах, унаслідок чого гальмується процес формування наднаціональних еліт та єдиної європейської ідеї [125, с. 226].

Розширення євроінтеграції на схід, залучення до її процесів нових держав стає все складнішим і тривалішим процесом, оскільки відбувається накопичення внутрішньоєвропейських суперечностей. Нерозв'язання цих проблем може призвести до кризи євроінтеграції, подібно до тієї, яка сталася у 70-х рр. XX ст.

Таким чином, аналізуючи історію європейської інтеграції, можна виокремити декілька головних суперечностей, які відчутно гальмують цей процес.

Перша – це балансування між загальним та національними інтересами країн, пошук компромісів та нових форматів взаємодії.

Друга – розмежування повноважень національних органів державної влади та наднаціональних інституцій. Це безпосередньо стосується суверенітету держав та його можливого обмеження на користь інтеграції.

Третя група суперечностей пов'язана з процесами поглиблення інтеграції та цілісністю ЄС.

Крім того, авторкою визначено, що на різних історичних етапах розширення ЄС змінювалися мотиви та підходи до кандидатів на вступ до ЄС. Водночас загострення внутрішньоєвропейських суперечностей (міграційні проблеми, соціально-економічна криза, складнощі при виробленні спільного рішення, відцентрові тенденції), зростання євроскепсису негативно впливають на подальші плани розширення.

2.5. Нормативно-правова база євроінтеграції України

Україна оголосила про своє бажання долучитися до європейських інтеграційних процесів із перших хвилин незалежності. Так, у Постанові Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 р. «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин» Уряду було доручено «спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі Української РСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах» [198]. Проте, на думку багатьох учених, стартом відносин між незалежною Україною та Європейським Союзом необхідно вважати саме 1992 р., коли була проведена зустріч між Президентом України Л. Кравчуком і Головою Комісії Європейських Співтовариств Ж. Делором. Із того часу відносини між Україною та Європейським Союзом почали активно розвиватися.

Цей період характеризується обранням Україною європейського шляху розвитку, налагодженням відносин з ЄС, тобто фактично закладанням фундаменту для подальших дій щодо української євроінтеграції. Так, у 1993 р. Верховна Рада України прийняла Постанову «Про основні напрями зовнішньої політики України», де зазначалося, що «перспективною метою зовнішньої політики є членство України у Європейських співтовариствах... З метою підтримки стабільних відносин з Європейськими співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство та співробітництво» (УПС) [172, с. 94–96].

Україна першою серед країн СНД уклала УПС 16 червня 1994 року, яка була ратифікована Верховною Радою Україною 10 листопада 1994 року та набула чинності 1 березня 1998 року. УПС започаткувала співпрацю з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань та стала важливим інструментом для залучення України до правових рамок єдиного європейського ринку та системи СОТ. Вона також внесла ряд еволюційних положень, включаючи перспективу створення зони вільної торгівлі. Тобто Угода стала базовим документом, що визначав правовий механізм двостороннього співробітництва.

Згадка про державну політику України щодо ЄС була зазначена і у Стратегії інтеграції України до ЄС (указ Президента України від 11.06.1998 року № 615/98) [239, с.187]. Запроваджено поняття «державна політика з питань інтеграції України до Європейського Союзу» в Положенні про Міністерство закордонних справ 1999 року (зміни Указом Президента від 14.09.2000 року № 1069/2000) [245]. Затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС позитивно вплинули на розвиток відносин, адже передбачалося створення передумов для набуття Україною статусу члена ЄС.

Наступний етап взаємовідносин між Україною та ЄС розпочався з моменту затвердження Програми інтеграції України до ЄС (вересень, 2000 р.). Програмою були визначені короткострокові (2000–2001 рр.), середньострокові (2002–2003 рр.) та довгострокові (2004–2007 рр.) завдання інтеграції України до ЄС. Серед пріоритетних завдань: гармонізація законодавства відповідно до норм ЄС;

набуття членства у Світовій організації торгівлі (СОТ); проведення переговорів щодо зони вільної торгівлі з ЄС; укладання угод про вільну торгівлю з державами ЄС та ін.

Цей період відіграє важливу роль у розвитку відносин між Україною та ЄС, адже він характеризується активними діями України щодо набуття членства: було запроваджено інститут Уповноваженого України з питань європейської інтеграції, створено Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, затверджено план дій Україна – ЄС (Брюссель, 2005 р.); покладено початок створенню засадничої бази для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі, реалізації заходів у рамках Плану дій «Україна – ЄС», адаптації у взаємодії з Верховною Радою законодавства України до законодавства ЄС, підготовки висококваліфікованих кадрів для роботи на євроінтеграційному напрямі; Україна почала брати участь у заходах у рамках програми «Партнерство заради миру» та Ради євроатлантичного партнерства.

З метою надання двостороннім відносинам нового імпульсу та для врахування нових умов співробітництва, зокрема в контексті розширення ЄС 2004 року, сторони розробили та 21 лютого 2005 року під час засідання Ради з питань співробітництва схвалили План дій Україна – ЄС – двосторонній політичний документ, який дав змогу істотно розширити двостороннє співробітництво України до ЄС без внесення змін до чинної договірно-правової бази. За своїм змістом План дій містив перелік конкретизованих зобов'язань України у сфері зміцнення демократичних інституцій, боротьби з

корупцією, структурних економічних реформ та заходів щодо розвитку співпраці з ЄС у секторальних сферах [10, с. 34].

Переговори щодо нового базового договору між Україною та ЄС на заміну чинної Угоди про партнерство та співробітництво були започатковані в березні 2007 року (у 2008 році сторони узгодили назву майбутньої угоди – Угода про асоціацію). У грудні 2011 року Україна і ЄС завершили переговори за угодою про асоціацію, а 30 березня 2012 року в Брюсселі глави переговорних делегацій парафували Угоду.

Декларації про пріоритетність європейського напрямку та офіційне закріплення цієї ідеї у Законі України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» (2010 р.). Відповідно до ст. 11 Закону однією з основоположних засад зовнішньої політики України є «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір із метою набуття членства в ЄС» [203]. Проте євроінтеграційні декларації влади супроводжувалися монополізацією та посиленням авторитарних тенденцій.

Початком третього етапу можна вважати 22 лютого 2014 р. З того часу діє рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо європейської інтеграції України». Також відбулася ратифікація Угоди про асоціацію між ЄС та Україною та було прийнято Розпорядження «Про схвалення рекомендації Ради асоціації між Україною та ЄС про імплементацію Порядку денного асоціації між Україною та ЄС» (№ 207). Станом на 22 квітня 2015 р. уряд ухвалив 33 розпорядження про схвалення 129 планів

імплементатії 179 актів законодавства ЄС. Цей етап триває й донині [79].

Дорожню карту та першочергові пріоритети становлення та розвитку України як члена європейської сім'ї визначено Указом Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року. Зокрема, у Документі зазначено, що ратифікувавши Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, Україна отримала інструмент та дороговказ для внутрішніх перетворень, а виконання вимог цієї Угоди дає можливість Україні в подальшому стати повноцінним членом ЄС [208].

Одним із значних кроків реалізації стратегії євроінтеграції України, безумовно, можна вважати Угоду про асоціацію, підписання якої відбулося двома етапами:

I етап – 21 березня 2014 р. – під час Позачергового Саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт Саміту;

II етап – 27 червня 2014 р. – у ході засідання Ради ЄС Президентом України П. Порошенком і керівництвом Європейського Союзу та главами держав та урядів 28 держав – членів ЄС була підписана економічна частина Угоди.

Упродовж 2014–2017 років Угоду ратифікували Верховна Рада, Європарламент, а також національні парламенти усіх країн ЄС. З 1 вересня 2017 року дія Угоди про асоціацію між Євросоюзом та Україною набрала чинності в повному обсязі [242]. Угода про асоціацію є демонстрацією переходу нашої держави з декларативного зовнішньополітичного курсу на комплексну внутрішню політику реформ. За своїм обсягом і тематичним охопленням Угода про асоціацію є найбільшим міжнародно-правовим

документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором із третьою країною, будь-коли укладеним Європейським Союзом. Складовою цього договору є поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі Україна – ЄС (ЗВТ), що є інструментом економічної інтеграції. Поглиблена зона вільної торгівлі передбачає: лібералізацію торгівлі як товарами, так і послугами; лібералізацію руху капіталів та до певної міри – руху робочої сили [141, с. 225].

Тобто європейська інтеграція насправді відіграє роль не просто зовнішньополітичного курсу, а є внутрішньою політикою, яка здійснюється через реформи. Запровадження Європейської політики сусідства свідчить про істотно підвищену увагу ЄС до України та забезпечує механізм посилення відносин між ними. Однак ЄПС не є правовим документом, який оформлює в юридичному розумінні відносини двох сторін. Хоча статус сусідства і не передбачає сьогодні реальних перспектив членства для України, він усе ж таки відкриває ширші можливості для взаємного співробітництва. Навіть не маючи чітких перспектив щодо членства в ЄС, курс України на європейську інтеграцію в поєднанні із запропонованим рівнем сусідського співробітництва, можливо, розкриє шлях до проведення в державі радикальних реформ з метою приведення законодавства до європейських стандартів.

Зі збільшенням кількості та різноманітності членів ЄС змінюються підходи до укладання угод про асоціацію. Практика показує, що в усіх відносинах асоціації ЄС займає центральне положення відносно асоційованої країни. Насамперед це проявляється в тому, що зобов'язання сторін щодо гармонізації

законодавства, виконання яких має ключове значення для досягнення задекларованих цілей асоціації, на практиці мають чітко виражений односторонній характер. Угода про асоціацію між Україною та ЄС є дорожньою картою реформ, виконання якої не лише наблизить нашу державу до ЄС, а й забезпечить трансформацію політичної та соціально-економічної системи. Угода про асоціацію між Україною та Європою вимагає імплементації понад 350 директив та регламентів Європейського Союзу, з яких половина має бути впроваджена в законодавство України до 2017 року. За таких умов спробуємо проаналізувати, які саме реформи потрібні українцям. Запит на реформи в українському суспільстві вже давно став більш ніж нагальним. На сьогодні перша п'ятірка реформ, на які громадськість чекає в першу чергу, має такий вигляд [61]:

1. Антикорупційна реформа (підтримують 63 % населення).

2. Реформа охорони здоров'я (50 %); пенсійна реформа та реформа системи соціального захисту (50 %).

3. Судова реформа. Реформа прокуратури (45 %).

4. Реформа органів правопорядку (39 %).

5. Люстрація чиновників (перевірки та можливі звільнення) (38 %).

Тобто бачимо, що суспільство підтримує передусім реформи в напрямку зниження рівня корупції, налагодження роботи органів правопорядку та соціально-економічні зміни. Щоб оцінити прогрес у виконанні Угоди про асоціацію та відповідність впровадження змін суспільним очікуванням, проаналізуємо звіт про виконання Угоди про

асоціацію за 2017 рік. Угода про асоціацію є комплексним документом, тому зосередимо увагу лише на основних політичних його аспектах. Натомість Україна в 2016 року не імплементувала 90 законодавчих актів ЄС, необхідних для євроінтеграції (імплементувала тільки 36 законодавчих актів Європейського Союзу зі 126, необхідних для європейської інтеграції) [202].

За результатами урядового звіту у 2017 році Україні успішно вдалося [252]:

- реалізувати реформу місцевого самоврядування та територіальної організації влади (ухвалено низку законів, якими визначено: статус старост, коло повноважень, а також підстави та порядок дострокового припинення повноважень (Закон України № 1848-VIII); порядок добровільного приєднання територіальних громад до вже утворених об'єднаних територіальних громад (ОТГ) (Закон України № 1851-VIII); особливості об'єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів (Закон України № 1923-VIII));

- внести зміни до Конституції України, а також ухвалити закони щодо адміністративно-територіального устрою, діяльності префектів, служби в органах місцевого самоврядування тощо;

- удосконалити виборче законодавство (у першому читанні прийнято Виборчий кодекс (реєстр. № 3112-1), який покликаний створити єдину уніфіковану правову основу для підготовки і проведення виборів);

- за фінансової та експертної підтримки Європейського Союзу розпочати впровадження комплексної реформи державного управління (у десяти пілотних міністерствах та двох національних

агентствах утворено нові структурні підрозділи – директорати. Крім того, директорати утворені у складі Секретаріату Кабінету Міністрів; розроблено та затверджено Концепцію оптимізації системи центральних органів виконавчої влади);

- установити безвізовий режим після виконання умов, визначених у Плані дій щодо лібералізації візового режиму (дотримання Україною критеріїв безвізового режиму буде предметом подальшого моніторингу ЄС у рамках механізму тимчасового призупинення дії безвізового режиму);

- упроводити Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

- прийняти Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та внести зміни до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України, які в комплексі покликані створити нові дієві механізми запобігання та протидії насильству над жінками та домашньому насильству;

- схвалити Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року (розпорядження КМУ від 15.11.2017 р. № 909);

- розробити проект Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2018–2020 роки». Законопроект підготовлено із залученням зарубіжних експертів на підставі аналізу стану корупції в Україні та результатів виконання попередньої Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки;

- завершити формування Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та

управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА);

- затвердити План заходів із реалізації Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період на 2017–2019 рр. та розпочати його практичне впровадження;

- ухвалити нову редакцію закону «Про Конституційний Суд України» (Закон від 13.07.2017 р. № 2136-VIII), який містить новий для України механізм конституційної скарги;

- провести відкритий конкурс до Верховного Суду України;

- сформувати орган прокурорського самоврядування – Раду прокурорів України, а також Кваліфікаційно-дисциплінарну комісію прокурорів, покликану визначати рівень фахової підготовки осіб, які претендують на посади прокурорів, та вирішувати питання щодо дисциплінарної відповідальності, переведення та звільнення прокурорів з посади;

- затвердити Стратегію міграційної політики України до 2025 року (розпорядження Кабінету Міністрів від 12.07.2017 р. № 482-р), яка враховує всі актуальні виклики, зокрема трудову міграцію, еміграцію і вимушене внутрішнє переселення, та серед іншого передбачає гармонізацію українського міграційного законодавства із правом Європейського Союзу.

Загалом із моменту підписання Угоди про асоціацію ухвалено близько 70 законопроектів, які так чи інакше стосуються європейської інтеграції, ще 20 стратегічних проектів законів відверто «зависли» в

Раді, і, що характерно, ця ситуація фактично «законсервована» з початку 2017 року – більшість законопроектів, написані ще у 2015 році, та й ті ніяк не дійдуть до сесійної зали.

За період 2014–2016 років у законотворчій діяльності парламенту склались певні тенденції щодо використання положень Угоди та права ЄС або навпаки – нехтування цими положеннями. Парламентська експертна група з євроінтеграції проаналізувала понад 400 поданих до ВР законопроектів, які стосуються Угоди про асоціацію, і виявила, що понад 50 % законодавчих пропозицій не відповідають зобов'язанням України або ж потребують істотного доопрацювання. І ця проблема низької якості законотворчої роботи демонструє найбільший парадокс: суб'єкти законодавчої ініціативи не мають жодних зобов'язань подавати документи, що відповідають Угоді, тобто Україна взяла на себе ці зобов'язання як держава, а окремі суб'єкти (депутати, уряд, президент) – ніби ні [235, с. 12]. На практиці це буде означати, що є два ризики для євроінтеграційних законопроектів: затримка їх розгляду через велику завантаженість та ризик внесення істотних змін у майбутньому [103].

В Україні функції із внутрішнього забезпечення процесу інтеграції до ЄС покладаються на вищий, центральні та місцеві органи виконавчої влади у співпраці з органом законодавчої влади, органами місцевого самоврядування.

Так, Верховна Рада України: визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики, ухвалює закони (ключова роль в адаптації законодавства України до законодавства ЄС), затверджує Державний бюджет, ратифікує міжнародні договори, здійснює

демократичний контроль, надає політичну підтримку (заяви, парламентські слухання).

Президент України здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави: визначає пріоритети внутрішньої і зовнішньої політики, здійснює реалізацію зовнішньої політики, укладає міжнародні договори та забезпечує їх реалізацію.

Кабінет Міністрів України: забезпечує здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, організовує та забезпечує провадження зовнішньоекономічної діяльності, забезпечує виконання міжнародних договорів.

Визначені центральні органи виконавчої влади, які відповідно до своєї компетенції здійснюють міжвідомчу координацію процесу інтеграції України до ЄС.

Важливим у цьому контексті є те, що всі гілки влади та Президент України під час проведення євроінтеграційної політики повинні постійно взаємодіяти, що сприятиме її успішній реалізації.

До головних функцій євроінтеграційної політики України необхідно віднести:

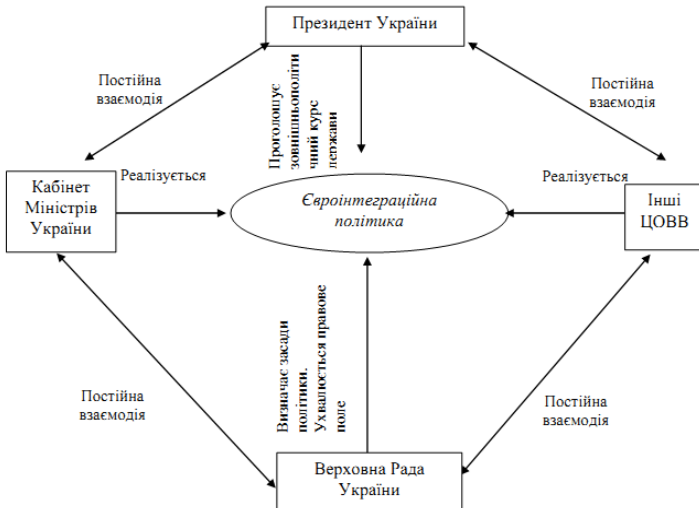
- забезпечення втілення перетворень і реформ, необхідних для досягнення відповідності критеріям ЄС;

- розроблення окремих конкретних завдань у рамках реалізації стратегічної мети – інтеграції в європейський політичний, економічний та правовий простір;

- мобілізацію ресурсів для виконання цих завдань і досягнення мети;

- консолідацію суспільства навколо проголошеної мети європейської інтеграції [96, с. 128–129].

Схема 2. Співпраця, центральні та місцеві органи виконавчої влади із внутрішнього забезпечення процесу інтеграції до ЄС

Важливим аспектом євроінтеграції України є розв'язання політичних внутрішньоукраїнських суперечностей. З огляду на це зазначимо, що процес інтеграції до ЄС підтримується основними політичними силами та економічними колами в Україні. Якщо щодо вступу України до НАТО тривають дискусії в українському політикумі, то необхідність інтеграції України до ЄС уже не обговорюється. Політичний критерій є одним із найголовніших під час аналізу виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань. Тому реформування політичної системи України може розглядатись як зовнішньополітичний інструмент.

Аналітики визначають вигоди для України після вступу до ЄС, серед яких:

1. Політичні вигоди – як член ЄС Україна буде залучена до Спільної європейської політики безпеки та оборони (СЄПБО), яка гарантуватиме Україні державний суверенітет і територіальну недоторканність.

2. Економічні вигоди – передусім це макроекономічна стабільність, додаткові інвестиції в економіку країни, надання субсидій сільському господарству та отримання позитивного сальдо торговельного балансу.

3. Соціальні вигоди – передбачають ефективний захист прав людини в інституціях ЄС, відкриття кордонів для вільного пересування населення, тобто шенгенська зона, яка передбачає вільне пересування осіб у межах ЄС, забезпечення високого рівня життя населення та ін. [10, с. 34].

Водночас виділяють і низку недоліків від вступу до ЄС:

1. Політичні недоліки несуть із собою часткову втрату суверенітету та підпорядкування територій органам ЄС, невизначеність стратегії розвитку, що також не дуже добре вплине на економічний стан, оскільки між країнами ЄС існує певною мірою висока конкуренція в деяких галузях, а також негативним чинником буде погіршення відносин із країнами СНД.

2. Економічні недоліки – передбачають утрату конкурентоспроможності певних галузей, складність переходу на європейський рівень цін, квотування деяких видів товарів.

3. Соціальні недоліки – це ускладнення візового режиму із східними сусідами.

Тож політичні перетворення України в контексті євроінтеграційних процесів пов'язані

насамперед зі створенням надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки; зближення із Європейським Союзом є гарантією, а виконання його вимог – інструментом розбудови демократичних інституцій в Україні.

Україна ухвалила низку нормативно правових документів, які визначають як зовнішньополітичний курс нашої держави в напрямі інтеграції до Європейського Союзу, так і необхідність проведення внутрішніх реформ. Визначено, що Угода про асоціацію між ЄС та Україною є механізмом переходу нашої держави від декларативного зовнішньополітичного курсу до комплексну внутрішньої політики реформ. Такі зміни здатні забезпечити трансформацію політичної та економічної системи України. У зв'язку з цим авторка обґрунтувала необхідність проведення моніторингу виконання Угоди про асоціацію. З метою об'єктивного оцінювання виконання Угоди про асоціацію моніторинг має здійснюватися незалежними інститутами громадянського суспільства. У зв'язку з цим важливо значну увагу приділити розробці системи індикаторів для такого моніторингу. Авторка запропонувала під час оцінювання і виконання Угоди про асоціацію враховувати: зміни нормативно-правового характеру, інституційно-організаційні реформи, інформаційно-комунікативний аспект.

Подальший аналіз ролі інститутів громадянського суспільства у контексті євроінтеграційних процесів передбачає оцінювання механізмів та інструментів впливу та контролю громадськості на органи державної влади і місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У розділі проаналізовано основні концепції громадянського суспільства та відстежено трансформацію підходів до розуміння ролі та місця громадянського суспільства в процесі ухвалення політичних рішень. Так, прихильниками класичного лібералізму держава визначалася як знаряддя для обслуговування інтересів людини, її життєвих потреб, тому основні політичні і економічні права людини мають взаємозалежний характер. Повноцінне функціонування громадянського суспільства можливе лише за умови вільної реалізації й необмеженості прав і свобод людини та громадянина та їх захисту від посягань з боку державного апарату. Пізніше Г. Гегель осмислив явище громадянського суспільства з погляду його автономного статусу щодо держави та як стану суспільних зв'язків, основою яких є взаємодія і взаєморозвиток індивідуального, приватного й загального, спільного.

Сучасні підходи до розуміння громадянського суспільства диференційовано на чотири групи: широкий підхід – це характеристика суспільства загалом, зокрема держави як одного зі складових елементів такого суспільства (Р. Арон, В. Гавел, Е. Гелнер, Д. Кін, В. Клаус, Д. Кола, К. Поппер); позадержавний підхід, тобто це комплекс усіх позадержавних суспільних відносин (Р. Дал, Г. Ділігенський, Д. Жовтун, А. Зінов'єв, Г. Йоаш, Ф. Кондорші, М. Маркус, М. Молнар, В. Мостовий, А. Селіджмен, А. Уледов, Е. Ханкіш); габермасівський підхід, коли громадська сфера є однією із сфер суспільства, в якій відбувається вільна комунікація його членів з метою реалізації певного спільного

інтересу, сфера реалізації свободи (Ю. Габермас); глобальний підхід, який визначає, що громадянське суспільство існує як у межах національної держави, так і на глобальному рівні.

Установлено, що громадянське суспільство і держава – взаємообумовлені, онтологічно пов'язані між собою феномени. При цьому розуміють, що держава є виконавцем волі суспільства і з цією метою наділяється відповідними інструментами управління суспільними справами. Громадянське суспільство розташовується, образно кажучи, над державою, яка виконує його замовлення та відповідає на його запити. У сучасній політичній науці сформувалися три підходи до співвідношення суспільства і держави: держава і громадянське суспільство – збіжні (конвергентні громадянського) соціальні системи; держава і громадянське суспільство – такі, що розрізняються (дивергентні), соціальні системи, первинною (провідною) є держава, яка контролює громадянське суспільство; держава і громадянське суспільство – системи, що розрізняються, однак провідною є громадянське суспільство, а держава щодо нього виконує службову (підпорядковану) роль.

Доведено, що оптимізація механізму взаємодії держави і громадянського суспільства сприяє введенню на підставі добровільності, громадянськості, єдності інтересів нових форм громадських об'єднань як реальних суб'єктів регулювання з визначальною роллю контролюючої функції. За таких умов цикл розроблення та реалізації політичних рішень передбачає залучення на всіх його етапах інститутів громадянського суспільства. Проаналізовано механізми залучення ІГС на кожному з етапів розроблення та реалізації

політичних рішень, серед яких є етап формулювання політики (визначення порядку денного, підготовка проекту, ухвалення рішення), етап реалізації політики (упровадження, розповсюдження) та етап вивчення політики (моніторинг, оцінювання). Авторкою відмічено, що забезпечення ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою можливо лише за умов залучення громадськості шляхом інформування, консультування, діалогу, партнерства та контролю на кожному з етапів політичного циклу (розроблення політики, реалізація політики та вивчення політики). Тому ефективність євроінтеграційної політики буде визначатися саме за таким принципом залученості.

Визначено, що сучасне громадянське суспільство в Україні охоплює все більш широкий та динамічний діапазон організованих та неорганізованих груп, які розмивають кордони між різними секторами економіки та політики та експериментують з новими організаційними формами, як онлайн, так і офлайн. Адже за роки незалежності Україною зроблені певні кроки до розвитку та зміцнення громадянського суспільства шляхом ухвалення, зокрема, Законів України «Про об'єднання громадян», «Про професійні спілки їх права та гарантії діяльності», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про органи самоорганізації населення», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність» тощо.

Крім того, досліджено, що впродовж останніх десятиліть спостерігаються позитивні тенденції в інституційному розвитку українського громадянського суспільства. Така закономірність

пов'язана зі зростанням кількості офіційно зареєстрованих організацій. Проте отримати об'єктивні дані хоча б щодо кількості громадських формувань в Україні дуже складно. Така ситуація пояснюється відсутністю консенсусного підходу щодо зарахування тих чи інших інститутів до громадянського суспільства. Зафіксовані також завищені показники і щодо кількості членів громадських організацій, що свідчить про сумніви у точності статистичних даних щодо кількості та реального стану функціонування українських громадських організацій.

Оцінено основні джерела фінансування громадських організацій, серед яких виділено гранти та програми технічної допомоги, які фінансуються за рахунок інших країн. Інституційний розвиток громадських організацій, розробка стратегічних планів, правил і процедур внутрішнього менеджменту, демократичне урядування та річне звітування є пріоритетом для більшості міжнародних програм технічної допомоги, що працюють в Україні. Підтримка організацій громадянського суспільства спрямована на забезпечення їх активної участі у демократичних змінах та підвищення їх ефективності в обстоюванні прав та інтересів громадян і здійсненні громадського контролю за діями влади. Проте зазначено, що останніми роками спостерігається зниження обсягів підтримки з боку міжнародних донорів і технічної допомоги та зростають надходження з державного та місцевих бюджетів.

Ми дослідили регіональні Програми та Плани заходів із реалізації у 2017 році Національної стратегії, що засвідчило наявність багатьох успішних прикладів підтримки та співпраці органів публічної

влади з ІГС. Поряд із цим було відзначено, що чимало завдань регіональних програм та планів мають декларативний характер, не містять конкретних дій, строків виконання та чітко визначених відповідальних виконавців, не підкріплені ресурсним та інформаційним забезпеченням. Крім того, зазначалося, що фінансова складова програм здебільшого відірвана від їх змістовної частини. Також проаналізовано Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 рр., у межах якої передбачено створення механізмів комунікації між громадським сектором, органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Охарактеризовано етапи розширення ЄС та визначено основні мотиви й чинники на кожному з них. Так, на початковому етапі (1951–1957 рр.) важливим завданням було створення запобіжних засобів франко-німецьких економічних суперечностей та повернення Європою свого впливу на геополітичній арені світу. На перехідному етапі європейської інтеграції (1958–1969 рр.) відбувалася інтеграція у ринковій сфері та регулювання сільського господарства, що було підготовкою до створення Зони вільної торгівлі в її максимальному обсязі на основі чотирьох ринкових свобод, паралельно зі створенням митного союзу. Перше розширення Європейського співтовариства (1969–1973 рр.) було ухвалене на етапі завершення створення митного союзу. Після короткої хвилі послаблення євроінтеграційних процесів (1973–1984 рр.) у 1985–1992 рр. спостерігався етап активізації європейських інтеграційних процесів, що

пов'язана із завершенням формування єдиного внутрішнього ринку та поширення ідеї європейських політичних, соціальних і моральних цінностей у країнах, де донедавна панувала диктатура. Четверта фаза розширення ЄС (1995 р.) змінила політичну конфігурацію ЄС та виявила проблему збалансованості між поглибленням об'єднавчих процесів і розширенням географічних кордонів інтеграційної зони. Розширення організації у 2005 р. за рахунок країн Центрально-Східної Європи спричинило політичну трансформацію ЄС та інституційних реформ союзних органів управління, а ПСП стало одним з інструментів взаємодії з державами-партнерами та одночасно продовженням розвитку співпраці на основі двосторонніх угод між ЄС та державами-учасниками (угоди про асоціацію).

Доведено, що громадянське суспільство відіграло важливу роль в євроінтеграційних прагненнях та стало рушійною силою, що вимагала від чиновників досягти сьогodнішніх угод України, зокрема Угоди про асоціацію, Угоди про ЗВТ та безвізовий режим. У цьому контексті ІГС працюють з урядовими агенціями, проводять неформальну адвокацію, здійснюють моніторингову політику і публікують результати, здійснюють і оприлюднюють політичний аналіз і рекомендації, навчають і підвищують навички держслужбовців та тих, хто відповідає за ухвалення рішень, працюють та лобіюють (у країні або за кордоном) із міжнародними агенціями та іншими акторами для того, щоб вплинути на політику на місцях, підвищують загальне громадське усвідомлення через ЗМІ, освіту і навчання, організовують заходи і громадські дебати, організовують або заохочують протести.

РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІНО-КОНСУЛЬТАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ВЗАЄМОДІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

3.1. Форми інформування громадськості з питань співпраці з ЄС

Незадоволеність громадськості від темпів та ефективності євроінтеграційних процесів України є результатом проведення суперечливої політики органів державної влади, а також поширення невиправданих очікувань у громадян щодо ЄС. Більшість громадян України підтримують євроінтеграційний курс, але водночас зізнаються, що не мають достатньої інформації про те, що відбувається у взаємодії з Європейським Союзом, які програми ЄС працюють в Україні, у чому полягає особливість реформ тощо. Роль громадянського суспільства в напрямку надання суспільству об'єктивної та неупередженої інформації щодо євроінтеграційного курсу України, змісту та процесу європейських реформ сприятиме формуванню компетентної проєвропейської громадської думки.

Інформаційні кампанії є важливою складовою європейської інтеграції. На них покладено функцію не тільки інформування громадськості про ЄС, а й формування позиції щодо необхідності вступу та переваг членства ЄС. Процес демократизації потребує розширення участі громадян у розробленні та впровадженні політики держави. Саме тому в межах нашого дослідження інформаційні кампанії розглядаються не стільки як процес висвітлення євроінтеграційного курсу в ЗМІ, скільки – інформаційні кампанії інститутів громадянського

суспільства як суб'єктів інформаційної політики. До таких інформаційних заходів відносимо: круглі столи та конференції, дискусії та дебати, інформаційні акції та промоції, Дні Європи тощо. Тобто в цьому розділі аналізується інформаційна діяльність інститутів громадянського суспільства у контексті євроінтеграційних процесів, розглядаються форми та інструменти їх роботи та механізми взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Актуальність дослідження інформаційних кампаній зумовлена тим, що існує пряма кореляція між інформованістю людини та її здатністю поєднати політичні рішення (процеси) зі своїми особистими, персональними інтересами. Інформація дозволяє людині ухвалювати більш структуровані, раціональні, свідомі рішення щодо політики, а отже, й позиціонувати себе щодо певних процесів у країні, зокрема і євроінтеграції.

Інформаційна кампанія – це локалізована у просторово-часових координатах, змістовно концентрована діяльність з інформування [9, с. 40–42].

О. Левченко вважає, що інформаційну кампанію потрібно розглядати як сукупність узгоджених та взаємозв'язаних за метою, завданнями, об'єктами впливу і часом, які проводяться як послідовно, так і одночасно в кількох сферах. Вона має зазвичай довготерміновий перманентний характер і може посилюватися або згасати залежно від початку чи закінчення інформаційних операцій або окремих інформаційних акцій, які її складають [143, с. 23].

Інформаційні кампанії як комплекс взаємозв'язаних комунікативних дій характеризуються [111, с. 31]:

- спрямованістю на встановлення контакту з аудиторією і подальший вплив на неї через передавання інформації;
- реалізованістю за допомогою різних каналів комунікації упродовж визначеного проміжку часу;
- спланованістю так, щоб доповнювати одне одного.

Тобто проведення інформаційної кампанії передбачає поєднання заходів у ЗМІ з діяльністю у громаді, підтриманою існуючими в ній структурами. Водночас важливою складовою є її спрямованість на конкретний сегмент населення або на систему, яка має зазнати змін. Для того щоб цільова аудиторія була зацікавлена в інформації, варто передбачити залучення до планування та проведення кампанії ключових фігур і груп, звернення до неформальних лідерів цільової групи. А ефективність кампанії залежить від частоти повторення провідної ідеї, використання позитивних образів і стилів при одночасному використанні різних засобів масової інформації, поєднання соціальної реклами з іншими заходами в межах кампанії.

Метою інформаційної кампанії є спонукання аудиторії до нових типів дій або уповільнення виконання прийнятих у суспільстві дій, що передбачає такі етапи: «незнання» → «знання» → «зацікавленість» → «бажання» → «переконаність» → «дія». Досягнення зазначеної мети можливе лише в тому разі, коли аудиторія зацікавлена в одержанні інформації [23, с. 18].

У процесі одержання повідомлення із зовнішнього джерела увага людини активується тільки тоді, коли відомості становлять для неї інтерес. Лише за таких умов послідовність перцептивних дій (Контакт → Увага → Розуміння → Прийняття → Збереження) буде повністю виконана, а бажаний для відправника повідомлення результат – збереження реципієнтом інформації для її подальшого використання – досягнутий [111, с. 33].

Широка різноманітність завдань і результатів кампаній має три основні цілі:

- інформування;
- переконання;
- зміна поведінки.

За таким критерієм можна виділити:

- просвітницькі кампанії, мета яких – впливати на ресурси знань адресата;
- пропагандистські, спрямовані на зміну ціннісних пріоритетів;
- мобільні, спрямовані на вплив поведінки об'єкта інформаційної кампанії.

Цілі кампанії, у свою чергу, визначають її цільову аудиторію. Відповідно до масштабу цільової аудиторії виділяють: масові, спеціалізовані та вузько групові типи кампаній.

Відповідно до інструменту поширення інформації кампанії можуть бути [23, с. 19]:

- медійними, якщо для реалізації використовують лише засоби масової інформації;
- комунікативними, якщо в процесі реалізації використовуються не лише ЗМІ, а й інші комунікаційні ресурси – листівки, гучномовці, плакати;

- комплексними, якщо для досягнення цілей використовуються спеціальні заходи: мітинги, забастовки, філантропні акції, виставки, концерти.

Основа кампанії – ідея, яку організатори прагнуть донести цільовій аудиторії. Найкраще сприймається те послання, на яке аудиторія очікувала, тому кампанія може мати кілька повідомлень для різних цільових груп. Зазвичай ідея трансформується у вигляді чіткого та зрозумілого ключового повідомлення, яке, у свою чергу, переноситься, крім вербальної, ще й на візуальну та подієву (кінестетичну) площини. Найпоширеніший підхід до формулювання ключового повідомлення – модель AIDA (з англійської A – attention (привернути увагу); I – interest (утримати інтерес); D – desire (викликати бажання); A – action (спонукати до дії) [111, с. 36].

Підготовка і впровадження інформаційних кампаній – динамічний та мобільний процес, тому, якщо вибране повідомлення недостатньо дієве, можна його трансформувати. Найістотніші зміни ключового повідомлення – посилення емоційності, прив'язування до певної ситуації, підвищення довіри до джерела повідомлення, проведення супутніх акцій, що сприятимуть ефективності основного повідомлення [201, с. 175]. Інформаційні акції та кампанії, які проводять недержавні організації, ефективні тоді, коли організації усвідомлюють мету такої діяльності, а також те, що одержання результату потребує тривалого часу.

Як уже зазначалося, сьогодні європейська інтеграція повинна сприйматися не як зовнішня, а як комплексна внутрішня державна політика, спрямована на впровадження актуальних для

українського суспільства реформ. Тому інформаційна кампанія з європейської інтеграції повинна висвітлюватися крізь призму внутрішньоукраїнських трансформацій. Тобто представлення переваг євроінтеграційного курсу повинно відбуватися через роз'яснення внутрішніх реформ [61].

За результатами багатьох досліджень виявлені регіональні відмінності прихильності населення України до ідеї європейської інтеграції. Так, найнижчий рівень підтримки ЄС та ідентифікації себе з європейцями фіксують серед мешканців Донецька та Луганської області. Це означає, що інформаційна політика повинна бути диференційованою від одного регіону до іншого. На Донбасі завдання інформування буде мати першочергове значення, адже тільки через підвищення рівня обізнаності можна згодом перейти до фази переконання. На новому Сході і Півдні ситуація дещо інша, і з тією частиною населення, яка вже розчарувалася у євразійській перспективі, потрібно працювати за принципом переконання, тому що умовно ці громадяни займають наразі позицію посередині між двома напрямками – європейським і євразійським [61].

Загальний аналіз медійного простору свідчить, що інформаційне поле в питаннях щодо Угоди про асоціацію та зону Вільної торгівлі – перенасичене. У той самий час одноманітність цієї інформації, примітивність викладу, масований «передрук» й цитування одних і тих самих джерел, причому таких, що мають низький рівень довіри аудиторії або взагалі є дискредитованими (наприклад, російські ЗМІ), формують інертну позицію громадян. Водночас інформація про співпрацю між Україною та ЄС

подається відірвано від контексту Угоди та ЗВТ і досить узагальнено, незважаючи на те що євротематика циркулює в інформаційному просторі тривалий час, відсутність конкретних та зрозумілих широкому загалу прикладів досягнутих результатів знижує інтерес цільової аудиторії до теми. ЗМІ ж фокусуються на політичній складовій Угоди, приділяючи недостатньо уваги економічному, правовому та іншим аспектам Угоди про асоціацію.

Як показали результати, в Україні представлені три категорії громадян різного рівня інформованості про Угоду [240, с. 15]:

- високий рівень: чиновники, політики, експерти, дипломати, а також люди, які мають відношення до розроблення документів і подальшого їх упровадження;

- середній рівень: представники громадянського суспільства, журналісти, студентська молодь, а також представники наукового співтовариства, учасники проектів ЄС;

- низький рівень (практично в усіх регіонах країни) – широка громадськість, лідери думок, які не належать до експертного співтовариства, але яких після відповідної підготовки можна використовувати як месенджерів кампанії.

Оскільки соціально-економічна і політична ситуація в Україні така, що активність громадськості зростає і може безпосередньо вплинути на вибір Україною вектора розвитку, широка громадськість стає основною цільовою групою. Ураховуючи низький рівень інформованості такої цільової аудиторії з питань євроінтеграції (зокрема, про СА та ЗВТ), необхідно вжити заходів для збільшення кількості свідомих прихильників ЄС.

Іншими словами, інформаційна кампанія з питань євроінтеграції повинна оперативно висвітлюватися паралельними інформаційними потоками і розкривати як питання внутрішньої трансформації України, так і розвивати стереотипи про сам Євросоюз, спосіб життя європейців, системи європейських цінностей тощо. Крім того, інформаційна кампанія повинна бути диференційованою відповідно до регіону України. Такі паралельні інформаційні потоки дозволять надавати реципієнтам інформацію відповідно до їх потреб та забезпечать передачу оперативної інформації на певному рівні знань реципієнтів. Стає цілком зрозуміло, що лише консолідація зусиль різних суб'єктів інформування може забезпечити досягнення зазначених завдань.

Варто наголосити, що саме на органи державної влади покладена основна відповідальність за інформування громадян щодо європейської інтеграції. Проте тут спостерігається брак методологічного і практичного розуміння інформаційних кампаній, особливо за умов стрімкої інформатизації всіх сфер та збільшення кількості джерел інформації в цільових групах. Тому суспільство та його інститути виявляються активнішими, сучаснішими та динамічнішими, ніж держава. Досі основну роль в інформуванні здійснюють неурядові організації, Представництво ЄС та представники країн-членів ЄС.

Під час реалізації євроінтеграційної стратегії України була прийнята і впроваджувалася низка державних програм. Зокрема, мета Державної програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004–2007 рр.

полягала, наприклад, у поліпшенні обізнаності населення України щодо ЄС, роз'яснення для українського суспільства переваг реалізації цілей державної політики у сфері європейської інтеграції, забезпечення широкої суспільної підтримки європейського вибору України тощо. Координація і контроль за виконанням Програми покладалися на КМУ, а КМУ повинен був створити міжвідомчу групу для забезпечення організації виконання Програми. Після завершення терміну дії зазначеної Програми у 2007 р. КМУ схвалив нову Концепцію Державної цільової програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 рр., у якій прогнозувалося, що тенденція зростання позитивного ставлення щодо вступу України до ЄС збережеться і надалі у разі подальшого проведення інтенсивної інформаційно-просвітницької роботи. Однак визнавалося, що в українському суспільстві не існувало стабільної проєвропейської більшості станом на 2007 р., що пов'язувалося з недостатнім рівнем інформування громадськості щодо напрямів і перспектив європейської інтеграції України [187].

Розпорядженням КМУ від 27 березня 2013 р. було схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 р. У Програмі зазначалося, що рівень підтримки громадськістю членства України в ЄС був у межах 42–50 % з тенденцією до зниження. Тому визначалися чинники, що заважали ефективному виконанню попередніх двох Програм:

1) відсутність процедури проведення системного загальнодержавного соціологічного дослідження щодо європейської інтеграції;

2) відсутність належного фінансового забезпечення через те, що у попередні роки у державному бюджеті передбачалося недостатньо коштів на відповідні цілі і не використовувалася практика реалізації проектів у форматі державно-приватного партнерства, а також із залученням спонсорських коштів;

3) відсутність ефективної взаємодії та зв'язку між владою на всіх рівнях і суспільством;

4) використання застарілих методів інформування, а також неефективне застосування інформаційного ресурсу Євросоюзу;

5) інформаційній роботі на регіональному та місцевому рівні приділялася недостатня увага [209].

Отож, визнаючи певні упущення в реалізації попередніх двох Програм щодо інформування громадськості з питань європейської інтеграції України, були запропоновані нові підходи до імплементації поточної Програми.

Метою Концепції було визначено забезпечення стабільно високого рівня усвідомленої підтримки громадськістю державної євроінтеграційної політики України і реформ задля майбутнього членства в Євросоюзі. До того ж Концепція спрямована на забезпечення належного рівня обізнаності громадян України з особливостями процесу європейської інтеграції, змісту та завдань Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що є новацією порівняно з попередніми Програмами.

Пропонувався також інноваційний підхід як у проведенні інформаційної кампанії, що передбачав

налагодження активної комунікації між владою та суспільством, так і в питанні фінансування Концепції. Наприклад, ідея запровадження у роботі з інформування громадськості щодо європейської інтеграції комунікаційного елемента, як передбачалося, дасть можливість розділити відповідальність, зокрема й фінансову, за виконання цієї роботи із зацікавленими неурядовими організаціями, міжнародними донорами і бізнес-структурами. Отож, на думку розробників програми, такий підхід відповідає сучасним тенденціям у ЄС та сприятиме економії державних коштів, адже Концепція не вимагає витрат із державного бюджету [177].

Ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС поставила перед нашою державою нові завдання в частині інформування громадськості. Так, Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (далі – Угода) (статті 461–469) [243] передбачено створення спільних органів, зокрема Ради асоціації, Комітету асоціації, підкомітетів, Парламентського комітету асоціації та Платформи громадянського суспільства.

У статті 443 Угоди зазначено, що сторони заохочують співробітництво з питань громадянського суспільства з метою досягнення таких цілей:

- посилення контактів та взаємного обміну досвідом між різними секторами ГС;
- залучення ОШС до реалізації Угоди, зокрема моніторингу її виконання;
- забезпечення кращої обізнаності та розуміння щодо України, ЄС.

У статті 469 визначено, що сторони сприяють проведенню регулярних засідань представників їх громадянського суспільства з метою інформування їх

про виконання цієї Угоди та врахування їх внеску для її виконання.

Метою діяльності Платформи громадянського суспільства [254] є інформування сторін про виконання Угоди та врахування їхнього внеску для її виконання. Платформа громадянського суспільства складається з представників громадянського суспільства України, з одного боку, і членів Європейського економічного і соціального комітету, з іншого боку, як форум для проведення ними засідань та обміну думками.

Від представників громадянського суспільства України до її складу входять 15 членів [188] – представників різних секторів громадянського суспільства – громадських об'єднань, профспілок та організацій роботодавців, які затверджені Асамблеєю УС ПГС відповідно до Регламенту [188]:

- 6 координаторів робочих груп УС ПГС;
- 3 представники громадських об'єднань;
- 3 представники профспілок національного рівня;
- 3 представники організації роботодавців національного рівня.

Статтею 470 Угоди передбачено, що Платформа громадянського суспільства повинна бути поінформованою про рішення та рекомендації Ради асоціації; вона може надавати рекомендації Ради асоціації; а Комітет асоціації та Парламентський комітет асоціації здійснюють регулярні контакти з Платформою громадянського суспільства з метою одержання їх думки щодо досягнення цілей Угоди.

На сьогодні існує два інституційно визначених механізми скоординованої громадської участі. Крім Української сторони Платформи громадянського

суспільства Україна – ЄС, ще діє Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства.

Ці дві Платформи мають як спільні (спрямованість на успіх європейської інтеграції України), так і відмінні риси. Зокрема, змістовні акценти на Східному партнерстві і на Угоді про асоціацію, а також різні міжнародні інституційні партнери.

У 2016 році Європейська програмна ініціатива Міжнародного фонду «Відродження» (МФВ) за фінансової підтримки ЄС розпочала проект «Громадська синергія: посилення участі громадськості в євроінтеграційних реформах за допомогою Української сторони Платформи громадянського суспільства Україна–ЄС та Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства».

Очікується, що завдяки реалізації цього проекту Платформи здійснюватимуть активну, цілеспрямовану і результативну аналітичну, адвокаційну та інформаційно-просвітницьку діяльність, що матиме реальний вплив на політику. А також очікується, що Платформи координуватимуть свої дії задля більшої ефективності діяльності громадянського суспільства в євроінтеграційних процесах.

Пріоритетами конкурсу є:

- виконання Угоди про асоціацію у конкретних сферах (зокрема, транспорт, енергетика, телекомунікації, соціальна політика тощо), з акцентом на гармонізації законодавства, відповідних інституційних змінах та комунікаціях із зацікавленими сторонами;

- реалізація конкретних цілей із наявного списку «20 очікуваних досягнень до 2020 року» ініціативи Східного партнерства;

- виконання угод України з ЄС про надання макрофінансової допомоги та бюджетної підтримки;

- участь України у програмах ЄС з акцентом на використанні можливостей для внутрішнього реформування та залученні до спільних європейських політик;

- підвищення взаємної обізнаності та розвиток суспільного діалогу між Україною і країнами ЄС та Східного партнерства, розвиток транскордонної співпраці, питання міграційної політики.

Проект «Громадська синергія» надає підтримку у посиленні комунікаційної функції Платформ, зокрема, забезпечуючи постійне наповнення їхніх веб-сайтів та сторінок у соціальних мережах, готуючи щомісячні бюлетені, підтримуючи проведення прес-конференцій та інших заходів, орієнтованих на підвищення обізнаності суспільства з потребами та викликами євроінтеграційних реформ. Також Проект забезпечує власну комунікаційну діяльність, що має на меті донесення інформації про роботу, що виконується в його межах, до ширших аудиторій.

Традиційно веб-сторінки є одним із основних джерел інформації в Україні про діяльність тієї чи іншої організації. Певний час ці комунікаційні інструменти Платформ були майже статичними, адже повсякденне наповнення сайтів потребує істотних зусиль. З появою постійних Секретаріатів та за підтримки комунікаційного менеджера Проекту динаміка наповнення веб-сторінок УНП та УС ПГС значно зросла. Зокрема, у 2017 році на веб-сторінці

УНП опубліковано 144 інформаційні повідомлення (для порівняння: у 2014 році було лише 33 повідомлення, у 2015 р. – 66, у 2016 р. – 46) [80, с. 37].

Що стосується соціальних мереж, то наразі сторінка УС ПГС має 567 підписників – переважно молоду й активну аудиторію, що цікавиться можливостями, які відкривають євроінтеграційні реформи. УНП також має фейсбук-сторінку, де секретаріат регулярно розміщує новини про діяльність Платформи, а також про важливі події та можливості у сфері європейської інтеграції. Вона об'єднана із фейсбук-групою, що діяла з початку роботи УНП, і сукупно вони мають понад 1500 підписників.

На кінець 2017 року веб-сторінка «Громадської синергії» у фейсбуці мала 580 підписників, а середнє охоплення аудиторії за місяць становило близько 17 тисяч показів. Найбільш популярними матеріалами серед читачів є аналітичні дослідження з євроінтеграції та власні дайджести Проекту про головні події у відносинах України з ЄС, Східного партнерства та новин Євросоюзу: аналітична доповідь УНП «Україна в координатах Східного Партнерства 2017–2020 рр.» охопила 2158 людей, звіт УС ПГС «Від цілей до результатів: виконання Угоди про асоціацію очима стейкхолдерів» – 2382, а дайджест Проекту за 18–30 вересня – 6 133. Сторінка активно інформує про всі події, що відбуваються за його підтримки, конкурси та дає можливість ознайомитися з найбільш цікавими цитатами спікерів із наших заходів у реальному часі [80, с. 37].

Крім того, в рамках проекту готуються інформаційні бюлетені. Загалом за 2017 рік

підготовлено та поширено 10 бюлетенів УС ПГС та 7 бюлетенів УНП. Зміст бюлетенів охоплює новини про події Платформ та їхніх робочих груп, результати реалізації проектів у рамках грантового компонента «Громадської синергії» (заходи, аналітика), анонси майбутніх подій. Бюлетені також містять інформацію про грантові можливості та конкурси на євроінтеграційну тематику, оголошені для українських громадських організацій. Крім того, бюлетень УНП висвітлює діяльність ФГС СхП – важливі рішення та адвокаційні ініціативи в рамках Форуму, результати засідань робочих груп та тематичних заходів, діяльність у межах його регрантингової схеми.

Двічі на місяць готується аналітично-інформаційний огляд головних подій з Європейського Союзу, євроінтеграції України та Східного партнерства. Дайджест також передбачає огляд досліджень, що виходили за підтримки Проекту, та найбільш цікавих публікацій з провідних аналітичних центрів світу, що стосуються європейської інтеграції, політики ЄС чи реформ в Україні та країнах регіону.

Постійним медіа-партнером Проекту є провідне профільне інтернет-видання «Європейська правда». На його сайті опубліковано 14 статей за матеріалами досліджень, що виходили в рамках Проекту, зокрема спеціальну серію публікацій експертів УНП, у якій читачів знайомили з висновками окремих розділів дослідження «Україна в координатах Східного партнерства 2017–2020 рр.» [80, с. 39].

Як бачимо, завдяки діяльності Платформ та за фінансової підтримки міжнародних донорів інститути

громадянського суспільства здійснюють системну аналітично-інформаційну діяльність.

Ще одним прикладом планування та втілення комплексної інформаційної кампанії щодо євроінтеграції є реалізація Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки [218]. Вона спрямована на промоцію євроінтеграційних реформ та заплановані урядом власні кампанії з інформування про зміст і цілі євроінтеграції. Стратегія була підготовлена громадськими експертами (Незалежна асоціація телерадіомовників, Реанімаційний пакет реформ, ГО «Європейський Рух України», Інститут Євроатлантичного співробітництва, Association4U, Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства та Східного партнерства, Національний інститут стратегічних досліджень, Центр стратегічних досліджень та ін.) у співпраці з Урядовим офісом з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Кабінету Міністрів України в рамках проекту «Точне відображення Угоди про асоціацію Україна – ЄС в українських медіа» [210].

Завданнями стратегії є:

- налагодження співпраці між «українськими державними інституціями – міжнародними організаціями – неурядовими організаціями – медіа»;
- координування комунікації європейської інтеграції в Україні, уникнення дублювання зусиль та планування масштабної інформаційної кампанії;
- підвищення рівня обізнаності українських медіа-професіоналів щодо Угоди про асоціацію Україна – ЄС та євроінтеграційної тематики.

Також у рамках плану втілення Стратегії передбачено створити веб-портал «Україна – ЄС» [60], на якому поширюватиметься інформація про надання допомоги ЄС для України, про проведення конкурсів проектів та вимог до підготовки заявок та проектів, які можуть брати участь у таких конкурсах.

Портал – це динамічна онлайн-платформа, де зібрана актуальна інформація про євроінтеграційні процеси в Україні. На сьогодні портал має дев'ять розділів, у яких міститься інформація щодо реформування країни завдяки імплементації Угоди про асоціацію та тій технічній допомозі, яку Україна отримує від Європейського Союзу. Євроінтеграційні новини розміщуються у рубриках «Прес-центр», «Історії успіху», «Аналітика та публікації». Портал також містить щотижневі «Євроінтеграційні дайджести», на які можна підписатись. Євроінтеграційний портал розроблений коштом ЄС у межах Проекту ЄС Association4U («Підтримка впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС»).

У 2018 році передбачено утворення Координаційної ради з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки. Тож, як бачимо, через затвердження та впровадження Стратегії робляться спроби на державному рівні координувати інформаційні кампанії з євроінтеграції між різними суб'єктами. Отже, наголосимо, що зазначена Стратегія розроблялася громадськими експертами за підтримки міжнародних фондів.

Водночас важливим питанням є втілення Стратегії на регіональному рівні. Місцеві органи влади у своєму розпорядженні мають достатньо

інструментів для впливу на громадську думку. Проте досить часто спостерігається ігнорування місцевими посадовцями питань європейської інтеграції. Крім того, важливою умовою імплементації Стратегії на регіональному рівні є налагодження співпраці між місцевою владою та громадськими організаціями. Тому спробуємо оцінити рівень такої взаємодії при висвітленні питання євроінтеграції на місцевому рівні.

За результатами аналізу ролі облдержадміністрацій у промотуванні європейського вибору на обласному рівні, який проводився Інститутом світової політики в рамках «Ініціативи з розвитку аналітичних центрів України», яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» (МФВ) у партнерстві з Фондом розвитку аналітичних центрів (ТТФ) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні (SIDA) [24] зазначено, що у місцевої влади відсутнє розуміння сутності та змісту процесу євроінтеграції. Це обґрунтовується тим, що щоріч гучніше відзначення Дня Європи подається місцевою владою як головне досягнення у процесі європейської інтеграції. До того ж на сайтах низки облдержадміністрацій інформація щодо святкування Дня Європи нерідко є єдиною актуальною новиною у сфері європейської інтеграції за рік. І лише кілька облдержадміністрацій дбають про систематичне інформування мешканців області про процес євроінтеграції, більшість – ставляться до питання забезпечення доступу громадськості та ЗМІ до актуальної інформації з питань імплементації Угоди про асоціацію досить формально, а дехто взагалі його ігнорує.

Експертами рекомендовано здійснювати підвищення рівня знань та розуміння питань, пов'язаних з європейською інтеграцією на місцевому рівні не шляхом загальних тем (як-от історія, структура ЄС чи відносини України з ЄС), а через конкретні приклади того, як європейська інтеграція покращує стандарти життя у громаді. Наголошується, що варто підкреслювати зв'язок між позитивними змінами в регіоні та впровадженням норм, практик та цінностей ЄС. Особливо це стосується таких сфер, як ефективне урядування, захист довкілля, надання державних послуг та ін. Лише завдяки власним «історіям успіху» на місцевому рівні європейська інтеграція почне сприйматися не як геополітичний вибір між Росією та ЄС, а як шлях підвищення рівня життя кожного українця [24].

Тож важливо з'ясувати, яким чином обласні адміністрації врахували оцінки та рекомендації експертів при формуванні та виконанні місцевих (обласних) планів заходів щодо реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки та чи зуміли налагодити взаємодію з інститутами громадянського суспільства для проведення інформаційних кампаній з євроінтеграції. Адже налагодження ефективного обміну інформацією між неурядовими організаціями та підрозділами місцевої влади, відповідальними за євроінтеграцію, могло б істотно підвищити комунікаційний потенціал останніх.

У рамках нашого дослідження було проведено оцінку обласних планів заходів на 2018 рік щодо реалізації в областях Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки.

У публічному доступі нам вдалося знайти план обласних заходів щодо реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки лише для одинадцяти областей – Вінницької, Донецької, Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Луганської, Миколаївської, Полтавської, Сумської, Тернопільської, Чернігівської областей.

Загалом плани заходів різних областей майже не відрізняються один від одного та є компіляцією відповідних статей з урядового плану заходів щодо реалізації в областях Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції. Так, половина планів (Тернопільської, Полтавської, Івано-Франківської, Київської та Вінницької областей) є загальними та складаються лише з чотирьох блоків, таких як: проведення інформаційної кампанії у галузі освіти, в економічній сфері, проведення в містах (зазвичай лише в обласних) Днів культури країн ЄС та подання Держкомтелерадіо інформації про виконання плану заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки у відповідній області. У цьому разі у Вінницькій області при плануванні зазначені лише відповідальні та не визначені ні конкретні терміни виконання, ні цільова аудиторія, ні джерела фінансування. У переважній більшості адміністрацій відсутнє розуміння необхідності при плануванні заходів урахувати цільову аудиторію. Загалом не внесли до плану критерій визначення цільової аудиторії такі області, як Київська, Миколаївська, Чернігівська та Вінницька, а Івано-Франківська, Полтавська, Житомирська, Тернопільська – у графі «цільова

аудиторія» зазначили «населення області», що також передбачає відсутність у плануванні цільових заходів.

Конкретизацію цільової аудиторії та врахування її при плануванні заходів відображено у планах Донецької, Сумської та Луганської областей. Так, наприклад, у Луганській області заплановано провести для активістів молодіжного руху обласний фестиваль молодих виконавців «Міжнародний день дружби» за рахунок коштів обласного бюджету. У Сумській області для учнівської та студентської молоді заплановано створення нових та активізацію роботи існуючих інформаційних центрів (пунктів) європейської та атлантичної інтеграції України, проте коштів на це не виділено; для відвідувачів офіційних сайтів – наповнення тематичного розділу веб-порталу, сайтів місцевих органів виконавчої влади Сумської області, сайтів районних державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських рад, органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад інформацією про суть процесів, що відбуваються у сфері європейської інтеграції України – коштів також не передбачено. Донецька обласна державна адміністрація підготувала найбільш фаховий план заходів, виокремивши конкретні цільові аудиторії, джерела фінансування, строки виконання, комунікаційні канали тощо. Наприклад, для представників органів місцевого самоврядування заплановано проведення інформаційних днів з питань упровадження реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади за кошти обласного бюджету; для представників об'єднаних територіальних громад – проведення семінару «Про Європейський тиждень місцевої демократії» (без виділеного фінансування); для

представників органів місцевого самоврядування, органів виконавчої влади, експертного та наукового середовища, міжнародних організацій – проведення регіонального форуму «Децентралізація: сучасний стан та перспективи розвитку» за кошти обласного бюджету; для керівників навчальних закладів, педагогічної спільноти, громадськості – розміщення посилання на портал «Україна – ЄС» на сторінці відділу міжнародної інтеграції Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, тощо. Загалом Донецька область демонструє продуману та фахову роботу у підготовці обласного плану заходів, застосовує конкретні індикатори оцінок ефективності плану, канали комунікації, що якісно відрізняє обласний план від більшості інших.

Лише в деяких доступних обласних планах передбачено залучення та налагодження взаємодії місцевої влади з інститутами громадянського суспільства. Так, у планах заходів Сумської та Чернігівської ОДА передбачено залучення громадських організацій на всіх етапах реалізацій, зокрема за кошти проектів. У Миколаївській області спланували проведення у взаємодії з громадськими організаціями соціологічних досліджень щодо поінформованості громадськості про державну політику у сфері європейської інтеграції України та ставлення до вступу України в Європейський Союз; а також проведення громадських обговорень з питань реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки. Вінницька ОДА вирішила залучати громадські об'єднання, засоби масової інформації до здійснення заходів у рамках інформаційних кампаній щодо комунікації у сфері європейської інтеграції. У Донецькій та Луганській

областях регіональні форуми та фестивалі проходять у співпраці з громадськими організаціями. Так само Полтавська ОДА залучає громадські організації до проведення Днів культури країн ЄС.

Такі області, як Тернопільська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, не внесли до своїх планів механізми взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

Частково реалізацію планів заходів обласних адміністрацій можна відстежити шляхом аналізу Інформації про виконання плану заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки у II кварталі п.р. (2018 р.) (додаток А). Документ засвідчує, що незважаючи на плани, області звітують лише про проведення в містах (обласних центрах) Днів культури країн ЄС.

Тож можемо стверджувати, що за останній рік відбулися певні зрушення щодо питання розроблення планів заходів інформаційних кампаній із висвітлення євроінтеграційних процесів та є спроби залучення та взаємодії громадських організацій. Проте звітування обласних адміністрацій проходить часто формально, і акцент робиться лише на культурно-мистецьких заходах у рамках відзначення Дня культури країн ЄС.

Незважаючи на певне ігнорування з боку місцевої влади інформаційних кампаній, інститути громадянського суспільства самотужки проводять таку роботу на місцевому та всеукраїнському рівнях. За такої умови зазначений вид роботи є здебільшого системним і не зводиться лише до масових розважальних заходів.

Інститути громадянського суспільства реалізують власну інформаційну діяльність шляхом співпраці. Прикладом такої співпраці є діяльність Центрів європейської інформації (ЦЄІ) [264]. ЦЄІ є спільними проектами бібліотек і громадських організацій. ЦЄІ в Україні відкривалися спочатку за підтримки Представництва ЄС, а пізніше ще й – Міжнародного фонду «Відродження».

В Україні, за даними порталу Представництва ЄС в Україні (2015 р.), було відкрито 21 ЦЄІ у вищих навчальних закладах 19 міст України: Дніпропетровськ, Київ, Луцьк, Севастополь, Сімферополь, Тернопіль, Харків, Херсон, Чернівці, Суми, Одеса, Донецьк, Біла Церква, Вінниця, Острог, Маріуполь, Миколаїв, Івано-Франківськ і Львів.

ЦЄІ пропонують користувачам публікації та матеріали офіційних установ ЄС, а також періодичні видання, журнали ЄС та інші матеріали, що стосуються діяльності ЄС, життя та соціальних стандартів, освіти в країнах ЄС, питань співпраці України та ЄС тощо. У ЦЄІ також надають доступ до електронних баз даних, які містять офіційні документи, що приймаються Європейською Комісією, Європейським Парламентом та іншими офіційними установами ЄС [264].

На базі ЦЄІ проводять інформаційні заходи для студентів і викладачів з актуальних питань діяльності ЄС, його відносин з Україною, презентації освітніх програм ЄС для студентів і молодих науковців.

Консультанти ЦЄІ та документації надають допомогу у пошуку матеріалів та інформації [88]. У 2005–2008 рр. за ініціативи та підтримки Міжнародного Фонду «Відродження» була створена Мережа ЦЄІ України. Члени Мережі ЦЄІ України

дають таке визначення ЦЄІ: «Це регіональний інформаційно-просвітницький ресурсний центр з питань європейської інтеграції» [205]. Місія Мережі ЦЄІ України – сформувати в Україні суспільство, яке базується на європейських цінностях. Члени Мережі узгоджують напрями та організаційні аспекти роботи, налагоджують співпрацю між ЦЄІ, обмінюються досвідом та інформаційними ресурсами, реалізують мережеві проекти, працюють над стандартами діяльності центрів, сприяють підвищенню професійного рівня працівників.

Регіональні ЦЄІ покликані надавати такі основні послуги [205]:

- збирання, оброблення, зберігання літератури та інших матеріалів із питань європейської інтеграції;
- забезпечення відкритого доступу до літератури та інших матеріалів із питань європейської інтеграції в друкованому та електронному вигляді, надання їх у користування;
- доступ до Інтернету;
- довідково-бібліографічне обслуговування, інформування та консультування з питань європейської інтеграції та діяльності ЄС.

Як бачимо, співпрацюючи з бібліотеками, громадські організації мають можливість здійснювати систематичну роботу, відповідати потребам конкретної цільової аудиторії та безпосередньо навчати використовувати знання про ЄС як інструмент для розв’язання життєвих проблем.

Проте аналіз сайтів регіональних ЦЄІ свідчить, що активна діяльність мережі відбувалася до 2016 року, а потім їх інформаційна робота згорнулася. Так, у середині 2016 року на переважній більшості регіональних сайтів мережі ЦЄІ інформація

перестала оновлюватися. І лише три Центри європейської інформації: м. Херсон [262], м. Хмельницький [263] та м. Луцьк [261] мають актуальну інформацію на своїх сайтах.

Ще однією формою інформаційної діяльності інститутів громадянського суспільства є робота у форматі євроклубів. Євроклуби – це різновид дитячих та молодіжних громадських об'єднань, що мають багатопрофільний характер, можуть існувати як самостійно, так і у загальноосвітньому навчальному закладі.

Євроклуб – це форма добровільної організації молоді, що сприяє творчій реалізації та громадянській освіті її членів, залученню молоді до участі в європейських ініціативах, інформуванню з питань європейської інтеграції. Ідея створення шкільних європейських клубів належить Маргариті Белард – національному координатору програми «Європейський вимір в освіті» (Португалія, 1972 рік). Перші українські євроклуби були засновані в 1995 році за прикладом подібних організацій в Європі. За даними блогу євроклуби в Україні [62], станом на 2009 рік в Україні молодь у віці від 11 до 18 років об'єднана діяльністю близько 1 000 молодіжних євроклубів, переважно шкільних [190].

Реальну підтримку розвитку євроклубів в Україні надавали Представництво Європейської Комісії в Україні, Міжнародний фонд «Відродження», Польсько-Американсько-Українська Ініціатива про Співпрацю (ПАУСІ), Фонд ім. Стефана Баторія, Міністерство закордонних справ Польщі.

Організаційно євроклуби можуть бути оформлені як офіційно зареєстровані відповідно до чинного законодавства (Закон України «Про

об'єднання громадян» [72]) неурядові організації. Тоді клуб діє на підставі Статуту, може мати власні банківські рахунки, печатку тощо. У переважній більшості європейські клуби, що набувають статусу окремої неурядової організації, створюються студентами вищих навчальних закладів або лідерами громадських організацій.

Євроклуби, що виникають при загальноосвітніх школах, не реєструються як окремі неурядові організації. Вони створюються і діють на підставі Статуту, розробленого за участю вчителів, дирекції, учнів і батьків та затвердженого директором установи. Така організаційна форма діяльності євроклубу може бути реалізована й у вищих навчальних закладах за участю ректорату, органів студентського самоврядування, кафедр тощо.

Метою діяльності євроклубів є:

- розширення знань про Європу, країни Європейського Союзу;
- інформування про євроінтеграційні процеси та співпрацю України та Європейського Союзу;
- сприяння вихованню європейської свідомості, пропагування спільних європейських цінностей;
- налагодження співпраці української молоді з ровесниками з країн Європи;
- створення сприятливих умов для самореалізації учнівської молоді;
- вироблення нового стилю відносин, поведінки, мислення.

Серед основних завдань євроклубів виділяють:

- вивчення історії, культури, звичаїв та традицій як країн Європейського Союзу, так і України як невід'ємної частини європейської цивілізації;

- устанавлення зв'язків із молоддю країн Європи через програми молодіжних обмінів та листування, виконання спільних проєктів;

- удосконалення навичок самостійного здобування та критичного аналізу інформації;

- організація різноманітних заходів з метою поширення інформації про Європейський Союз, європейську спільноту;

- розвиток духу партнерського співробітництва та взаємодопомоги;

- мотивація до вивчення іноземних мов.

Формами роботи євроклубів є:

- регулярні засідання членів євроклубів та обговорення актуальних питань, пов'язаних з відносинами між Європейським Союзом та Україною;

- місцеві/регіональні/всеукраїнські молодіжні практичні семінари і конференції;

- проведення виставок фотографій, малюнків, плакатів, конкурсів, випуск інформаційних матеріалів (стінгазет, європейських куточків у класах і бібліотеках) на теми, пов'язані з Європою та Європейським Союзом;

- організація тренінгових занять, рольових ігор, квестів, акцій, проєктів;

- літературні та мистецькі вечори, на яких учасники знайомляться із творчою спадщиною відомих європейських авторів;

- інформаційні кампанії, спрямовані на місцеву громадськість (зустрічі, лекції, вистави, вікторини);

- публікація та розповсюдження літератури на європейську тематику;

- зв'язки з європейськими партнерами та молодіжні обміни;

- конкурси (на кращий малюнок, наукове дослідження);

- робота з молодшими членами (дітьми з початкової та середньої шкіл).

Інформація про діяльність євроклубів висвітлюється в інтернет-виданнях, у періодичних виданнях регіонів України та зарубіжжя. Майданчиком для спілкування євроклубівців є сайт «Євроклуби в Україні» [62], де публікуються новини про діяльність євроклубів, відбувається обговорення ініціатив, здійснюється обмін досвідом тощо. Знову ж таки бачимо, що активність на сайті знижується в середині 2017 року. Інформація про заходи не поновлюється, проте можна знайти контакти євроклубів у різних областях України.

Тож бачимо, що євроклуб – форма самоорганізації молодих людей. Участь у євроклубі сприяє їх творчій активності, залученню до участі в європейських ініціативах, громадській діяльності, інформуванню з питань європейської інтеграції та реалізації проектів неформальної освіти серед однолітків. І хоча не вдалося налагодити спільний майданчик для спілкування євроклубівців, де б публікувалися актуальні новини про діяльність євроклубів, відбувалися обговорення їх ініціатив, обмін досвідом тощо, проте сьогодні євроклуби активно працюють у навчальних закладах України і певна частина з них оформлені як громадські організації.

Чи не єдиною загальноукраїнською тематичною інформаційною кампанією можемо вважати Дні Європи в Україні, яка проходить в багатьох містах. Активно залучаються до проведення Днів Європи як органи державної влади та місцевого

самоврядування, так і громадський сектор. Інформаційна кампанія побудована за класичною моделлю, яка передбачає широке залучення аудиторії через сегментованість заходів, розрахованих на різного глядача. Наприклад, для молоді влаштовують концерти європейських та українських виконавців, молодіжні ігри. Для людей старшого віку працюють інформаційні центри в наметовому містечку, де кваліфіковані фахівці надають інформацію про Європейський Союз, його членів, переваги вступу України до цієї організації. У павільйонах країн-учасниць ЄС усі бажаючі можуть отримати інформацію про дані країни, їх культуру, економіку та шлях до вступу в Європейський Союз [85, с. 38].

Належну прозорість у діяльності влади, як стверджують громадські експерти, «можна забезпечити лише завдяки всебічному розвитку в Україні інформаційних систем і програмних сервісів на основі відкритих даних... Джерелами цих відкритих даних передусім, на їх думку, повинні стати державні інформаційні ресурси (реєстри), об'єднані між собою в рамках загальнонаціональної системи .../взаємодії/» [147].

Прогрес у розвитку відкритих даних український фахівець із новітніх інформаційних технологій (ІТ) О. Краковецький [136] вбачає у розробленні та функціонуванні ІТ-ресурсів, до яких належать [207, с. 27]:

- єдиний державний веб-портал відкритих даних data.gov.ua (перша версія portalу була розроблена українськими волонтерами з організації Socialboost за підтримки міжнародних організацій і компанії Microsoft; на сьогодні веб-портал переданий

на баланс Державного агентства з питань електронного урядування);

- система державних закупівель ProZorro (розробка цієї системи на базі програмного забезпечення з відкритим кодом була здійснена у партнерстві влади, бізнесу і громадськості та адмініструвалася антикорупційною громадською організацією Transparency International Ukraine);

- офіційний веб-портал публічних фінансів України E-data (офіційний державний інформаційний портал у мережі Інтернет, на якому оприлюднюється інформація про використання публічних коштів та втілюється ідея «Прозорого бюджету»);

- веб-сервіс «Пошуково-аналітична система 007», що створений за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» на основі відкритих даних зі сфери державних фінансів (дає можливість пошуку, аналізу та візуального представлення інформації про те, як держава використовує кошти платників податків).

Зазначені інструменти інформування громадськості є складовою євроінтеграційної політики України. Тому розроблення і впровадження їх за участі представників громадянського суспільства є ще одним прикладом впливу громадськості на процеси формування та реалізації державної регіональної політики, вирішення питань місцевого значення, забезпечення цієї політики від антикорупційного сегмента.

Варто згадати, що ще під час Євромайдану громадянське суспільство України взяло на себе роль провідного комунікатора, поширюючи інформацію щодо подій, які відбувалися в Україні. Так,

«Євромайдан SOS» – «самоорганізована група активістів громадського суспільства та правозахисників, юристів, журналістів та інших небайдужих громадян різних професій» – очолювала комунікацію з громадськістю кілька місяців після Євромайдану. Фінансований донорами Український кризовий медіа-центр (УКМЦ) виконував провідну функцію урядової комунікації. УКМЦ інформував міжнародну спільноту щодо подій в Україні, одночасно надаючи інформацію людям у Криму та уражених війною східних областях, а також внутрішньо переміщеним особам із зон конфлікту. Нині УКМЦ забезпечує безперервне звітування щодо процесу реформ через Українську робочу групу з комунікації реформ.

Отже, інститути громадянського суспільства є активними учасниками та суб'єктами інформаційних кампаній щодо європейської інтеграції. Ураховуючи багатовимірний характер сучасного ЄС, ІГС беруть участь не лише в організації та проведенні масових заходів, спрямованих на різні цільові групи, висвітлюють ці заходи у ЗМІ та соціальних медіа, а й обговорюють та готують документи щодо планування інформаційних кампаній як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Крім того, саме ІГС залучають кошти міжнародних проектів на реалізацію інформаційних кампаній щодо євроінтеграції.

ІГС мають доступ до нових каналів впливу на інформаційну політику. Через різноманітні громадянські платформи ІГС розробляють порядок денний у галузі інформування громадськості з питань євроінтеграції, реалізації європейської реформ та виконання Угоди про асоціацію Україна – ЄС [86].

Інформаційна діяльність ІГС на місцевому рівні є складнішою. Адже місцеві ІГС мають менший досвід взаємодії із органами влади та обмежені інформаційні та фінансові ресурси. Крім того, місцева влада питання євроінтеграції часто відносить на другий план та не зацікавлена співпрацювати з ІГС. Місцеві інформаційні кампанії дають можливість урахування територіальних відмінностей щодо сприйняття європейської інтеграції мешканцями різних регіонів України та забезпечення для громадян зворотного зв'язку, врахування суспільних настроїв та переконань людей. Тому при формуванні регіональних планів інформаційної кампанії варто акцентувати увагу на підвищенні спроможності місцевих ІГС.

Найбільш поширеними формами інформаційних кампаній, які застосовуються ІГС, є кампанії з формування обізнаності, безпосередньо інформаційні кампанії та освітні кампанії. Практика вже чинних кампаній свідчить, що аудиторії подобаються динамічні пояснювальні елементи.

Аналіз інформаційних кампаній свідчить про налагодження комунікації між владою та громадянським суспільством при плануванні та реалізації інформаційних кампаній з євроінтеграції. Така взаємодія дозволяє впроваджувати інтегровані комунікаційні технології, які забезпечують поєднання різних видів комунікації та конкретних повідомлень у цілісну систему та мінімізують потужність інформаційного шуму та небезпеки пересичення, викликаних невпорядкованими та нескоординованими діями.

Отже, оскільки спостерігається пряма кореляція між інформованістю людини та її

здатністю поєднати політичні рішення (процеси) зі своїми особистими, персональними інтересами, то ключовим аспектом інформаційної кампанії щодо євроінтеграції має бути розуміння цільових аудиторій та рівень їх інформованості та врахування у відповідних документах, таких як Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 р. та Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки. Ці документи є механізмом розподілу відповідальності за проведення інформаційної політики з питань європейської інтеграції (зокрема, й фінансову) між органами державної влади та зацікавленими неурядовими організаціями, міжнародними донорами і бізнес-структурами. Зростає роль таких громадських інституцій, як Платформа громадянського суспільства, ЦЄІ, євроклуби, завданнями яких є інформування про євроінтеграційні процеси та робота з різними цільовими групами, з одного боку, та налагодження комунікації між владою та громадянським суспільством під час планування та реалізації інформаційних кампаній з євроінтеграції, з іншого.

3.2. Специфіка механізмів громадського консультування

Налагодження комунікації між владними інституціями та громадськістю є ключовим елементом публічного управління. Адже консультації з громадськістю дозволяють посилити рівень довіри громадян до владних інститутів, підвищити ступінь прозорості, прогнозованості, обґрунтованості рішень, розширити доступ громадян до інформації, забезпечити більш ефективне використання публічних фінансів тощо. Механізм громадського консультування – це спосіб спрямувати в позитивному напрямі соціально активну частину населення, яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті. Крім того, такий механізм спрямований на попередження громадського обурення результатами діяльності органів держави та запобігання конфронтації суспільства й публічної влади. Ця діяльність визнає рівноправне становище громадськості у відносинах із владою при формулюванні проблем, пропонуванні політичних альтернатив та налагодженні політичного діалогу, хоча відповідальність за кінцеві рішення залишається за владними структурами.

У більшості європейських країн спостерігається тенденція до розширення участі громадян у громадських консультаціях як на центральному, так і місцевому рівні та передбачається комплексний аналіз позицій зацікавлених сторін. В Україні консультації з громадськістю – це часто набір окремих заходів (зазвичай разових) із публічного обговорення проектів тих чи інших нормативно-правових актів, тобто фактично визначених варіантів

вирішення певної проблеми. Основним нормативно-правовим актом, який регулює механізм проведення консультацій з громадськістю в Україні, є Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики [193].

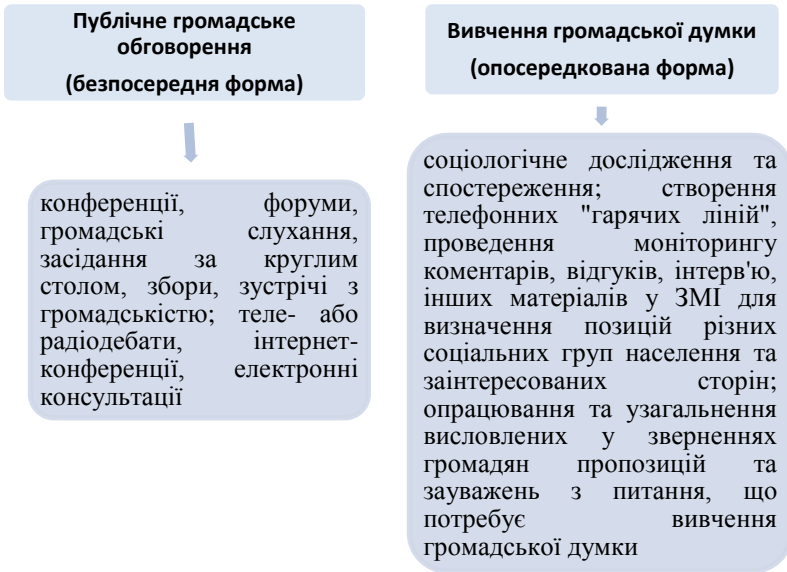
Термін «консультування» означає звернення до когось за порадою або думкою з певного питання. Воно передбачає запрошення громадськості до висловлення своїх думок, коментарів, поглядів та відгуків щодо конкретного документа чи порядку денного. Консультація – це двосторонній зв'язок, у якому громадяни забезпечують зворотний зв'язок із центральною чи місцевою владою.

Громадські консультації – це процес комунікацій між органами державної влади та громадянами (зацікавленими сторонами), за допомогою якого обидві сторони стають поінформованими про різні перспективи та пропозиції урядової політики і які надають можливість громадянам впливати на зміст рішень, що їх ухвалюють органи державної влади. Цей процес також можна розглядати як постійний діалог між різними зацікавленими сторонами, спрямований на отримання всієї необхідної інформації, оцінювання наявних варіантів політики й наслідків упровадження кожного з них, забезпечення об'єктивної зваженої перспективи для кожної зацікавленої сторони [196, с. 42].

Можна розглядати процес консультування з погляду потреб, які він може задовольнити. Хоча уряд і громадськість мають різні інтереси й потреби, однак мета, поставлена в рамках проведення консультацій, залишається спільною: кращі державні програми й послуги завдяки кваліфікованому та

впливовому залученню громадян до процесу вироблення урядових рішень.

Таблиця 4 – Форми консультацій із громадськістю

Виокремлюють дві групи форм проведення консультацій із громадськістю – безпосередня та опосередкована. До безпосередніх форм консультивання з громадськістю відносять: конференції, семінари, форуми, громадські слухання, круглі столи, збори, зустрічі з громадськістю, роботу громадських приймалень, теле- або радіодебати, дискусії, інтернет-конференції тощо. Опосередкованими формами консультацій із громадськістю є соціологічні дослідження та спостереження, створення «телефонних гарячих ліній», проведення моніторингу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у ЗМІ для визначення

позицій різних соціальних груп, опрацювання та узагальнення пропозицій та зауважень громадян тощо.

Отже, через механізм консультування влада отримує зворотний зв'язок від громадян шляхом добровільного висловлення думок або за запитом. Під час організації і проведення консультацій органи влади віддають перевагу опосередкованим, а не прямим формам консультацій, адже підготовка і проведення безпосередніх консультацій – клопітка та тривала процедура, яка вимагає значних організаційних зусиль.

Можна ідентифікувати три основних типи консультації з громадськістю:

- консультації зі створеними органами, наприклад тристоронні комітети;

- консультації зі спеціальними консультативними групами;

- повідомлення громадськості публікуються в Інтернеті та подаються для громадського коментування, яке може сприяти поточним консультаціям.

Спробуємо розібратися в організаційних особливостях проведення безпосередніх та опосередкованих форм консультацій з громадськістю та визначити переваги й недоліки кожної з форм.

І. Публічне громадське обговорення

1. Конференції, форуми, громадські слухання, засідання за круглим столом, збори, зустрічі з громадськістю.

Зазначені форми передбачають збори представників організацій, груп для обговорення та роз'яснення певних питань. Їх організація передбачає презентацію найбільш актуальних громадських

проектів і різноманітних громадських ініціатив та може використовувати неформальні частини для привернення уваги громадськості. Участь у заходах повністю залежить від ініціативи громадянина. Інформація гнучка; вона є відповіддю на індивідуальний запит.

До переваг такої форми консультацій можемо віднести те, що між представниками влади та громадськості відбувається «прямий» діалог, де кожна із сторін має можливість безпосередньо почути всі думки, навести свої аргументи та спробувати знайти консенсус. Проте одним із недоліків таких «живих» дискусій є необхідність залучення професійних модераторів для того, щоб захід не перетворився на «балаган». Крім того, їх проведення як консультаційного заходу з громадськістю спричиняє досить великі затрати ресурсів, як людських, так і фінансових та часових.

На відміну від більшості публічних заходів з громадського обговорення проведення громадських слухань передбачено Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [206], згідно з яким територіальна громада має право проводити громадські слухання – зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування.

Отже, громадські слухання – це офіційне засідання міської (селищної, сільської, районної) ради, органу місцевої влади чи місцевого самоврядування, на якому депутати та посадові особи

знайомляться з думками, враженнями, зауваженнями та пропозиціями мешканців міста (села, селища, району) з проблеми чи заходу, які орган влади намагається реалізувати. Громадські слухання є, мабуть, найдавнішим та найефективнішим засобом залучення громадськості до процесу управління державою. У багатьох містах вони стали дуже популярною формою спілкування влади та населення, дієвим інструментом залучення громадськості до вирішення нагальних проблем.

Упродовж періоду з лютого 2014 р. до червня 2015 р. відбулося 12 парламентських слухань, присвячених таким темам: військово-медична доктрина України; перспективи запровадження Європейським Союзом безвізового режиму для громадян України; роль, значення та вплив громадянського суспільства на формування етнонаціональної політики єдності в Україні; зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС, об'єкт «Укриття» та перспективи розвитку зони відчуження; шляхи стабілізації банківської системи України; обороноздатність України у XXI столітті; стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави; законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні; соціальне забезпечення дітей з порушенням психофізичного розвитку; забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків; Тарас Шевченко як постать світового значення, а також Загальноукраїнський круглий стіл національної єдності [77, с. 13].

До того ж за цей період було проведено 15 слухань у комітетах із найбільш актуальних соціально-економічних та правових питань. Загалом

можна стверджувати, що механізм парламентських та комітетських слухань працює, свідченням чого є десятки успішно проведених заходів. Прикладом успішної співпраці є проведення Комітетом євроінтеграції 3 травня 2015 року слухань на тему «Посилення ролі єврорегіонів у здійсненні транскордонної співпраці України». Участь у слуханнях взяли народні депутати, представники єврорегіонів «Карпати – Україна», «Буг», «Дністер», «Верхній Прут», «Нижній Дунай», «Слобожанщина», представники місцевих органів влади, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та інфраструктури, МЗС, Урядового офісу з питань європейської інтеграції, Українська школа політичних студій, науковці та партнери з Німеччини. За результатами комітетських слухань було розроблено проект рекомендацій Верховній Раді України, Кабінету Міністрів, органам центральної і місцевої влади, керівництву єврорегіонів. Крім того, учасники слухань рекомендували провести парламентські слухання з теми «Посилення ролі єврорегіонів у здійсненні транскордонного співробітництва».

Проте, незважаючи на значну кількість проведених комітетських слухань, регулярно їх проводять не більше третини комітетів, тоді як решта або не організовують комітетські слухання взагалі, або не наповнюють веб-сайти оновленою інформацією. Це свідчить про недостатню відкритість парламентських комітетів.

Щодо парламентських слухань, то тут також незадовільною є ситуація з упровадженням результатів. Проведений Апаратом та Головним організаційним управлінням Верховної Ради України

аналіз практики реалізації парламентських слухань засвідчив той факт, що лише третина доручень виконується повністю, інша третина частково, а ще третина зовсім не виконується. Значною мірою, як зазначається в «Методичних рекомендаціях щодо проведення парламентських слухань та слухань у комітетах Верховної Ради України сьомого скликання», це пов'язано з недостатнім рівнем контролю з боку парламентських комітетів [77, с. 14].

У багатьох експертів цілком обґрунтовано викликає застереження практика завчасної (до проведення парламентських слухань) підготовки проекту рекомендацій. Сам проект рекомендацій на парламентських слуханнях зазвичай не обговорюється (лише може розповсюджуватися) і ніколи не голосується. За підсумками обговорення проект рекомендацій подається (часто через кілька місяців) до ВР України, яка ухвалює його більшістю від свого конституційного складу у вигляді постанови.

2. Теле- або радіодебати, інтернет-конференції, електронні консультації.

Інформація завжди впливала на оновлення життя, розвиток суспільства, зокрема на політичне життя, обумовлюючи пошук нових підходів, рішень. Найістотнішу роль у формуванні й поширенні громадської думки відіграють засоби масової інформації – сукупність сучасних каналів зв'язку (преса, телебачення, радіомовлення, кіно, відео, Інтернет тощо), за допомогою яких поширюється різноманітна інформація у суспільстві. Середній споживач інформації, згідно зі статистикою, проводить перед телевізором і слухає радіо приблизно 4 години щоденно. Формуючи громадську думку, засоби масової інформації, з одного боку,

акумулюють досвід і волю мільйонів, а з іншого – впливають не лише на свідомість, а й на вчинки, групові дії людей [48, с. 79]. За допомогою комунікацію через ЗМІ представники влади можуть отримати зворотний зв'язок щодо питання чи проблеми, яка обговорюється.

Сьогодні найбільш поширеним інструментом консультування є електронне. Органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані розміщувати нормативні документи та проекти рішень на своїх сайтах та давати змогу вносити пропозиції до них. Перевагами зазначеного механізму є те, що він передбачає отримання відкритої відповіді на важливе запитання. Документи також можуть розсилатися потенційно зацікавленим особам (зазвичай представникам активних громадських груп чи інших організацій), при цьому вони повинні встигнути надати свої коментарі до попередньо встановленого кінцевого терміну. Недоліками механізму є низький рівень зацікавленості з боку громадськості працювати системно над нормативними документами та складність сайтів органів влади для пошукової роботи.

Діалогу здійснюється через Internet у режимі реального часу між працівниками органів влади, які ведуть обговорення, і громадянами у стислі терміни, зазвичай упродовж 1–2 годин. Обмін думками проходить таким чином, що надруковане одним учасником повідомлення одразу з'являється на екранах інших учасників.

II. Вивчення громадської думки

1. Соціологічні опитування та спостереження.

Консультування громадськості шляхом соціологічних досліджень є поширеним механізмом визначення його ставлення до широкого спектру соціальних і політичних питань. Переваги такого інструменту в тому, що він є висококонтрольованим способом отримання відповіді (державою від громадян) на конкретне запитання з великої вибірки та його нескладно провести. Проте відповіді закриті або обмежені, немає особистісного контакту із громадянами, є можливість виникнення суб'єктивізму у формулюванні питань чи програми досліджень.

2. Створення телефонних «гарячих ліній», проведення моніторингу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у друкованих та електронних засобах масової інформації для визначення позицій різних соціальних груп населення та зацікавлених сторін.

Моніторингові інструменти дозволяють владі отримати відповідь на конкретне запитання, контакт віч-на-віч із громадянами відсутній, інформація передається через медіа. Утім, за такого механізму важливим є відокремлення фактів від коментарів та розуміння переважання негативних оцінок.

3. Опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян пропозицій та зауважень з питання, що потребує вивчення громадської думки.

Пропозиції можуть містити корисні управлінські ідеї, а скарги – свідчити про необхідні зміни в урядовій політиці. З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій набули поширення електронні поштові скриньки – адреси електронної пошти, на які громадяни можуть

абсолютно вільно надсилати коментарі з певних проблем, проєктів, політик тощо.

Зазначений механізм сприяє кращому розумінню і визначенню недоліків, підвищує довіру до системи звернень громадян. Поряд із цим є ризик отримання недостовірної інформації; труднощі у визначенні масштабів охоплення проблемою; відображення позиції лише окремої частини суспільства.

Як бачимо, кожен із зазначених механізмів консультування з громадськістю має ряд своїх переваг та недоліків. Тож органам державної влади та місцевого самоврядування доцільно комбінувати механізми для отримання повної та об'єктивної інформації.

У практичній площині вибору належного формату заходів публічних громадських обговорень, а також їх організації існують деякі складнощі. Наприклад, у діяльності органів виконавчої влади найчастіше консультації з громадськістю, з-поміж усіх передбачених форматів, організовуються засобами електронного консультування. Проте їх ефективність є дуже низькою, зокрема, щодо обговорення проєктів концепцій, планів дій, концептуальних положень проєктів нових нормативно-правових актів, які у разі їх прийняття можуть мати істотний вплив на відповідну сферу суспільних відносин [244, с. 71]. Тому подібні питання доцільно обговорювати в іншому форматі, зокрема засідань конференцій, круглих столів, у яких беруть участь експерти з цих питань.

Також є випадки підміни органами державної влади консультацій із громадськістю іншими публічними заходами, що не мають на меті

отримання зворотного зв'язку, а проводяться лише для підготовки формальної звітності та створення видимості ефективної роботи. До таких заходів належать прес-конференції, брифінги, презентації, тренінги, семінари, що інколи помилково сприймаються як проведення публічного громадського обговорення.

Практика проведення консультацій із громадськістю показує, що залучення громадян до обговорення державної чи місцевої політики позитивно впливає на якість рішень і є вигідним як для органів влади, так і для громадськості.

Наступне вбачається в необхідних елементах консультації [17]:

- правильному виборі зацікавлених сторін для забезпечення широкого та корисного внеску;
- необхідному введенні мінімального часу для зовнішньої консультації;
- системах для забезпечення того, щоб рекомендації для виборів їм відповідали;
- розумінні ролі учасників.

Високий рівень громадського залучення є характеристикою всіх країн ЄС. Тому цілком очевидно, що однією з умов європейської інтеграції України є гарантування нашою державою участі в ухваленні політичних рішень на різних рівнях – національному, регіональному та місцевому всім громадянам. Консультативні інструменти є складовою зазначеної політики.

Представництво Європейського Союзу в Україні також демонструє відкритість і розпочало громадські консультації з ключовими зацікавленими сторонами, аби визначити пріоритети допомоги Україні на 2018–2020 роки [19]. Передбачено

проведення консультацій із представниками бізнесової спільноти, громадянського суспільства та всіх політичних фракцій і комітетів Верховної Ради України. Для цього Представництвом ЄС в Україні створено спеціальний веб-сайт, на якому українські громадяни також можуть висловити свої думки про те, як ЄС може підтримувати Україну в побудові сильнішої економіки, сильнішого врядування та сильнішого суспільства.

Державні інституції різного рівня також упроваджують механізм консультування з громадськістю. На урядовому порталі розміщено посилання на орієнтовні плани консультацій з громадськістю на сайтах органів виконавчої влади [254]. Так, у 2016 р. запрацював портал громадського обговорення законопроектів, розроблений за ініціативи Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України та за підтримки Програми USAID РАДА. Його завдання – залучати громадян до законотворчого процесу через ознайомлення, коментування та висловлення зауважень і пропозицій до законопроектів, які запропоновані для обговорення в режимі онлайн [76].

Упродовж 2016 р. були створені відповідні сервіси для електронних петицій на офіційних веб-сайтах Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України [57, 59]. Найбільшу кількість електронних петицій у 2016 р. було подано Президентові України. Натомість створення відповідних сервісів на місцевому рівні відбувається дуже повільно. Наприкінці 2016 р. їх мали лише 17 % органів місцевого самоврядування [207].

Проведений ученими НІСД моніторинг офіційних веб-сайтів міністерств засвідчив високий

рівень впровадження на рівні е-консультацій таких інструментів електронної участі, як електронні звернення, соціальні мережі та форми для зворотного зв'язку із громадянами [46]. Водночас меншою мірою міністерства вдаються до проведення електронних консультацій із громадськістю: відповідні рубрики на своїх веб-сайтах мають 2/3 міністерств. Міністерства переважно не оприлюднюють або ж публікують вибірково та не в повному обсязі звіти за результатами проведених електронних консультацій з громадськістю.

Низький рівень упровадження міністерствами таких інструментів електронної участі, як онлайн-опитування (їх проводить лише чверть міністерств) та онлайн-форуми (відповідна рубрика є на веб-сайті лише одного міністерства).

Достатньо пасивно органами центральної влади використовується й інструмент телефонних «гарячих ліній». Так, за результатами громадського моніторингу якості роботи Урядової телефонної «гарячої лінії» і телефонних «гарячих ліній» (ТГЛ) центральних органів виконавчої влади в Україні (далі – ЦОВВ), який проводився коаліцією громадських організацій на чолі з Одеським суспільним інститутом соціальних технологій та ВГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення» виявлено [111, с. 87]:

- Низка ЦОВВ має не по одній ТГЛ, а по дві й більше, окремі з яких мають повний перелік номерів телефонів для звернення, що може плутати суб'єктів звернень, особливо у ситуаціях, коли цей суб'єкт нечітко уявляє сферу спеціалізації кожної з таких «гарячих ліній».

- Рівень інформування громадян про роботу Урядової ТГЛ та ТГЛ ЦОВВ через їх офіційні сайти,

сайти обласних державних адміністрацій, Київської міської державної адміністрації, сайт Державної установи «Урядовий контактний центр», крім інформування через газету «Урядовий кур'єр» та сайт УКЦ, є недостатнім.

- Ситуація із реєстрацією звернень здебільшого засвідчила, що оператори ТГЛ без особливого бажання реєструють звернення, які надходять по телефону, переважно шукаючи різноманітні варіанти для уникнення реєстрації. Така ситуація може свідчити про те, що зниження якості роботи ТГЛ КМУ та ЦОВВ обумовлене прагненням певних посадових осіб уникати контактів зі споживачами адміністративних та соціальних послуг у сфері власної відповідальності та небажанням вирішувати по суті питання, що виникають.

- Неналежним виявився і стан інформування громадян про результати розгляду їх звернень на ТГЛ. Серед 274 звернень офіційно зареєстровано було лише 5 звернень, що становило 2 %. Утім лише в одному випадку заявник отримав письмову відповідь.

- Рівень реагування з боку КМУ та ЦОВВ на звернення осіб на «гарячі лінії» цих органів влади є низьким та не забезпечує на практиці вирішення порушених у зверненнях проблем. Єдиним винятком у цьому разі можна вважати Урядову ТГЛ, яка за реагуванням на звернення вигідно відрізняється від ТГЛ ЦОВВ.

Таким чином, доводиться констатувати, що навіть попри розширення механізмів консультування з громадськістю експерти зазначають про формалізовану «суб'єктність» громадськості, брак контролю й підзвітності. Однак ефективній взаємодії органів публічного управління з громадськістю

заважають інерція з боку державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування та службовців органів місцевого самоврядування, імітація ними діалогу з інституціями громадянського суспільства.

Результати дослідження коаліцією громадських ініціатив «За ефективну комунікацію влади та громадськості», до складу якої ввійшли Комітет виборців України, Школа політичної аналітики, Аналітичний центр «Політика», Коаліція громадських організацій «Молода Черкащина» за підтримки проекту ПРООН «Розвиток громадянського суспільства», було підготовлено аналітичний звіт «Удосконалення консультацій із громадськістю. Пропозиції громадськості та влади» [244]. Основна мета дослідження полягала в оцінці виконання і додержання органами влади вимог Порядку проведення консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, виявленні чинників, які знижують ефективність консультацій із громадськістю, позитивного та негативного досвіду у відповідній сфері, який варто було б урахувати як при подальшому вдосконаленні нормативно-правової основи публічних консультацій в Україні, так і під час проведення консультацій.

Дослідження підтвердило, що представники інститутів громадянського суспільства загалом добре обізнані з положеннями законодавства, яким визначено порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, веб-сайтом «Громадянське суспільство і влада», способами участі у консультаціях. Також представники органів виконавчої влади та інститутів громадянського

суспільства загалом позитивно оцінюють положення Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. Недоліки Порядку належать до найменш значущих причин неефективності консультацій між органами виконавчої влади та громадськістю. Невиконання органами виконавчої влади низки вимог Порядку учасники фокус-груп вбачають у відсутності дієвих механізмів забезпечення його виконання.

Загальна кількість консультацій з громадськістю, які проводяться органами виконавчої влади, загалом є невисокою (до 10 консультацій на рік; здебільшого до 3–5). Цей висновок підтверджується як результатами експертних опитувань щодо практики проведення консультацій на центральному та місцевому рівні, так і аналізом інформації, розміщеної на веб-сайтах органів виконавчої влади.

Під час організації та проведення консультацій органи виконавчої влади віддають перевагу опосередкованим, а не прямим формам консультацій. Водночас електронні консультації є неефективними з огляду на відсутність зауважень та пропозицій зацікавлених сторін до переважної більшості проектів нормативно-правових актів, винесених на консультації. Якщо пропозиції в рамках електронних консультацій і подаються, то більшість з них не враховується.

Основними ініціаторами консультацій із громадськістю, на думку учасників експертного опитування, є відповідні органи виконавчої влади та громадські ради. Роль представників інститутів громадянського суспільства та інших суб'єктів (без урахування органів виконавчої влади та громадських

рад) в ініціюванні консультацій є невисокою, хоча можливість ініціювання консультацій окремими інститутами громадянського суспільства прямо передбачена законодавством.

Інформаційне наповнення веб-сайтів багатьох центральних та місцевих органів виконавчої влади є недостатнім. Роль веб-сайтів органів виконавчої влади та ЗМІ в інформуванні громадськості про проведення консультацій є другорядною. Розміщення на веб-сайтах органів виконавчої влади інформації, пов'язаної з проведенням консультацій із громадськістю, є незручним для користувачів; пошук такої інформації істотно ускладнений переобтяженістю структури більшості сайтів та розміщенням інформації про консультації у декількох рубриках відразу. Поширена практика архівування або видалення інформації, пов'язаної з проведенням консультацій, значно ускладнює моніторинг виконання законодавства, яке регулює порядок консультацій між органами виконавчої влади та громадськістю.

Органи виконавчої влади не завжди виконують вимоги Порядку проведення консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики в частині залучення до консультацій усіх зацікавлених сторін. З-поміж висловлених учасниками консультацій пропозицій найчастіше враховуються пропозиції технічного характеру, пропозиції, які не змінюють суті винесеного на консультації проекту рішення, а також незначна частина змістовних пропозицій.

Окремі категорії питань, які згідно із законодавством в обов'язковому порядку повинні виноситись на консультації з громадськістю, на

практиці на консультації не виносяться. Це стосується, зокрема, звітів про витрачання бюджетних коштів. Інші категорії питань виносяться на консультації не в усіх випадках.

Більшість учасників експертних опитувань не вважає консультації з громадськістю ефективними. Основні причини неефективності консультацій із громадськістю респонденти вбачають у небажанні органів виконавчої влади враховувати пропозиції учасників консультацій, відсутності належного інформування про проведення консультацій, корупції та низькій якості пропозицій, що вносяться інститутами громадянського суспільства.

3.3. Діалог із громадськістю: інструменти реалізації та оцінювання ефективності

Демократизація відносин держави та суспільства передбачає створення атмосфери довіри і злагоди, зокрема й на основі суспільного діалогу між структурами публічної влади, громадянами та громадськими інститутами, що представляють їх інтереси. Ефективна взаємодія держави і громадянського суспільства є однією з важливих передумов розвитку демократії. Успішність цієї взаємодії зумовлюється постійним діалогом, удосконаленням практики взаємовідносин, активною участю громадян у державних справах.

У сучасному розумінні діалог є певним аналогом суспільної дипломатії як процедури з переговорів з підсумковою домовленістю. У політиці діалог перетворюється на норму цивілізованої співпраці та демократичної взаємодії сторін, які можуть бути різними за поглядами та функціонально-структурними характеристиками, але визнають право на існування інших, альтернативних поглядів, думок, переконань, цінностей. Діалог у сфері політичних відносин завжди займає особливе місце в політичному житті європейської спільноти, будучи розумною альтернативою насильству, війні, тероризму, революціям, повстанням, бунтів і іншим проявам політичного екстремізму, радикалізму, нон-толерантності і нетерпимості. За такої умови під діалогом у політиці розуміють не розмову двох і більше осіб за тематикою політичної проблематики, а певну конфігурацію взаємодії, переговорний процес і партнерство, що будуються на принципах дискурсивної рівноправності між суб'єктами

політичної комунікації, що прагнуть до взаєморозуміння і досягнення взаємовигідного результату, що враховує широкий спектр існуючих думок та інтересів.

На сьогодні суспільний діалог – це передусім вільний, перманентний та рівнозначний обмін ідеями та поглядами між державою і громадянським суспільством. Діалогові форми участі – це комплексна та інституційна робота, за якої найбільш стабільних та довготривалих результатів можна досягти шляхом створення спільних рад. Така робота передбачає двосторонню комунікацію, що ґрунтується на взаємних інтересах та потенційно спільних цілях, із метою забезпечення регулярного обміну думками [108].

Діалог є основною формою співпраці між владою та ІГС і повинен приводити до результатів, узгоджених сторонами. Діалогові механізми можуть передбачати [254, с. 30]:

- постійне проведення громадських слухань та форумів за участі зацікавлених сторін (замість розгляду конкретних питань);
- міжгалузеві ради за участю громадських організацій щодо конкретних питань;
- контакт представників основних органів влади з громадськими організаціями;
- проведення заходів, спрямованих на розвиток потенціалу та підвищення обізнаності й участі громадськості.

Серед комплексу консультативно-дорадчих структур, до яких входять представники аналітичних центрів та неурядових організацій, можна виділити:

- колегії при центральних органах виконавчої влади;

- громадські ради;
- експертні ради (Експертна рада з формування державного замовлення на випуск книжкової продукції Держкомтелерадіо України та ін.);
- робочі групи, експертні групи, міжвідомчі робочі групи;
- спеціалізовані ради (наприклад Музейна рада при Міністерстві культури);
- дорадчі комітети (наприклад, представники 14 всеукраїнських громадських об'єднань інвалідів увійшли до складу Дорадчого комітету при Урядовому уповноваженому з прав інвалідів у липні 2013 р.) [255].

Підвищенню впливу громадськості на процеси формування та реалізації державної й регіональної політики, вирішення питань місцевого значення, забезпеченню цієї політики від антикорупційного сегмента має сприяти робота громадських рад та інших консультативно-дорадчих органів при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Така робота, позбавлена формалізму та заангажованості на певні політико-економічні групи, надає цим органам публічного статусу центрів акумуляції громадської активності, адвокаційної діяльності, сприяння громадським ініціативам, встановлення потужного громадського контролю. Однією з ключових відмінностей між консультативними групами є їх можливість ухвалювати рішення.

Обов'язкове створення громадських рад було передбачене постановою Кабінету Міністрів України [197] для органів влади – місцевих державних адміністрацій, територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади тощо.

Таблиця 5 – Громадські ради

Характеристики громадської ради	Вимоги Типового положення
Постійно діючий орган	Строк повноважень складу громадської ради – два роки.
Колегіальний орган	Основною формою роботи громадської ради є засідання, що проводяться у разі потреби, але не рідше одного разу на квартал.
Виборний орган	Склад громадської ради формується на установчих зборах шляхом рейтингового голосування за кандидатури, які добровільно заявили про бажання брати участь у роботі громадської ради та внесені інструментами громадянського суспільства.
Консультативно-дорадчий орган	Подає органу виконавчої влади обов'язкові для розгляду пропозиції.

Взаємовідносини органів виконавчої влади і громадської ради повинні бути врегульовані двома актами: по-перше, регламентом органу виконавчої влади та, по-друге, положенням громадської ради і, частково, її регламентом [255].

Необхідно зазначити, що громадські ради створюються не лише як механізм впливу громадськості на вироблення державної політики, а й як додатковий експертно-інформаційний ресурс для органів виконавчої влади (залежно від сфери діяльності). Завдяки цьому громадські ради мають можливість істотно підвищувати рівень довіри громадян до влади й запобігати протистоянню суспільства чинній владі через незадоволення політикою чи обмеженням громадянських свобод.

Схема 3. Функції громадських рад

Виконання громадською радою функції експертного центру для органів виконавчої влади значною мірою залежить від того, наскільки орган інформує її про заплановану та поточну нормопроектну роботу.

Важливим у розгляді проблеми взаємодії ІГС із органами влади шляхом діалогових механізмів є врахування мети і діяльності громадських консультативно-дорадчих органів, серед яких можна виокремити:

- представницькі (представляють та узгоджують інтереси різних груп громадськості, налагоджують обмін думками між представниками

таких груп та органами державної влади або органами місцевого самоврядування);

- експертні (надають експертну, консультаційну та інформаційну допомогу органам державної влади або органам місцевого самоврядування);

- залучені до виконання владних повноважень (виконують функції мобілізації та самоорганізації, їх безпосереднього залучення до формування і реалізації політики);

- апеляційні (забезпечують незалежний «арбітраж» у спірних питаннях, що виникають між громадянами, або громадянами та посадовими особами);

- органи громадського контролю (виконують функцію незалежного контролю і нагляду за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування).

З урахуванням зазначеної типології пропонується розглянути приклади діяльності громадських рад в Україні, які здійснюють вплив на євроінтеграційну політику шляхом упровадження реформ та центральному та місцевому рівнях.

Громадські ради не є новим явищем, вони з'явилися в 2000 роках, проте мали умовні повноваження. Після Майдану розпочався новий етап у житті громадських рад. Громадськість долучається до застосування санкцій до чиновників і посадовців. Це реальний вплив на державні органи. Утім залишаються невирішеними питання, наприклад, порядку обрання, повноважень тощо.

Однією з перших розпочала свою роботу Рада підприємців України при Кабінеті Міністрів України. Головною метою діяльності Ради стало забезпечення ефективної співпраці підприємницьких структур з

урядом України та іншими органами державної виконавчої влади в реалізації державної політики розвитку підприємництва та формуванні ринкової інфраструктури. За час свого існування Рада підприємців стала дійовим механізмом донесення проблем та інтересів підприємців до вищих органів виконавчої влади [21, с. 15].

За інформацією із сайту Урядового порталу Секретаріатом Кабінету Міністрів проаналізовано інформацію 80 органів виконавчої влади (18 міністерств, 37 інших центральних органів виконавчої влади, 24 обласних, Київської міської державних адміністрацій про їх взаємодію з громадськими радами.

Станом на кінець I кварталу 2018 року громадські ради діяли при 77 органах виконавчої влади [253]: 16 міністерствах (крім Міністерства з питань тимчасово окупованих територій, Міністерства інфраструктури); 38 інших центральних органах виконавчої влади (крім Нацполіції, Українського інституту національної пам'яті, Фонду державного майна України); 22 обласних та Київській міській державних адміністраціях (крім Житомирської та Запорізької облдержадміністрацій). Упродовж I кварталу 2018 року відбулися установчі збори з оновлення складу громадських рад при 4 органах виконавчої влади (Держпраці, Держархбудінспекції, Нацдержслужбі та Луганській облдержадміністрації).

У I кварталі 2018 року:

- 39 громадських рад провели по 1 засіданню, що відповідає періодичності, визначеній Типовим положенням про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді

міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації, затвердженим постановою Кабінету Міністрів від 3 листопада 2010 року № 996 (далі – Типове положення);

- 21 громадська рада провела по 2 засідання;

- 3 громадські ради провели по 3 і більше засідань (при МВС, Міненергоснабженні, Дніпропетровській облдержадміністрації);

- 10 громадських рад не проводили засідань упродовж кварталу (при Мінрегіоні, Укртрансбезпеці, Держгеокадастрі, Держпраці, Держагентстві з питань електронного урядування, Держрибагентстві, Державній інспекції навчальних закладів, Антимонопольному комітеті, Львівській та Черкаській облдержадміністраціях);

- 69 органів виконавчої влади (з 73, при яких упродовж звітного періоду діяла громадська рада та які надали інформацію про її діяльність упродовж звітного періоду) поінформували про те, що впродовж I кварталу 2018 року виносили на громадське обговорення проекти нормативно-правових актів або питання, що стосуються діяльності органу виконавчої влади.

Водночас громадським радам надавали зазначені матеріали для обговорення 49 органів виконавчої влади. Водночас лише 16 органів виконавчої влади зробили це у повному обсязі (Міністерство внутрішніх справ, Міністерство інформаційної політики, Мінмолодьспорту, Мін'юст, Укрдержархів, Держгеокадастр, Державна служба надзвичайних ситуацій, Укравтодор, Держагентство з питань електронного урядування, Державна

інспекція навчальних закладів, Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Миколаївська, Одеська, Полтавська облдержадміністрації).

Розглянули всі проекти нормативно-правових актів або питання, пов'язані з діяльністю органу виконавчої влади, матеріали щодо яких були надані органом, і до всіх надали пропозиції 12 громадських рад (при Міністерстві інформаційної політики, Мінкультури, Міноборони, Укрдержархіві, Держлікслужбі, Укравтодорі, Держагентство України з управління зоною відчуження, Держархбудінспекції, Держаудитслужбі, Адміністрації Держспецзв'язку, Донецькій та Кіровоградській облдержадміністраціях).

Розглянули всі проекти нормативно-правових актів або питання, пов'язані з діяльністю органу виконавчої влади, матеріали щодо яких були надані органом, але не до всіх надали пропозиції 9 громадських рад (при МВС, Мінсоцполітики, Мінфіні, Державна служба надзвичайних ситуацій, Держенергоефективності, Держкомтелерадіо, Пенсійному фонді, Вінницькій та Хмельницькій облдержадміністраціях).

Розглянули деякі проекти нормативно-правових актів або питання, пов'язані з діяльністю органу виконавчої влади, матеріали щодо яких були надані органом, і надали до них пропозиції 7 громадських рад (при Міненерговугіллі, Державній регуляторній службі, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Сумській, Чернівецькій облдержадміністраціях).

Не розглядали впродовж кварталу на своїх засіданнях проекти нормативно-правових актів або питання, що стосуються діяльності органу виконавчої

влади, але надали відповідні пропозиції 5 громадських рад (при Міністерстві освіти і науки України, Державіаслужбі, Черкаській, Чернігівській обласних та Київській міській держадміністраціях).

Не розглядали впродовж кварталу жодного проекту нормативно-правового акта або питання, що стосується діяльності органу виконавчої влади, незважаючи на те, що орган виконавчої влади надавав відповідні матеріали, та не надавали відповідних пропозицій громадські ради при 12 органах виконавчої влади (при Мінмолодьспорті, Мін'юсті, Держгеокадастрі, Держфіксальній службі, Держводагентстві, Держагентстві з питань електронного урядування, Держінспекції навчальних закладів, Антимонопольному комітеті, Нацдержслужбі, Миколаївській, Одеській, Тернопільській облдержадміністраціях).

Не надавали громадським радам проекти нормативно-правових актів 24 органи виконавчої влади (зокрема Державна міграційна служба, Держстат, Держлісагентство та Держрибагентство, які впродовж I кварталу 2018 року взагалі не виносили на громадське обговорення проекти нормативно-правових актів або питання, що стосуються їх діяльності). Водночас Мінприроди, МЗС, Держспоживслужба та Київська облдержадміністрація поінформували про те, що відповідними громадськими радами розглядалися проекти нормативно-правових актів або питання, що стосуються діяльності органу виконавчої влади, готувалися відповідні пропозиції, хоча орган виконавчої влади у звітному періоді не звертався до громадської ради з пропозиціями розглянути такі акти чи питання.

Упродовж I кварталу 2018 року 22 громадські ради проводили такі заходи або її представники брали участь у заходах, організованих органами виконавчої влади, інститутами громадянського суспільства тощо:

- 7 громадських рад при міністерствах (при Мінагрополітики, МВС, Мінкультури, Міноборони, Міністерстві освіти і науки, Мінрегіоні, Мін'юсті);

- 6 громадських рад при інших центральних органах виконавчої влади (при Укрдержархіві, Укртрансбезпеки, Держфінмоніторингу, Держслужбі у справах ветеранів війни та учасників АТО, Держархбудінспекції, Держенергоефективності);

- 9 громадських рад при місцевих державних адміністраціях (при Вінницькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Тернопільській, Харківській, Чернівецькій, Чернігівській обласних держадміністраціях).

Утім сам факт створення громадських рад та проведення їх засідань ще не є свідченням ефективності її роботи – реального впливу на ухвалення рішень органом або посадовою особою, при якому вона створена. Фактично впливовість громадської ради визначається рівнем зацікавленості виконавчих органів або міських голів у результатах, які вона продукує, та в урахуванні результатів роботи консультативного органу. Незважаючи на значну кількість створених громадських рад, виявлено низку проблем у частині їх діяльності. Рівень ефективності роботи громадських рад часто знижується внаслідок затягування процесу їх формування, через негативні прецеденти використання громадських рад в інтересах окремих посадових осіб та політичних сил,

що суперечить їх функціональному призначенню та дискредитує такий формат взаємодії.

Показовим прикладом цього може бути бійка, що сталася 21 січня 2017 р. між кандидатами під час обрання членів громадської ради, яка працюватиме при Міністерстві з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб України. «Театралізована вистава під назвою «Установчі збори громадської ради при Мінсоцполітики» – так громадськість охарактеризувала проведення у квітні 2017 р. установчих зборів для обрання нового складу громадської ради при цьому міністерстві [183, с. 123]. Про свою стурбованість непрозорістю формування Ради громадського контролю при НАБУ заявили представники громадської організації «Філософія Серця», оприлюднивши в травні 2017 р. у ЗМІ відповідне звернення до НАБУ.

Недолік громадських рад полягає в тому, що більшість в них становлять представники влади, точніше політичної партії (підконтрольній їй громадської організації), яка контролює відповідний державний орган, що фактично перетворює їхню роботу на формальність. Однією із причин такої ситуації є пасивність громадськості або відсутність в активістів практичного досвіду роботи в таких органах. Велика кількість громадських організацій, представлених у радах, також заважає конструктивній роботі. Крім того, громадські діячі не завжди є фахівцями конкретних, вузько спеціальних питань. Отже, основою ефективного впливу громадських рад на участь у формуванні державної політики є залучення членів рад на професійній добровільній основі. Це можливо при постійному розвитку громадянськості [31]. Зважаючи на

непоодинокі випадки порушення принципів відкритості та прозорості при формуванні складу громадської ради та її використанні в подальшому в інтересах окремих посадових осіб або політико-економічних груп, які не викликають довіри до подібного виду взаємодії між державою та громадськими організаціями, видається слушним такий висновок виконавчого директора Міжнародного фонду «Відродження» Є. Бистрицького: «Вся система виконавчої влади в Україні в радянські часи і за останні роки була побудована як адміністративно-командна система. Спородичні зустрічі з громадськістю, форуми, дискусії, різні, навіть партійні, комітети – все одно там переважає якась точка зору, що прийнятна для влади, чи то виконавча влада, чи політична влада» [181].

Щоб уникнути подібного (спородичних консультацій з громадськими організаціями при формуванні та прийнятті державних рішень), на думку Є. Бистрицького, потрібно впровадити системний процес роботи влади з тими, кого називають «стейкхолдерами», представниками різних інтересів, щоб виробити скоординоване рішення в тому чи тому напрямі [207, с. 36].

У контексті сучасних перетворень та реформаторських настроїв як у суспільстві, так і в рядах політичної еліти, необхідно згадати про новоутворену Президентом України консультативно-дорадчу структуру – Національну раду реформ [165], до складу якої увійшли державні та громадські лідери, а також представники ділових кіл, перед якими було поставлено завдання досягти консенсусу щодо ключових реформ та моніторити їх прогрес.

Структура Національної ради реформ відображена у Додатку. До її складу входять: Президент (Голова), Прем'єр-міністр, спікер Верховної Ради, Глава НБУ, представник дорадчої ради, міністри КМУ, голови комітетів Верховної Ради та 4 представники громадянського суспільства. Завданнями ради такі:

- визначає пріоритетні реформи;
- забезпечує консенсус щодо реалізації реформ;
- координує зусилля з реформування;
- здійснює моніторинг реалізації реформ;
- розглядає пропозиції щодо планів реалізації

реформ.

Наразі важко сказати, чи буде ця структура дієвою чи ні, і які перешкоди чекають її ініціаторів та учасників на шляху до реалізації поставленої амбітної мети. Однак однозначно на позитивні оцінки заслуговує один із ключових принципів діяльності Національної ради реформ – консультації з експертним середовищем та забезпечення прозорості діяльності державної влади. Крім того, позитивним моментом є і запровадження прозорого конкурсу серед неурядових організацій щодо делегування своїх представників у Національну раду. У засобах масової інформації було чітко розписано вимоги до кандидатів, пакет необхідних документів і строки подання.

Ще одним прикладом консультативно-дорадчого органу при Президентові України є Координаційна рада сприяння розвитку громадянського суспільства, яка була створена в листопаді 2016 року для реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. До складу

Координаційної ради ввійшли як представники Кабінету Міністрів України, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, наукових установ, а також представники організацій громадянського суспільства, чисельність яких становить 64 % від загальної кількості членів ради. За участі організацій громадянського суспільства затверджується річний План заходів щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки з урахуванням результатів публічного громадського обговорення плану заходів на відповідний рік щодо реалізації Стратегії, моніторингу та оцінки виконання такого плану, а також розробки проектів законів про Державний бюджет України щодо коштів, необхідних для фінансування виконання планів заходів [92, с. 10].

Також завданням Координаційної ради є формування сприятливого середовища для посилення ролі громадянського суспільства, залучення потенціалу його організацій до процесів формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення, механізмів сприяння розвитку в Україні громадянського суспільства.

Консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України є Офіс реформ КМУ [174], який був створений у грудні 2016 року. Він утворений із метою забезпечення на належному рівні організації та координації впровадження реформ, зокрема щодо планування відповідних заходів, проведення моніторингу та аналізу стану їх виконання. Відповідно до Постанови КМУ від 11 жовтня 2016 р. № 768 [199] Офіс здійснює таку діяльність:

1) готує пропозиції щодо планування реформ у відповідних сферах та подає їх на розгляд Прем'єр-міністра України;

2) бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів з питань упровадження реформ, зокрема стратегічних та програмних документів Кабінету Міністрів України із зазначених питань, а також планів заходів;

3) здійснює, зокрема, із залученням провідних вітчизняних та іноземних учених, фахівців, експертів, опрацювання проектів планів заходів, проектів актів законодавства та готує відповідні пропозиції і рекомендації;

4) забезпечує інформування міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розроблення проектів галузевих планів заходів, надає таким органам консультативно-методичну допомогу;

5) готує пропозиції з питань організації підготовки та впровадження реформ, які подає Прем'єр-міністрові України, міністрам, керівникам центральних органів виконавчої влади;

6) проводить моніторинг та аналіз стану здійснення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади заходів щодо впровадження реформ у відповідних сферах;

7) розробляє пропозиції та рекомендації з питань визначення механізмів здійснення заходів щодо впровадження реформ, які подає міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади;

8) готує пропозиції та рекомендації щодо актуалізації заходів із впровадження реформ, строків їх здійснення і механізмів проведення реформ у відповідних сферах, які подає міністерствам та іншим

центральним органам виконавчої влади для опрацювання під час підготовки відповідних проектів планів заходів;

9) бере участь у плануванні та проведенні моніторингу міжнародної допомоги, залученої для підтримки реформ у відповідних сферах;

10) здійснює на постійній основі співпрацю з Національною радою реформ шляхом обміну інформацією про хід підготовки та впровадження реформ, опрацьовує пропозиції Національної ради реформ щодо коригування напрямів та пріоритетів реформ, завдань і строків виконання, передбачених планами заходів;

11) взаємодіє на постійній основі із проектними офісами реформ, утвореними міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади з метою забезпечення на належному рівні організації та координації впровадження реформ, зокрема щодо планування відповідних заходів, проведення моніторингу та аналізу стану їх виконання;

12) готує щомісяця та щокварталу доповіді про хід впровадження реформ і подає їх Прем'єр-міністрові України;

13) проводить аналіз практики застосування законодавства, готує пропозиції щодо його вдосконалення;

14) забезпечує інформування громадськості та міжнародної спільноти про стан організації підготовки та впровадження реформ;

15) виконує відповідно до актів законодавства інші функції.

Кабінет Міністрів України реалізує більше 20 напрямів реформ. Офіс реформ фокусується на 8 пріоритетних напрямах реформ.

В основу напрямів реформ України покладено 6 стратегічних документів: Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Стратегія сталого розвитку «Україна–2020», Коаліційна Угода, Меморандум України з МВФ. План пріоритетних дій Уряду, План законодавчого забезпечення реформ. Як бачимо, Угода про асоціацію між Україною та ЄС є одним із головних документів, що визначає політику в нашій державі. При цьому саме в Угоді значна увага приділяється діалоговим механізмам між державними інституціями та ІГС. Зокрема, Угодою (статті 461–469) [204] передбачено створення спільних органів, зокрема Ради асоціації, Комітету асоціації, підкомітетів, Парламентського комітету асоціації та Платформи громадянського суспільства. Крім того, політичний діалог та діалог із питань політики на найвищому рівні між Сторонами відбувається на рівні самітів за участі Президента України та керівництва Європейського Союзу.

Рада асоціації здійснює моніторинг та контроль виконання Угоди та періодично переглядає функціонування Угоди у межах її цілей. Також, Рада асоціації може розглядати важливі питання, що виникають в рамках цієї Угоди, та будь-які інші двосторонні або міжнародні питання, що становлять взаємний інтерес.

Комітет асоціації надає допомогу Раді асоціації під час виконання нею своїх обов'язків, має у своєму складі представників Сторін, головним чином, на рівні вищих посадових осіб, головування в ньому здійснюється по черзі представником України і представником ЄС.

Відповідно до статті 466 Угоди Комітетові асоціації надають допомогу підкомітети.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2014 р. № 700 [200] «Питання підготовки та проведення засідань окремих двосторонніх органів асоціації між Україною та ЄС» визначено, що від України членами Ради асоціації є члени Кабінету Міністрів, а Комітету асоціації – є заступники міністрів з питань європейської інтеграції, заступник Міністра економічного розвитку і торгівлі – Торговий представник України, заступники керівників інших центральних органів виконавчої влади, до повноважень яких належать питання виконання Угоди про асоціацію.

Парламентський комітет асоціації є форумом для членів Верховної Ради України і Європейського Парламенту для проведення засідань та обміну думками.

У статті 444 Угоди про асоціацію зазначається, що сторони сприяють діалогу та співробітництву між учасниками громадянського суспільства з обох сторін як невід’ємної частини відносин між Україною та ЄС, шляхом :

- посилення контактів та взаємного обміну досвідом між ОГС;

- сприяння процесу інституційної розбудови та консолідації ОГС (лобістська діяльність, неформальне спілкування, візити, семінари);

- сприяння поінформованості українських представників щодо організації в рамках ЄС консультацій та діалогу між соціальними та громадськими партнерами з метою інтеграції громадянського суспільства до політичного процесу в Україні.

Відповідно до звіту Платформи громадянського суспільства у 2017 році громадські експерти провели

консультації з органами державної влади та українським парламентом, а також підготували звіт з оцінюванням прогресу виконання Угоди про асоціацію за окремими сферами [81].

Практика участі громадськості у законодавчому процесі через консультативно-дорадчі органи при комітетах Верховної Ради України не достатньо поширена. Часто якість роботи залежить від ініціативи, фахового рівня залучених експертів і готовності працівників комітетів співпрацювати з представниками громадянського суспільства. Часто трапляється так, що робота робочих груп може не враховувати всієї палітри громадських побажань повною мірою. Так, наприклад, відбулося з ухваленням закону про статус внутрішньо переміщених осіб у 2014 році. Незважаючи на тісну співпрацю з громадськими організаціями, закон було ухвалено у версії, і він абсолютно не задовольняв громадські об'єднання та міжнародні організації. Хоча згодом ситуацію було змінено після вето Президента [77, с. 15].

Однією із форм консультативно-дорадчих структур при центральних органах виконавчої влади також можна вважати й Колегії міністерств та агенцій. Започаткування формату колегій як консультативно-дорадчих структур при органах виконавчої влади було формалізовано у 2005 році.

Функціями колегій є:

- обговорення і ухвалення рішення щодо перспектив і найважливіших напрямів діяльності відповідного міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, місцевої держадміністрації;
- розгляд пропозицій щодо вдосконалення законодавства, а також формування та реалізації

державної політики у відповідній галузі (сфері діяльності), регіоні, на території;

- розроблення пропозицій щодо вдосконалення діяльності міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, їх територіальних органів, місцевої держадміністрації, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери їх управління;

- розгляд результатів роботи міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, їх територіальних органів, місцевої держадміністрації тощо.

За офіційними даними, у 2012–2013 рр. 80 % органів виконавчої влади включили голів громадських рад до складу колегій відповідних органів. Однак аналіз роботи колегій демонструє брак залучення ІГС, «мозкових центрів» до роботи колегій, у їх складі переважають представники органів влади. Експерти мають обмежений доступ загалом до діяльності цих дорадчих структур, зокрема спостерігаються:

- недостатність поширення інформації про роботу колегій;

- не завжди в публічному режимі розміщено плани роботи колегій;

- брак звітів про реалізацію політики, рішення у процесі роботи колегій;

- нечіткі критерії запрошення до складу колегій представників НУО, експертів;

- превалювання в складі Рад організацій, які не спеціалізуються в своїй діяльності на політиці інституту влади [77, с. 22].

На обласних рівнях також створені дорадчі органи з питань сприяння розвитку громадянського суспільства, до складу яких входять представники

відповідних місцевих державних адміністрацій, депутатів відповідних місцевих рад, представників територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, а також представники організацій громадянського суспільства, кількість яких становить не менше ніж половина складу таких дорадчих органів. Ці дорадчі органи розробляють та забезпечують як затвердження регіональних цільових програм сприяння розвитку громадянського суспільства, так і розробку, громадські обговорення та затвердження щорічних регіональних планів заходів щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки.

З метою надання цільової підтримки на конкурсних засадах для фінансування програм, проектів та заходів організацій громадянського суспільства, спрямованих на реалізацію Стратегії, опрацьовується питання щодо створення фонду розвитку громадянського суспільства.

Натомість на місцевому рівні цей механізм взаємодії влади з інститутами громадянського суспільства усе ще перебуває на стадії формування. Важливе значення водночас має особиста позиція керівників органів влади. На місцевому рівні спостерігається обмежена кількість експертів у різних галузях з боку представників громадського суспільства, а також відсутність системної їх роботи як через супротив місцевої влади, так і через недостатню мотивацію.

Отже, в Україні діалогові механізми достатньо ефективно працюють на рівні органів центральної влади. Це часто пов'язано з підтримкою таких

громадських інституцій міжнародними донорами, формування міжнародними організаціями та партнерів вимог, критерій та завдань для зазначених консультативно-дорадчих органів.

Таким чином, у межах розділу ми систематизували комунікативні інструменти інститутів громадянського суспільства в контексті європейської інтеграції шляхом аналізу проведення громадських слухань (парламентських, зокрема в Комітеті з євроінтеграції); теле- або радіодебатів, інтернет-конференцій, електронних консультацій; консультування громадськості про євроінтеграційних курс шляхом соціологічних досліджень; ефективність телефонних «гарячих ліній» органів центральної влади тощо. Визначили, що кожен із зазначених механізмів консультування з громадськістю має свої переваги та недоліки, тому органам державної влади та місцевого самоврядування доцільно комбінувати механізми для отримання повної та об'єктивної інформації. Крім того, ми проаналізували інструменти діалогових форм участі – колегій при центральних органах виконавчої влади; громадські ради; експертні ради; робочі групи, експертні групи, міжвідомчі робочі групи; спеціалізовані ради; дорадчі комітети. Авторці вдалося визначити особливості їх роботи і результативність та акцентувати на основних недоліках та недопрацюваннях. Зокрема, вивчено досвід роботи Національної ради реформ при Президентові України, Офісу реформ при КМУ, Платформи громадянського суспільства, до складу яких увійшли державні й громадські лідери, а також представники ділових кіл, перед якими було поставлено завдання досягти консенсусу щодо

ключових європейських реформ та моніторити їхній прогрес.

Зазначені інформаційно-комунікативні інструменти дозволяють ІГС не лише одержати інформацію щодо реальних стан справ у євроінтеграційній політиці, проведенні європейських реформ, а й безпосередньо брати участь у діалозі з метою покращення та підвищення рівня ефективності цієї політики. Проте інформаційно-комунікативні інструменти є лише опосередкованими механізмами впливу на євроінтеграційну політику нашої держави з боку ІГС. Більш впливовими та результативними є взаємодія між ІГС та органами влади у формі партнерства та контролю. Зазначені форми будуть розглянуті в наступному розділі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

В рамках розділу ми встановили, що більшість громадян України підтримують євроінтеграційний курс, але водночас зізнаються, що не мають достатньої інформації про те, що відбувається у взаємодії з Європейським Союзом, які програми ЄС працюють в Україні, в чому полягає особливість реформ тощо. Тому проведення інформаційної кампанії є важливою складовою європейських інтеграційних процесів.

Доведено, що існує пряма кореляція між інформованістю людини та її здатністю поєднати політичні рішення (процеси) зі своїми особистими, персональними інтересами. Виділяють просвітницькі кампанії, мета яких вплив на ресурси знань адресата; пропагандистські, які націлені на зміну ціннісних пріоритетів; та мобільні, що націлені на вплив поведінки об'єкта інформаційної кампанії.

Проаналізовано різні групи громадян відповідно до їх рівня інформованості щодо Угоди про асоціацію: високий рівень – чиновники, політики, експерти, дипломати, а також люди, які мають відношення до розроблення документів і подальшого їх упровадження; середній рівень – представники громадянського суспільства, журналісти, студентська молодь, а також представники наукового співтовариства, учасники проектів ЄС; низький рівень (практично в усіх регіонах країни) – широка громадськість, лідери думок, які не належать до експертного співтовариства, але яких після відповідної підготовки можна використовувати як месенджерів кампанії.

Описано інформаційну діяльність комунікаційно-інформаційні інструменти Платформи громадянського суспільства, особливості реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки, зокрема на регіональному рівні. Проведено оцінку обласних планів заходів на 2018 рік щодо реалізації у областях Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки та зафіксовані зрушення в питанні розробки планів заходів інформаційних кампаній з висвітлення євроінтеграційних процесів та спроб залучення та взаємодії громадських організацій. Проте звітування обласних адміністрацій проходить часто формально, і акцент робиться лише на культурно-мистецьких заходах у рамках відзначення Дня культури країн ЄС.

Крім того, описана діяльність Центрів європейської інформації, євроклубів та відзначення Днів Європи в Україні. Встановлено, що інститути громадянського суспільства є активними учасниками та суб'єктами інформаційних кампаній щодо європейської інтеграції. Враховуючи багатовимірний характер сучасного ЄС, ІГС беруть участь не лише в організації та проведенні масових заходів, спрямованих на різні цільові групи, висвітлюють ці заходи у ЗМІ та соціальних медіа, а й обговорюють та готують документи, спрямовані на планування інформаційних кампаній як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Крім того, саме ІГС залучають кошти міжнародних проектів на реалізацію інформаційних кампаній щодо євроінтеграції. Проте інформаційна діяльність ІГС на місцевому рівні є складнішою, адже місцеві ІГС мають менший досвід взаємодії з органами влади та обмежені інформаційні та фінансові ресурси. Крім

того, місцева влада питання євроінтеграції часто відносить на другорядний план та не зацікавлена співпрацювати з ІГС.

Встановлено, що налагодження комунікації між владними інституціями та громадськістю є ключовим елементом публічного управління, оскільки консультації з громадськістю дозволяють посилити рівень довіри громадян до владних інститутів, підвищити ступінь прозорості, прогнозованості, обґрунтованості рішень, розширити доступ громадян до інформації, забезпечити більш ефективне використання публічних фінансів, тощо. Виокремлено дві групи форм проведення консультацій із громадськістю – безпосередня та опосередкована. Проаналізовано такі безпосередні форми консультування з громадськістю: конференції, семінари, форуми, громадські слухання, засідання круглих столів, збори, зустрічі з громадськістю, робота громадських приймалень, теле- або радіодебати, дискусії, інтернет-конференції тощо, та опосередковані: соціологічні дослідження та спостереження, створення «телефонних гарячих ліній», проведення моніторингу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у ЗМІ для визначення позицій різних соціальних груп, опрацювання та узагальнення пропозицій та зауважень громадян тощо. Під час організації та проведення консультацій органи влади віддають перевагу опосередкованим, а не прямим формам консультацій. Адже підготовка і проведення безпосередніх консультацій – клопітка й тривала процедура, що вимагає значних організаційних зусиль.

Найбільш поширеним інструментом консультування з громадськістю є електронне

консультування, проте спостерігається низький рівень зацікавленості з боку громадськості працювати системно над нормативними документами та складність сайтів органів влади для пошукової роботи.

Зафіксовано впровадження механізмів консультування з громадськістю на різних рівнях державних інституцій. Так, проаналізовано роботу порталу громадського обговорення законопроектів, розроблений за ініціативи Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України та за підтримки Програми USAID РАДА; сервіси для електронних петицій на офіційних веб-сайтах Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, здійснено моніторинг офіційних веб-сайтів міністерств. Визначено, що достатньо поспішно органами центральної влади використовується інструмент телефонних «гарячих ліній», а інформаційне наповнення веб-сайтів багатьох центральних та місцевих органів виконавчої влади є недостатнім. Крім того, органи виконавчої влади далеко не завжди виконують вимоги Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики в частині залучення до консультацій усіх зацікавлених сторін.

Зазначено, що демократизація відносин держави та суспільства передбачає створення атмосфери довіри і злагоди, зокрема й на основі суспільного діалогу між структурами публічної влади, громадянами та громадськими інститутами, які представляють їх інтереси. Серед комплексу консультативно-дорадчих структур, куди входять представники аналітичних центрів та неурядових

організацій, виділено: колегії при центральних органах виконавчої влади; громадські ради; експертні ради (Експертна рада з формування державного замовлення на випуск книжкової продукції Держкомтелерадіо України та ін.); робочі групи, експертні групи, міжвідомчі робочі групи; спеціалізовані ради (наприклад Музейна рада при Міністерстві культури); дорадчі комітети. Проаналізовано інформацію 80 органів виконавчої влади (18 міністерств, 37 інших центральних органів виконавчої влади, 24 обласних, Київської міської державних адміністрацій) про їх взаємодію з громадськими радами. Встановлено, що сам факт створення громадських рад та проведення їх засідань ще не є свідченням ефективності її роботи – реального впливу на прийняття рішень органом, або посадовою особою, при якому вона створена. Фактично, впливовість громадської ради визначається рівнем зацікавленості виконавчих органів, або міських голів, в результатах, які вона продукує, та в урахуванні результатів роботи консультативного органу. Незважаючи на значну кількість створених громадських рад, зафіксовано ряд проблем у частині їх діяльності. Рівень ефективності роботи громадських рад часто знижується внаслідок затягування процесу їх формування, через негативні прецеденти використання громадських рад в інтересах окремих посадових осіб та політичних сил, що суперечить їх функціональному призначенню та дискредитує такий формат взаємодії.

Крім того, описано діяльність Національної ради реформ, Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства, Офісу реформ КМУ, Колегій міністерств та агенцій, до складу яких

увійшли державні і громадські лідери, а також представники ділових кіл, перед якими було поставлено завдання досягти консенсусу щодо ключових реформ та моніторити їх прогрес. Авторці вдалося визначити особливості їх роботи, результативність та акцентувати увагу на основних недоліках та недопрацюваннях.

Зазначені інформаційно-комунікативні інструменти дозволяють ІГС не лише одержати інформацію стосовно реальних стан справ в євроінтеграційній політиці, проведенні європейських реформ, а й безпосередньо брати участь у діалозі з метою покращання та підвищення рівня ефективності цієї політики. Проте інформаційно-комунікативні інструменти є лише опосередкованими механізмами впливу на євроінтеграційну політику нашої держави з боку ІГС.

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

4.1. Партнерство між владою та інститутами громадянського суспільства щодо впровадження європейських реформ

Активна участь громадськості в управлінні, що передбачає партнерство між органами влади та інститутами громадянського суспільства, є ще не досить поширеним явищем. Йдеться не просто про врахування думок громадян органами влади, а про співпрацю та здійснення спільних обов'язків на всіх етапах процесу ухвалення рішень. Партнерство передбачає, наприклад, визначення порядку денного, переліку питань, розроблення документів, ухвалення рішень та їх виконання, делегування конкретного завдання громадському сектору. Тобто організації можуть наділятися завданнями та функціями з боку держави для задоволення потреб конкретних цільових груп. Такий формат роботи охоплює представників громадськості, які займають місце за столом поруч із представниками державних органів. Тобто партнерство розглядається як чинник політичної та соціальної стабільності, формування нових цивілізованих відносин між владою та ІГС, заснованих на консенсусі інтересів.

Партнерство передбачає спільну відповідальність суб'єктів взаємодії на кожному етапі ухвалення політичних рішень. Особливої актуальності партнерство набуває під час розроблення політики (визначення порядку денного)

або реалізації політики. Інструментами й механізмами партнерства є:

- спільне розроблення документів: активна участь у підготовці частин законодавчого процесу;

- спільне ухвалення рішень, таких як складання бюджету за участі громадськості;

- стратегічне партнерство, за умовами якого громадські організації та державні органи створюють партнерство для реалізації політики.

Що ж стосується залучення ІГС до безпосередньої реалізації заходів та програм у межах здійснення державної чи регіональної політики у різних сферах, то це має низку переваг порівняно з їх реалізацією силами органів державної влади. Інститути громадянського суспільства [45, с. 74]:

- найбільш наближені до цільових груп, на які спрямовані програма, послуги, допомога, тому краще знають проблеми й потреби цих цільових груп;

- можуть залучити додаткові ресурси для реалізації програми (послуги), а отже, можуть надати послуги більшій кількості людей або підвищити якість послуг без додаткових витрат із боку держави;

- не мають на меті отримання прибутку, усі надходження спрямовують на виконання цілей та завдань організації, тобто можуть забезпечити кращу ціну послуг;

- надають послуги, які не можуть ефективно забезпечити комунальні установи або комерційні організації;

- є більш гнучкими та менш бюрократичними, що дозволяє швидко та якісно надавати відповідні послуги. Саме за допомогою ІГС держави можуть отримувати найкращі послуги на економічно вигідних умовах.

З огляду на описані нами інструменти та механізми партнерства спробуємо оцінити, наскільки кожен із зазначених інструментів застосовується українськими ОГС у контексті впровадження євроінтеграційних реформ.

Так, прикладом партнерства між ІГС та комітетами Верховної Ради України є доопрацювання законопроекту «Про місцевий референдум». У 2012–2013 роках громадська організація Лабораторія законодавчих ініціатив (ЛЗІ) активно працювала над доопрацюванням деяких положень ухваленого у першому читанні законопроекту про місцевий референдум. Упродовж цього часу експерти ЛЗІ вели комунікацію з Комітетом з питань державного будівництва та місцевого самоврядування. Результатом співпраці стало проведення 13 березня 2013 року в стінах Верховної Ради України круглого столу, присвяченого проблемі місцевого референдуму в Україні та недосконалості законопроекту [77, с. 13].

За результатами круглого столу ухвалено рішення про формування робочої групи з доопрацювання законопроекту із залученням провідних асоціацій органів місцевого самоврядування, неурядових організацій, науковців, експертів. Експерти ЛЗІ також увійшли до цієї робочої групи. Найбільш показовим результатом є те, що приблизно 80–90 % громадських рекомендацій, напрацьованих експертами ЛЗІ до законопроекту, були подані депутатами у вигляді правок.

Однак на етапі опрацювання у робочій групі всіх унесених до другого читання пропозицій почали виникати проблеми. По-перше, склад робочої групи сягав майже півсотні людей, а за змістовної дискусії постатейно (і за періодичності засідань один раз на

1–2 місяці) процес затягнувся на кілька місяців. По-друге, експертний рівень учасників дуже різнився, що призводило до кількохразового обговорення одних і тих самих положень законопроекту. У результаті було вирішено утворити більш фахову і менш репрезентативну робочу групу, яка на початку 2014 року вкотре опрацювала законопроект. Однак у зв'язку з об'єктивними обставинами політичної кризи і через відсутність політичної волі суб'єктів законодавчої ініціативи, це питання досі залишається невирішеним [77, с. 13].

Тож бачимо, що для ефективного партнерства вагоме значення мають склад та чисельність робочої групи як з боку ІГС, так і з боку влади. Тому важливо дотримуватися балансу між представництвом, яке б забезпечувало репрезентативність, та кількістю групи.

Ще одним прикладом партнерства, але вже на рівні уряду, є міжнародна Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд» [253]. Україна приєдналася до цієї ініціативи в 2012 році. Уряд розробив План дій Партнерства на 2014–2015 роки для 16 ОГС як партнерів у конкретних законотворчих і вироблення політики заходів. План дій охоплює також регіональні органи влади. Зобов'язання в Плані дій передбачають сприяння залученню громадянського суспільства в управлінні державних установ, а також розробку закону про громадські консультації.

З метою координації роботи органів виконавчої влади та провідних громадських експертів Кабінет Міністрів України утворив Координаційну раду з питань реалізації в Україні цієї Ініціативи. Водночас зобов'язання в межах Ініціативи мають відображати чотири основні принципи відкритого уряду:

- прозорість: інформація про діяльність уряду є відкритою, всеосяжною, своєчасною, вільно доступною для громадськості, і такою, що відповідає основним стандартам відкритих даних;

- участь громадян: уряд залучає громадян до участі в обговореннях, що сприяє ухваленню рішень, які враховують громадську думку, є більш інноваційними та ефективними;

- підзвітність: наявність правил, норм і механізмів, які змушують урядові структури до обґрунтування своїх дій, здійснення діяльності відповідно до визначених для них вимог, реагування на критику, прийняття відповідальності за невідповідність дій законам або зобов'язанням;

- технології та інновації для прозорості та підзвітності: уряд ураховує важливість надання громадянам відкритого доступу до технологій, а також усвідомлює роль нових технологій у просуванні інновацій та важливість розширення можливостей використання технологій громадянами.

У 2015 році для розроблення рекомендацій щодо вдосконалення українського законодавства на основі міжнародних практик залучення інститутів громадянського суспільства до процесу ухвалення рішень при Міністерстві юстиції була утворена робоча група, яка підготувала концепцію законопроекту про публічні консультатії. До складу робочої групи ввійшли експерти-представники громадянського суспільства, залучені Координатором проектів ОБСЄ в Україні. Концепція була презентована під час проведення Координатором проектів ОБСЄ в Україні у партнерстві з Секретаріатом Кабінету Міністрів та Мін'юстом п'яти регіональних круглих столів на тему «Громадянське суспільство та держава: обговорення

концепції законопроекту про публічні консультації». Участь у круглих столах взяли понад 300 представників місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, засобів масової інформації з усіх областей України [92, с. 107].

Тож запропонований механізм роботи є достатньо ефективним, оскільки напрацьована значна кількість законопроектів у різних сферах. Результативність роботи обумовлена не лише форматом партнерства, а й графіком. Засідання Координаційної ради проходять із певною періодичністю, виділяється достатньо часу для опрацювання та підготовки документів, проводяться контрольні обговорення в розширеному форматі.

Варто наголосити, що не лише органи влади є ініціаторами партнерства. Часто таку ініціативу проявляють й ІГС. Так, Реанімаційний Пакет Реформ (РПР) – найбільша коаліція провідних громадських організацій та експертів України, які об'єдналися заради просування та імплементації реформ в Україні [213]. РПР функціонує як координаційний центр для 83 неурядових організацій та 22 експертних груп, які розробляють, просувають і контролюють реалізацію реформ, а кількість учасників платформи постійно зростає.

Щоб десятки громадських організацій могли спільно й ефективно працювати, коаліцією розроблено Хартію РПР – тобто правила, які регулюють діяльність самої платформи, а також внутрішні відносини та управління між учасниками коаліції. Крім того, РПР створили стратегію, місію та спланували свою діяльність.

Місія РПР – об'єднати зусилля для розроблення та реалізації реформ в Україні.

Стратегічне завдання – консолідувати зусилля громадськості, зробити її суб'єктом творення політики, просувати та контролювати впровадження реформ, а також пояснювати ці трансформації українському суспільству та міжнародній спільноті.

Серед пріоритетів діяльності РПР на 2016–2017 роки – сім ключових напрямків: судова і антикорупційна реформи, децентралізація, реформа публічної адміністрації та правоохоронних органів, зміна виборчого законодавства, ключові трансформації в економіці. Партнерські відносини РПР побудував із провідними посольствами та міжнародними організаціями, що дозволило досягти вагомих результатів у ключових напрямках змін та прискорити реформи.

Так, за результатами звіту у 2017 році вдалося [217]:

- за адвокаційної та комунікаційної підтримки ухвалити Проект Закону 4738-д про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законів України щодо здійснення моніторингу закупівель; Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» на засадах належного урядування SIGMA та підзаконних актів до нього (Закон заветований Президентом і досі «висить» у парламентському комітеті держбудівництва); Закон № 7275 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами при провадженні досудового розслідування», який відомий як закон «Маски-шоу стоп»; Розпорядження Кабінету

Міністрів щодо заходів із продовження пенсійної реформи; Постанови НБУ щодо валютної лібералізації; Указ Президента про призначення членів Ради НБУ – створено Раду НБУ; Закон № 6614 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» з урахуванням правок експертів РПР; Закон України № 6604 «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення державних фінансових гарантій надання медичних послуг та лікарських засобів»; Закон України № 6327 «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів»; Зміна в Бюджетний кодекс щодо можливості органам місцевого самоврядування фінансувати молодіжні центри; Положення про молодіжні центри та положення про експертну раду при молодіжних центрах; Постанова «Про внесення змін до Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг», яка передбачає механізми впровадження благодійних телекомунікаційних повідомлень;

- за адвокаційної та комунікаційної підтримки групи: запущено Єдиний реєстр заявок на відшкодування ПДВ; схвалено Стратегію розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року (№ 504-р); прийнято Наказ Мінфіну щодо публікації агрегованої інформації ДФС; ініційовано та розпочато пілотний проект із застосування цифрових РРО; створено Державне бюро розслідувань; розпочалася імплементація положень закону «Про прокуратуру», які регулюють діяльність Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів;

- експерти долучилися до підготовки до другого читання окремих положень законопроекту «Про Вищу раду правосуддя»; адвокації впровадження вимог щодо прозорості конкурсу до Верховного Суду; розробки законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про третейські суди»; підготовки пропозицій до проектів нових редакцій процесуальних кодексів; розроблення законопроектів щодо вдосконалення районного рівня адміністративно-територіального устрою; щодо забезпечення повсюдності місцевого самоврядування та передачі в управління об'єднаних територіальних громад земель за межами населених пунктів; щодо спрощення процедури розроблення та затвердження перспективних планів формування територій громад областей; Стратегій розвитку малого та середнього підприємництва (МСП) для чотирьох областей; Рекомендацій до вдосконалення чинної системи моніторингу та оцінювання розвитку МСП; Законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо запровадження європейських стандартів захисту прав власності та економічних інтересів громадян та інвесторів»; Дорожньої карти пенсійної реформи, яка стала підставою для розпорядження Кабінету міністрів «Щодо заходів із підготовки до запровадження другого рівня пенсійної системи з 1 січня 2019 року»; законопроекту № 6534-д «Про внесення змін до підпункту 133.4.1 пункту 133.4 статті 133; Податкового кодексу України щодо оподаткування недержавних пенсійних фондів»; Законопроекту № 6677 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи

загальнообов'язкового державного пенсійного страхування»; Концепції пенсійної реформи та ін.

Як бачимо, РПР знайшов дієвий механізм партнерства з владою через співпрацю та взаємодію із міжнародними донорами. У межах співпраці представники РПР виносили проблемні питання на обговорення з іноземними партнерами і таким чином отримували підтримку ззовні.

Партнерство між ІГС та владою в Україні відбувається і на місцевому рівні. До таких прикладів можемо віднести впровадження партиципаторного бюджету (бюджету участі) – важливого інструменту електронної демократії та формування активної громади, що залучає мешканців міста до управління міськими фінансами.

Партиципаторний бюджет дає змогу безпосередньо жителям впливати на розподіл частини певного відсотка бюджетних коштів на їх розсуд. Механізм участі громадськості в бюджетному процесі передбачає:

- участь у заходах, що проводяться місцевою радою, її комісіями та комітетами;

- надання письмових пропозицій і запитів щодо формування місцевого бюджету та використання бюджетних коштів;

- надсилання письмових запитів місцевим радам, їх виконавчим органам, місцевим фінансовим органам, розпорядникам бюджетних коштів;

- здійснення громадського моніторингу використання бюджетних коштів;

- участь в оцінюванні ефективності бюджетних програм;

- громадські бюджетні слухання та місцеві ініціативи [178].

В Україні впровадження партиципаторного бюджету започатковано з 2015 р. за підтримки Фондації ПАУСІ в рамках Проекту «Партиципаторний бюджет – можливості для підвищення громадської активності і встановлення належного партнерства з органами влади» у чотирьох містах (Черкаси, Чернігів, Полтава та Луцьк).

Проект реалізується в рамках Польсько-Канадської Програми Підтримки демократії, співфінансованої з програми польської співпраці на користь розвитку Міністерства закордонних справ РП та канадського Міністерства закордонних справ, торгівлі та розвитку (DFATD).

Хоча методика запровадження та принципи роботи однакові в усіх містах, але в кожному місті бюджет реалізується по-різному та різними інструментами. Партиципаторний бюджет у Чернігові в 2016 р. становив 1 % від власних доходів міста (4,8 млн грн); у Черкасах бюджет прийнято як міську цільову програму «Громадський бюджет», розраховану на 5 років (0,7 % доходів 5 млн грн щорічно та 50 тис. грн додатково щорічно для популяризації проекту); у Луцьку Програму розробили на 3 роки та вирішили щорічно виділяти 500 тис. грн, до 50 тис. – на ініціативу, у Полтаві партиципаторний бюджет на 2017 р. становить не менше 0,1 % від загального обсягу міського бюджету [30, с. 104].

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що, незважаючи на початковий етап упровадження бюджету в Україні та певні досягнуті позитивні результати, виникає потреба, пов'язана із розширенням реальної участі громадян у бюджетному процесі, що спонукає до такого.

Партнерство між ІГС та органами державної влади та місцевого самоврядування у сфері соціально-економічного розвитку реалізується шляхом участі ІГС у публічних закупівлях з метою надання публічних послуг. Це стало можливим завдяки вступу України до Світової організації торгівлі, виконання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та низки нових редакцій національних законів про окремі види ОГС, запобігання корупції та електронне урядування дозволили змінити загальні умови участі ОГС у публічних закупівлях. Зокрема, у квітні 2016 року набув чинності новий закон «Про публічні закупівлі», а в серпні 2016 року електронні публічні закупівлі стали обов'язковими для всіх замовників. Звіти про укладені договори на суму не менше 50 тис. грн публікуються в системі електронних закупівель.

Необхідно зазначити, що термін «публічні послуги» набагато ширший за значенням від «державних послуг», оскільки, на відміну від державних послуг, суб'єктом надання яких є виключно держава, їх можуть надавати як державні, так і недержавні структури. Таким чином, можна констатувати, що публічні послуги – це послуги, які можуть надавати як державні органи, так і органи місцевого самоврядування та будь-які інші органи, якщо держава делегує їх виконання і забезпечує відповідними ресурсами їх надання. Мова йде не тільки про кошти Державного бюджету, що надаються місцевому самоврядуванню на реалізацію переданих державою повноважень, а й про власність територіальних громад, яка також впливає на наповнення місцевих бюджетів і дозволяє органам місцевого самоврядування не лише виявляти

ініціативу, а й надавати більш якісні послуги населенню. Тому можна підсумувати, що публічні послуги означають юридично й соціально значущі дії в інтересах суспільства, держави й громадян. Особливістю публічних послуг є наявність для них регламентів, зумовлених державою, і державний нагляд за їх наданням [92, с. 57].

Згідно з даними системи ProZorro [310] у 2016 році 42 громадські організації виграли 121 пропозицію на загальну суму 9926 тис. грн. Щоправда, переважну частину публічних закупівель (72 %) громадські організації проводили через власні підприємства: на 13 таких підприємств припала 91 пропозиція на загальну суму 7142 тис. грн. При цьому 41 пропозицію на загальну суму 2747 тис. грн виграло одне підприємство в Дніпропетровській області, яке було також єдиним переможцем надпорогових закупівель у цій вибірці. У Додатку наведена таблиця участі ОГС у публічних закупівлях станом на січень 2017 року, підготовлена за даними системи ProZorro. Участь ІГС у публічних закупівлях є прикладом як потужності організацій, так і їх здатності виконувати конкретні послуги на державному та регіональному рівнях.

Експерти зазначають, що ІГС України потребують систематичного інформування та консультаційної і правової допомоги щодо їх участі в процедурах публічних закупівель. Особливу увагу пропонується звернути на запобігання встановленню замовниками кваліфікаційних критеріїв та інших вимог до учасників, які є дискримінаційними щодо ОГС або мають значні корупційні ризики.

Необхідно вивчити досвід застосування преференцій у публічних закупівлях (зокрема, для

підприємств громадських організацій інвалідів та «соціальних застережень» у публічних закупівлях у країнах ЄС) для розробки стимулюючих заходів для участі ОГС у публічних закупівлях.

Інформування ОГС про можливості, які забезпечують міжнародні договори у сфері публічних закупівель. Наприклад, Україна приєдналася також до Угоди про державні закупівлі (GPA) Світової організації торгівлі, що відкриває можливості українських ОГС брати участь також у публічних закупівлях за межами України, наприклад у межах транскордонної співпраці.

Участь у допорогових закупівлях та процедурах конкурентного діалогу, зокрема щодо консультаційних послуг, досліджень та розробки програмних продуктів, має практичний пріоритет.

Участь ОГС у заходах громадського контролю, а також недержавного моніторингу та оцінки публічних закупівель значно підвищить ефективність закупівель і знизить рівень корупційних порушень у цій сфері [92, с. 98].

Соціальні послуги також є інструментом партнерства між владою та ІГС. Зростаюча роль інститутів громадянського суспільства (ІГС) у політичних, соціальних та економічних перетвореннях у країні відкриває нові можливості як для органів влади, так і для системи надання соціальних послуг.

Проте повільне та несистемне проведення реформ, неефективність роботи виконавчих органів влади, неякісність та обмежений перелік та обсяг державних послуг разом із відсутністю достатнього фінансування не дають можливості налагодити ефективне та якісне надання соціальних послуг.

Водночас тенденцією останніх років є залучення організацій громадянського суспільства до процесу надання соціальних послуг. Наразі держава в партнерстві з громадянами та ОГС намагається вирішувати нагальні проблеми, виявляти та максимізувати існуючі можливості, зменшувати відстань між органами влади та пересічними громадянами. Усе більше місця в цих процесах займають ОГС, які стають важливими партнерами для влади.

Щодо співвідношення соціальних послуг із державними і публічними, то їх послуги виокремлюють за тією сферою, в якій вони надаються. Це сфери охорони здоров'я, культури, освіти, науки, що само по собі вже свідчить про їх загальнозначущу спрямованість і ставить їх в один ряд із публічними послугами. Дійсно, соціальні послуги мають усі ознаки публічних і за своєю суттю є публічними, але критерієм виділення (на відміну від державних послуг) є не коло суб'єктів, що їх надають, а сфера, в якій вони реалізуються.

Законодавством визначено такі види соціальних послуг:

- соціально-побутові;
- психологічні послуги;
- соціально-педагогічні;
- соціально-медичні;
- соціально-економічні;
- юридичні;
- послуги з працевлаштування;
- інформаційні.

Утім, перелік видів послуг є невичерпним і передбачає також інші види.

Громадські, благодійні, релігійні організації, які є видами організацій громадянського суспільства, цілком підпадають під категорію надавачів соціальних послуг. Крім того, даючи можливість згаданим організаціям надавати соціальні послуги, закон чітко визначає вимогу, за якою такі організації у своїх статутних документах мають передбачати перелік соціальних послуг, категорії осіб, яким вони надаються. Також організації мають надавати такі послуги з дотриманням державних стандартів як за плату, так і безоплатно. Отже, громадська чи благодійні організація, яка позиціонує себе як суб'єкт надання соціальних послуг, повинна передбачати у своїх статутних документах відповідні норми про це, мати у своєму штаті чи залучати на договірних основах відповідної підготовки працівників для надання соціальних послуг [92, с. 69].

Загалом варто зазначити, що в Україні механізми партнерства між ІГС та органами державної влади та місцевого самоврядування є на стадії розвитку. З огляду на це результат залежить від обох партнерів. Сучасні тенденції та інтенсивність розвитку суспільства створюють нові передумови для налагодження комунікації, в яких на зміну протистоянню приходять конструктивний діалог і порозуміння. Налагодження партнерських відносин дає можливість залучити якомога більше необхідних ресурсів, а отже, охопити широкий спектр соціальних, економічних, природоохоронних, інформаційно-комунікаційних та інших завдань, подолати умовні та реальні бар'єри й ефективно вирішувати важливі суспільні завдання. Співпраця органів влади й місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства є ознакою

демократичного суспільства, в якому його потреби покладені в основу державної політики. У свою чергу, громадянське суспільство сприяє підконтрольності держави суспільству, налагодженню публічного взаємозв'язку громади й органів влади на засадах відкритості, публічності й партнерства.

Отже, партнерство є однією з дієвих форм громадської участі, що передбачає спільну відповідальність суб'єктів взаємодії на кожному етапі ухвалення політичних рішень. Ми наголошуємо, що механізм партнерства набуває особливого значення на етапі розроблення політики (визначення порядку денного) або реалізації політики. У підрозділі ми описали такі інструменти й механізми партнерства: спільне розроблення документів: активна участь у підготовці частин законодавчого процесу, спільне прийняття рішень, таких як складання бюджету за участі громадськості; стратегічне партнерство, за умовами якого громадські організації та державні органи створюють партнерство для реалізації політики. Як приклад наведена робота в межах ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», діяльність Реанімаційного пакета реформ, впровадження партиципаторних бюджетів та соціального замовлення на місцевому рівні. Проте наразі механізми партнерства між ІГС та органами державної влади та місцевого самоврядування є досить обмеженими і перебувають на стадії розвитку.

Якщо механізми партнерства ще потребують часу для розвитку, то інструменти громадського контролю досить поширені серед інститутів громадянського суспільства та широко використовуються на центральному та місцевому рівнях реалізацій євроінтеграційної політики.

4.2. Форми громадського контролю

Громадський контроль – порівняно нова для України форма громадської активності, яка використовується для безпосереднього спостереження громадськими організаціями, ініціативними групами та особами за додержанням прав і законних інтересів громадян установами та органами державної влади, місцевого самоврядування, а також недержавними інституціями, що виконують публічні функції. Механізм контролю громадянського суспільства за діяльністю органів влади є однією з форм здійснення народовладдя, інструментом захисту й забезпечення прав і свобод особистості.

Громадський контроль є впливом громадян та їх організації на органи влади з метою забезпечення законності їхніх дій, підвищення ефективності управлінської діяльності, врахування при її здійсненні тих інтересів осіб і груп, на які управлінські рішення впливають безпосередньо.

Незалежний і дієвий громадський контроль може здійснюватися лише в демократичних країнах, коли держава забезпечує базовий рівень громадянських і політичних прав (право на свободу та особисту недоторканність; свободу думки, совісті та релігії; свободу поглядів та самовираження; право на справедливий судовий розгляд). Усі суб'єкти громадського контролю виступають від імені громадськості.

Громадський контроль спрямований на:

- запобігання порушенню прав людини;
- усунення зловживань, порушень законодавства;

- привернення уваги органів влади та громадськості до наявних проблем і стимулювання їх вирішення;

- підвищення якості надання послуг державними та недержавними інституціями;

- підвищення публічності та прозорості органів влади та місцевого самоврядування.

Варто відрізнити громадський контроль від інших форм громадської активності. До специфічних принципів здійснення громадського контролю доцільно віднести:

- попереднє інформування суб'єктом громадського контролю у встановленому законом порядку відповідні органи та організації про намір проведення, терміни та зміст будь-яких контрольних заходів;

- сприяння діяльності суб'єктів громадського контролю з боку органів державної влади, інших державних організацій та органів місцевого самоврядування, зокрема надання інформації і необхідних пояснень за запитами щодо предмета контролю, забезпечення доступу в установи і організації тощо;

- обов'язковий розгляд органами державної влади, іншими державними організаціями та органами місцевого самоврядування переданих їм матеріалів за результатами громадського контролю та офіційне повідомлення суб'єктам громадського контролю результатів розгляду і ухвалених на його підставі рішень;

- широке оприлюднення матеріалів за наслідками громадського контролю, а також результатів розгляду цих матеріалів органами державної влади, іншими державними організаціями

та органами місцевого самоврядування у ЗМІ й мережі Internet, зокрема в офіційних джерелах відповідних установ і організацій.

На практиці основними суб'єктами громадського контролю є:

- окремі особи та неформальні об'єднання громадян;

- громадські організації (моніторингові чи так звані сторожові; правозахисні, екологічні, організації споживачів тощо);

- засоби масової інформації (телевізійні канали, друковані та електронні засоби, бюро журналістських розслідувань та ін.).

Основними групами об'єктів громадського контролю є:

- органи державної влади. Прикладами публічних органів є Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів і його структури в регіонах, обласні державні адміністрації тощо;

- органи місцевого самоврядування. Це можуть бути міські, селищні, сільські, районні, обласні ради;

- державні та комунальні підприємства, установи, організації, що надають публічні послуги. Спільною рисою усіх цих структур є те, що вони виконують управлінські функції від імені народу і витрачають бюджетні кошти, отримані від платників податків, а тому вони зобов'язані бути підконтрольними людям.

Таким чином, об'єктом громадського контролю є діяльність (бездіяльність) органів державної влади та місцевого самоврядування, а також діяльність (бездіяльність) недержавних інституцій, які виконують соціальні завдання, так звані публічні функції.

Громадський контроль охоплює цілий набір різних форм, які можуть бути застосовані залежно від цілей, завдань. Форми громадського контролю – це зовнішнє вираження змісту громадського контролю, засобів та способів його реалізації інститутами громадянського суспільства чи окремими особами з метою забезпечення ефективного здійснення загальнодержавних справ, вирішення суспільно значущих завдань, захисту й забезпечення прав і свобод людини, задоволення потреб та інтересів суспільства у цілому. Основними формами громадського контролю в сучасних умовах є: громадська експертиза, громадський аудит, громадське розслідування, громадський моніторинг.

Однією з поширених форм громадського контролю є громадська експертиза. Термін «експертиза» означає дослідження фахівцем (експертом) питань, вирішення яких вимагає спеціальних знань. Поняття експертиза має міжгалузевий характер.

Громадська експертиза – це форма громадського контролю, змістом якої є дослідження, аналіз, оцінювання незалежними громадськими експертами діяльності органів державної влади та її результатів із метою надання експертних висновків та рекомендацій щодо їх удосконалення.

Громадська експертиза передбачає залучення незалежних експертів із метою оцінювання державних рішень, процедур, реалізацій державної політики. Результати громадської експертизи передбачають установлення відповідності тим пріоритетам громадянського суспільства, які виражають потреби, інтереси більшості населення [164, с. 30].

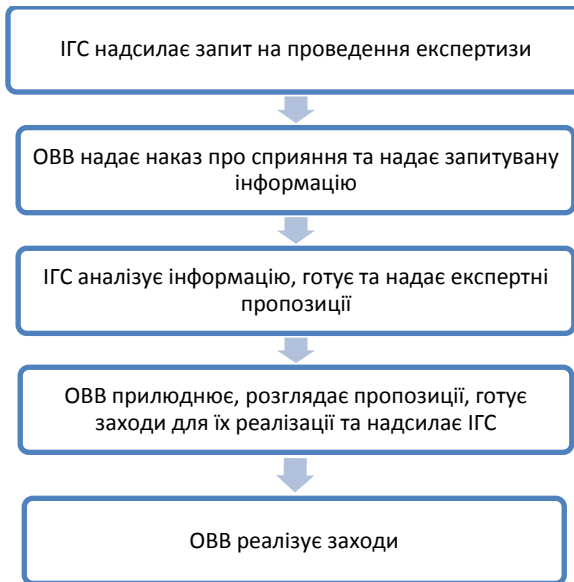
Здійснення громадської експертизи передбачає такі кроки:

- мотивація щодо проведення експертизи;
- підготовка громадської думки;
- офіційне рішення органу влади щодо здійснення експертизи;
- створення групи незалежних громадських експертів;
- проведення підготовчої роботи як із боку влади, так і з боку громадськості;
- безпосереднє проведення громадської експертизи;
- ухвалення відповідного рішення (висновки) експертів за результатами експертизи;
- забезпечення та здійснення контролю за виконанням результатів експертизи.

Громадська експертиза може бути проведена чотирма основними етапами, кожен з яких має власний внутрішній поділ на складові:

- 1) плануванням проведення громадської експертизи;
- 2) проведенням громадської експертизи;
- 3) формуванням експертних пропозицій та розгляд результатів громадської експертизи органом влади;
- 4) контролем за врахуванням результатів громадської експертизи.

**Схема 4. Сприяння органом виконавчої влади
проведенню громадської експертизи [45, 74]**

Громадська експертиза – єдиний вид громадського контролю, що запроваджено в Україні як технологію зворотного зв'язку влади з громадою. «Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади (далі – громадська експертиза) є складовою механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства оцінювання діяльності органів виконавчої влади, ефективності ухвалення і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх урахування органами виконавчої влади у своїй роботі» [204].

Метою громадської експертизи є підвищення ефективності державної політики через урахування думки громадськості щодо проблем та причин, які їх породжують, шляхів їх вирішення. Предметом громадської експертизи є окремі проекти рішень, а також рішення органів виконавчої влади або система заходів (рішень) щодо реалізації органами виконавчої влади державної політики у відповідних сферах.

Ще однією досить поширеною практикою громадського контролю є громадська антикорупційна експертиза нормативно-правових актів (НПА). Метою зазначеного інструменту є викривання та попередження корупційних ризиків ще на етапі створення (чи вдосконалення) «правил гри». Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» № 1700-VII від 14 жовтня 2014 року [67] антикорупційна експертиза визначається як «діяльність із виявлення в нормативно-правових актах, проектах нормативно-правових актів положень, які самостійно чи у поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних із корупцією». По суті, антикорупційна експертиза спрямована на виявлення в нормативних актах так званих корупційних чинників, під якими розуміють здатність окремого нормативного припису чи їх сукупності самостійно чи у взаємодії з іншими нормами сприяти вчиненню корупційних правопорушень.

Громадські об'єднання та громадяни можуть проводити громадську антикорупційну експертизу самостійно через такі інструменти громадського контролю, як: звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також їх

посадових і службових осіб, згідно з яким вони можуть надавати свої експертні пропозиції в порядку, передбаченому Законом України «Про звернення громадян» № 393/96-ВР від 2 жовтня 1996 року [68]; запит (в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою)) до державних розпорядників публічної інформації, за допомогою якого вони можуть отримувати нормативно-правові акти та їх проекти відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» № 2939-VI від 13 січня 2011 р. [66].

Як приклад можемо навести запит на проведення громадської експертизи стану дотримання прав людини у реалізації Міністерством інформаційної політики України повноважень із формування та реалізації державної політики у сфері інформаційного суверенітету, державного іномовлення в Україні та інформаційної безпеки з боку Громадської спілки «Українська Гельсінська спілка з прав людини». За результатами експертизи було зроблено висновки, що робота міністерства в 2015–2017 роках не мала істотних негативних наслідків для прав людини [18]. Воно не стало інструментом тиску на журналістів або джерелом «темників». Певні ознаки негативних наслідків для прав людини можна знайти в обмежувальних заходах у контексті зміцнення інформаційної безпеки, але міністерство практично не було до них причетним. Однак це не знімає з порядку денного потреби активного моніторингу роботи міністерства на предмет прав людини, оскільки архітектура інформаційної безпеки лише вибудовується і є ризик виконання міністерством функцій, що будуть йти всупереч свободі слова. Також було зауважено, що

важливим чинником залишається окупація частини південних і східних територій України Російською Федерацією та підконтрольними їй збройними утвореннями. Будь-які ініціативи уряду, спрямовані на просування демократичних змін у країні, створення сприятливих умов для реалізації прав та свобод людини обмежуються лише територією, підконтрольною уряду, і не впливають на ситуацію в Криму та ОРДЛО. Уряд України, у тому числі МІП, має вкрай обмежені можливості покращити катастрофічну ситуацію з правами людини на цих територіях. За результатами експертизи організація розробила та подала рекомендації до Міністерства.

Проведення громадськими об'єднаннями самостійних експертиз наразі є найбільш уживаною формою цього інструменту громадського контролю. Так, лише з вересня 2013 по серпень 2014 року Центром політичних студій та аналітики у співпраці з Центром політико-правових реформ, Українським інститутом публічної політики (на замовлення Комітету Верховної Ради з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією (сьогодні це – Комітет з питань запобігання і протидії корупції)) було здійснено експертизу близько 200 парламентських законопроектів та 250 актів Кабінету Міністрів, у яких було виявлено десятки актів, що мали корупційні ризики [216].

Іншою формою громадського контролю є громадське розслідування – це метод збору інформації, що полягає в роботі з численними джерелами, ретельному їх аналізі, порівнянні, пошуку суперечностей та прихованої інформації з метою оприлюднення відомостей, що становлять суспільний інтерес. Іншими словами, це проведення

дослідження фактів та обставин, пов'язаних із діяльністю органу державної влади, органу місцевого самоврядування, державної установи та ін., що спричинила порушення прав і законних інтересів громадян.

Суб'єкт громадського контролю створює комісію громадського розслідування з можливим залученням до неї представників органів державної влади та/або місцевого самоврядування, але таких представників у комісії має бути меншість, наприклад не більше третини від її складу. До комісії громадського розслідування не входять особи, посадові обов'язки яких безпосередньо стосуються предмета громадського розслідування або які особисто беруть участь у подіях, що стали предметом громадського розслідування. Працюючи на засадах відкритості, комісія може залучати до своєї роботи будь-яких громадян або організації за їх згодою. За результатами проведеного розслідування комісія складає висновок, якість якого перевіряє суб'єкт громадського контролю. Далі цей висновок передається до органів державної влади вищого рівня чи контролюючих державних органів. Специфічним різновидом громадського розслідування можна вважати журналістське розслідування.

Прикладом може бути громадське антикорупційне розслідування щодо обмеження конкуренції при проведенні державних закупівель, нераціональне використання державних коштів тощо. Це матеріал, підготований громадськими активістами щодо зловживань при використанні державних коштів.

Громадський аудит не часто використовують інститути громадянського суспільства. У ширшому

розумінні – це оцінювання організації, системи, проекту, продукту, події чи особи на відповідність стандартам. Аудит може бути юридичним, фінансовим чи технічним, коли він стосується відповідних стандартів. У вузькому сенсі аудит стосується фінансових звітів чи рахунків або, більш загально, фінансового керівництва [191, с. 47]. Отже, «аудит» означає перевірку, ревізію (балансу, звітності тощо) для підтвердження повноти, достовірності й точності складання звітності (тобто аналізується в основному бухгалтерська звітність).

Громадський аудит визначаємо як систему відкритого зовнішнього контролю за діяльністю органів публічної влади з питань дотримання/розвитку суспільних цінностей та управління суспільними ресурсами, що здійснюється незалежними інститутами на замовлення/за участі суб'єктів громадянського суспільства, які по-різному взаємодіють з владними структурами з метою забезпечення законної, ефективної, результативної та прозорості діяльності та вироблення рекомендацій щодо модернізації державного управління [167, с. 28].

Базуючись на попередньому досвіді моніторингу та адвокації реформ у рамках візової лібералізації, ГО «Європа без бар'єрів» розробила методологію дослідження, що дозволяє відстежити якість упроваджуваних змін після безвізу, готовність місцевих органів влади до продовження реформування на місцях та готовність представників центральної влади проводити якісну комунікацію необхідних змін заради руху вперед.

За результатами роботи групи експертів із 6 областей України під координацією ГО «Європа без бар'єрів» проведено громадський аудит нових

напрямків державної політики, що були започатковані в рамках візової лібералізації та знайшли своє продовження в Угоді про Асоціацію, зокрема щодо видачі нових ідентифікаційних документів (біометричні паспорти та ID-картки), упровадження підходу інтегрованого управління кордонами (умови перетину кордону, зокрема боротьба з корупцією), управління міграцією та політики притулку (виконання Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» та забезпечення прав біженців) і протидії дискримінації (виконання Національної стратегії у сфері прав людини) [6].

Під час аудиту мережею громадських організацій було надіслано більше ніж 500 запитів та опрацьовано понад 1 000 офіційних відповідей від обласних державних адміністрацій, районних державних адміністрацій, місцевих виконавчих комітетів міст обласного значення, Державної міграційної служби, Державної прикордонної служби, Національної поліції та громадських організацій. Це дозволило сформулювати точкові рекомендації для органів влади у кожній області залежно від стану впровадження досліджуваних реформ.

Найбільш поширеним і часто використовуваним механізмом контролю є громадський моніторинг – планове та систематичне збирання інформації про конкретну проблему чи діяльність публічних органів, який проводиться за встановленою схемою (методологією) з метою досягнення позитивних змін. Тобто це оцінювання ефективності та результативності діяльності органу державної влади, органу місцевого самоврядування, державної установи та інших, що проводиться

суб'єктом громадського контролю шляхом збору і аналізу відкритої інформації про цю діяльність упродовж певного періоду. Після завершення терміну моніторингу суб'єкт громадського контролю готує звіт з рекомендаціями щодо усунення виявлених недоліків, що передається до органів державної влади вищого рівня чи контролюючих державних органів.

У словниках термін «моніторинг» тлумачиться як безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату [34, с. 538]; регулярне спостереження, збір і аналіз інформації з метою вивчення будь-яких процесів [33, с. 255] тощо. У науковій літературі моніторинг визначається як регулярне відслідковування процесу, явища за відповідною методикою, з метою одержання більш повної та докладної інформації про нього і прийняття на підставі цього обґрунтованого рішення [108].

Моніторинг як форма громадського контролю тривалий час широко використовується інститутами громадянського суспільства в різних сферах суспільного життя: політиці, економіці, освіті, охороні здоров'я тощо.

За попереднім аналізом громадський моніторинг може здійснюватися шляхом:

- відстежування процесу здійснення урядової політики, динаміки та тенденцій, а також стану справ у відповідних сферах за наперед визначеними критеріями;

- репрезентативного опитування представників інститутів громадянського суспільства;

- збирання та накопичення іншої інформації, наприклад, аналізу матеріалів ЗМІ та ін.

Такий складний системний процес передбачає високий рівень самоорганізації суспільства, інакше кажучи, зрілість громадянського суспільства. Отже, становлення системного громадського моніторингу залежить від стану розвитку громадянського суспільства.

Метою громадського моніторингу повинне стати виявлення питань, які потребують оперативного вирішення. Моніторинг діяльності органів влади повинен здійснюватися за визначеними критеріями, серед яких можуть бути:

- ефективність функціонування та діяльності органів виконавчої влади;

- результативність ухвалених рішень органів виконавчої влади;

- відповідність рішень органів виконавчої влади суспільним потребам, викликам та очікуванням;

- відповідність рішень органів виконавчої влади стратегічним пріоритетам, визначеним у Посланні Президента України та інших стратегічних документах;

- стабільність і послідовність функціонування та діяльності органів виконавчої влади;

- професіоналізм, компетентність при ухваленні рішень органами виконавчої влади;

- виконавча дисципліна в діяльності органів виконавчої влади;

- відкритість та прозорість процесу ухвалення управлінських рішень;

- залучення громадськості до процесу формування та ухвалення рішень органів виконавчої влади;

– урахування позиції органів місцевого самоврядування при ухваленні рішень органами виконавчої влади;

– додержання принципу політичної нейтральності при ухваленні рішень органами виконавчої влади та ін.

У моніторинговому процесі за виконанням Україною взятих на себе зобов'язань в рамках Угоди про асоціацію між ЄС та Україною активну роль відіграє громадянське суспільство. Звіт «Від цілей до результатів: виконання Угоди про асоціацію очима стейкхолдерів» [82] підготовлений Українською стороною Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС за підтримки проекту «Громадська синергія». Моніторинг присвячений оцінюванню реалізації органами державними влади України упродовж січня 2015 – березня 2017 рр. положень 8 сфер Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС.

Оцінювання здійснювалось у формі аналізу та обговорення за участі різних стейкхолдерів. Основою методології був підхід так званих «дерев цілей», моделювання необхідних рішень та заходів, які необхідно ухвалити або здійснити уповноваженим виробникам державної політики для повної реалізації відповідних частин і положень Угоди про асоціацію з подальшим ретроспективним зіставленням із ними рішень і заходів, ухвалених та реалізованих упродовж січня 2015 – березня 2017 рр., за такими критеріями: фактичною наявністю, адекватністю, повнотою та відкритістю.

Результати засвідчують, що методологічний підхід побудови «дерева цілей» добре підходить для планування належного, повного та ефективного виконання неоднорідно прописаних положень Угоди

про асоціацію. Цей підхід може бути застосований і у випадках чітко прописаних безпосередньо в основному тексті Угоди завдань імплементації (захист прав споживачів), і у випадках стислого посилання у тексті Угоди на додатки зі списками директив ЄС, з якими необхідно гармонізувати національне законодавство (протидія дискримінації), і у випадках відсутності «жорстких» зобов'язань (положення Угоди на кшталт «Сторони співпрацюють», як у разі професійно-технічної освіти).

Експерти запропонували спектр рекомендацій за результатами проведеного моніторингу:

1. Належним чином поставитися до планування повної та ефективної імплементації положень Угоди про асоціацію, у тому числі т. зв. «м'яких» зобов'язань (де немає вимог гармонізації законодавства з правовими актами ЄС).

2. Провести аудит («скринінг») поточного українського законодавства на предмет відповідності положенням міжнародного та європейського права. Звернутися до сторони ЄС за допомогою у реалізації цього завдання, а також залучити представників стейкхолдерів та українських недержавних експертів.

3. Налагодити інформування стейкхолдерів органами влади про процес розроблення рішень, проведення заходів та їх результати.

4. Запровадити систематичний моніторинг прогресу планованих реформ включно з моніторингом ефективності впровадження нових законодавчих норм після їх ухвалення.

5. Провести аналіз українського та міжнародного досвіду практичної реалізації державних стратегічних документів (у сферах управління водними ресурсами, протидії

дискримінації, підтримки інновацій та науки, інформаційного суспільства, захисту прав споживачів).

6. Запровадити програми підготовки кадрів необхідної спеціалізації та провести навчальні заходи з підвищення кваліфікації службовців та працівників (у сферах басейнового управління, захисту прав споживачів, запобігання дискримінації).

7. Закласти у бюджет фінансові інструменти та кошти, необхідні для імплементації Угоди. Забезпечити необхідну фінансову та організаційну підтримку діяльності Національної ради України з питань розвитку науки і технологій, Національного фонду досліджень, наукової програми супроводу впровадження басейнового управління, рад професійно-технічної освіти. Здійснити аудит дослідницької інфраструктури державних наукових установ та ВНЗ.

Ще одним прикладом системної моніторингової діяльності є діяльність громадської мережі «Опора» [169]. Це одна з провідних неурядових та позапартійних всеукраїнських організацій громадського контролю та адвокації у сфері виборів, парламентаризму, освіти, управління спільною власністю, енергоефективності, місцевого самоврядування, а також всеосяжного впровадження принципу відкритих даних.

Ще одним інструментом є контрольна перевірка – одинична перевірка діяльності органу державної влади, органу місцевого самоврядування, державної установи та іншим суб'єктом громадського контролю за ініціативою останнього або на підставі звернень громадян.

У міжнародній практиці (переважно у США і Західній Європі) уже досить довго існує окремий тип громадських організацій, які займаються тільки громадським контролем і називаються watchdogs (сторожові собаки), а те, чим вони займаються, – watchdog activity (сторожова діяльність). Саме вони є тими, хто здійснює систематичний громадський контроль за діяльністю публічних установ – як державних, так і комерційних. В Україні лише формується сектор сторожових організацій, напрацьовується методологія та створюються стандарти роботи.

Найбільш відомими серед наявних сторожових організацій є міжнародні Amnesty International [273], Transparency International [318], WWF [321], Human Rights Watch [295], Democracy Watch [282], CEE Bankwatch Network [278]. Цікавим прикладом у цьому переліку є CEE Bankwatch Network. Особливістю цієї мережі неурядових організацій є те, що вона здійснює громадський контроль за діяльністю міжнародних фінансових установ, таких як Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк та ін.

Отже, систематизація та аналіз основних форм громадського контролю, а саме громадська експертиза, громадське розслідування, громадський аудит, громадський моніторинг, контрольна перевірка, дозволили авторці провести оцінювання реалізації органами державними влади України впродовж січня 2015 – березня 2017 рр. положень 8 сфер Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС шляхом громадського моніторингу та відповідно до цього підготувати рекомендації органам державної влади. Поряд із цим варто наголосити, що ІГС

використовують широкий спектр механізмів громадського контролю з метою оцінювання дій та рішень влади в контексті євроінтеграції. Проте часто рекомендації ІГС ігноруються органами державної влади та місцевого самоврядування. Це пояснюється і відсутністю усталеної традиції взаємодії між ними, і слабкістю самих ІГС, і небажанням влади прислухатися до рекомендацій. З огляду на це ІГС часто виходять з ініціативою до міжнародних партнерів і таким чином через зовнішній вплив намагаються вплинути на процес реформ.

4.3. Громадська дипломатія як чинник впливу у процесі інтеграції до ЄС

Роль громадської дипломатії як порівняно нового способу взаємодії між державами світу у процесі розвитку інформаційного суспільства є беззаперечною. Засоби громадської дипломатії широко використовують розвинені країни. Незважаючи на гостру необхідність формування позитивного іміджу України за кордоном та численні факти використання громадської дипломатії іноземними державами щодо населення України, дослідженню цього питання в нашій державі приділяється недостатня увага.

Залежно від суб'єкта здійснення заходів можна виокремити два основні види «нетрадиційної» дипломатії:

1) діяльність, що здійснюється державою, під її керівництвом чи за державні кошти в межах зовнішньої політики держави для реалізації національного інтересу – громадська/публічна дипломатія, англ. *public diplomacy*, рос. *публичная (інколи – общественная) дипломатия*; слово «громадська»/«публічна» у її назві вказує на адресата діяльності – аудиторію, громадськість, «публіку»;

2) діяльність, що здійснюється різноманітними фізичними та юридичними особами, інститутами громадянського суспільства незалежно від держави в інтересах держави, суспільства чи всього людства – громадянська, народна дипломатія, англ. *citizen, civil diplomacy*, рос. *гражданская, народная дипломатия*; слово «громадянська» «народна» у її назві вказує на суб'єкт її здійснення.

Подібне розмежування не означає їхньої абсолютної відокремленості одна від одної [307, с. 101]. Зокрема, у сучасній політичній термінології з'явилося поняття «нова громадська дипломатія» [163, с. 23], яке не зводиться лише до одностороннього донесення урядовими структурами необхідної інформації до цільової іноземної аудиторії.

Ми розуміємо громадську дипломатію як неофіційну зовнішньополітичну і внутрішньополітичну діяльність незалежних безпосередньо від урядів фізичних і юридичних осіб, неурядових організацій, рухів і інститутів, що спрямована на збереження миру, розвиток і поліпшення міждержавних відносин, розвиток дружби, взаєморозуміння і співпраці між різними народами. Натомість її метою є встановлення постійних контактів між інститутами громадянського суспільства різних країн, розвиток міжнародних мереж і участь у їхній діяльності за умов послаблення державного контролю та створення атмосфери довіри і рівноправності [233, с. 180].

Основними акторами громадської дипломатії є різного роду суспільні інститути, які мають такі загальні особливості: формально, офіційно засновані; неурядові; не є суб'єктами міжнародного права; не розподіляють прибуток; базуються на принципі самоврядності; широко використовують працю добровольців; суспільно корисні або діють у руслі основних завдань громадської дипломатії (тобто прагнуть до світу, дружби, взаєморозуміння і співпраці між народами). До таких акторів належать: неурядові організації, а саме: міжнародні неурядові організації, суспільні, національні й релігійні об'єднання (зокрема, парламентські), політичні

партії, внутрішньодержавні регіони, юридичні та фізичні особи, що беруть участь в міжнародній діяльності і розділяють основні цілі громадської дипломатії. Згідно з визначенням громадської дипломатії й основних умов її здійснення акторами громадської дипломатії не можуть бути громадські організації, які повністю фінансуються урядом або будь-якою міжнародною організацією [157, с. 12–13].

Основними чинниками, які найістотніше вплинули на формування громадської дипломатії, можна вважати поширення нових технологій та збільшення кількості і значущості міжнародних неурядових акторів. Щодо першого, то саме на початку 2000-х років з'являється стійка тенденція збільшення кількості інтернет-користувачів у країнах, які розвиваються [290]. Природним розвитком Інтернету стало поширення технологій Web 2.0, що відзначаються активною участю користувачів у створенні веб-контенту. Також важливо згадати масове розповсюдження мобільних телефонів, які у 2010 р. перетворилися на багатофункціональні пристрої з широкими комунікаційними можливостями. Унаслідок цього колишня здатність звичайного активіста за допомогою СМС творити міжнародні новини у більшості країн уже вийшла на якісно новий рівень [275, с. 137]. Сьогодні нікого не дивує, коли пересічна особа здійснює живу відеотрансляцію із залученням багатотисячної аудиторії, так само, як і те, що звичайний малюнок чи домашнє відео можуть викликати цілком непередбачувану масову реакцію. У світовому політичному вимірі ці технології ведуть до формування множинних ідентичностей, накладення

юрисдикцій та зменшення значення територіальної належності [322, с. 87–88].

Іншим важливим чинником трансформації громадської дипломатії є зростання кількості та ролі недержавних акторів на міжнародній арені. Серед них особливо помітні неурядові організації, міжнародні ЗМІ та транснаціональні корпорації. Зростання кількості НУО наприкінці 90-х років XX ст. перетворилося на глобальне явище, яке навіть одержало назву «революція асоціацій» [322, с. 84–85]. Не останню роль у цьому процесі відіграли нові технології. Міжнародні НУО з мережевою формою організації стали настільки впливовими, що досягли здатності конкурувати з державними структурами у виконанні певних суспільних функцій [300]. Вони долучаються до творення міжнародної політики, а їхня позиція має вагоме значення для формування іміджу міжнародних акторів.

Таким чином, можемо визначити основні умови, які дозволяють міжнародним громадським організаціям впливати на розвиток світового громадянського суспільства.

Передусім ІГС мають створювати міжнаціональні громадські мережі, які сприяють взаємодії між окремими осередками, з розподілом їх інтересів.

По-друге, оскільки кількісно і якісно зростають ІГС, вони повинні пропонувати нові перспективи для незахищених груп населення та впливати на глобальні політичні зміни.

Наступне, саме ІГС здатні створити умови для соціального та політичного згуртування різних соціальних категорій населення.

По-четверте, ІГС повинні ініціювати та супроводжувати міжнародні публічні дискусії та дебати навколо глобальних проблем. Оскільки міжнародні угоди зазвичай стосуються усієї спільноти, такі організації створюють важливі інфраструктури, а це створює передумови для більшої відповідальності за прийняття рішень міжнародного масштабу.

Нині держави змушені конкурувати з мережевими неурядовими суб'єктами, яким властиві такі переваги, як гнучкість, надійність, адаптивність, здатність швидко розростатися та миттєво реагувати на події міжнародного життя [322, с. 89–90]. Натомість держави можуть протиставити цьому значні фінансові та організаційні ресурси, визнану легітимність, владні повноваження та значний досвід. У минулому уряди розглядали власну громадськість із активною незалежною позицією як перешкоду або ускладнення для стратегій громадської дипломатії. Сьогодні ж значний потенціал такої громадськості є для них очевидним [2, с. 151].

У такій трансформації міжнародних відносин, у їх транснаціоналізації та очевидному перенесенні акценту багатьох міжнародних процесів на недержавний сектор чітко простежується стале зростання впливу недержавних інститутів та організацій не лише в межах окремих регіонів, а й у глобальному просторі, в усіх, без винятку, вимірах міжнародної взаємодії [266, с. 3].

З іншого боку, кожен новий гравець «на полі громадської дипломатії» може не тільки підсилити, а й знівелювати урядові меседжі [322, с. 86]. Достатньо лише згадати приклади підтримки позицій та ідей Дж. Ассанджа чи Е. Сноудена низкою незалежних

американських організацій. Усе це створює додаткові труднощі для держав щодо реалізації зовнішньополітичних інтересів. Те саме стосується і нових технологій, які мають великий потенціал для впливу та роботи з цільовими аудиторіями. Утім не можна забувати, що результат упровадження ІКТ у цій сфері часто буває непередбачуваним. Те, що на початкових етапах інформаційної кампанії здається безсумнівною перевагою, згодом може успішно використати противник і тим самим зашкодити цілям громадської дипломатії.

Дипломатія, колись переважно одновимірний процес на рівні окремих урядів, сьогодні є багатогранною діяльністю, в якій помітнішу роль починає відігравати громадська думка. Безумовно, політика ще формується у приватних, конфіденційних бесідах між професійними дипломатами, багато в чому так само, як і 200 років тому, але практично жодна політична ініціатива не може увінчатись успіхом без суспільної підтримки.

Для кращого розуміння можливостей нової громадської дипломатії варто розглянути конкретні моделі і приклади її втілення, зокрема із застосуванням технологій Web 2.0. На основі застосування підходів стратегічного управління Ц. Чжан пропонує модель використання соціальних медіа у громадській дипломатії, яка передбачає чотири стадії. Перша стадія – поява інформаційного приводу та його вірусне поширення. Привід може виникати незалежно від учасників громадської дипломатії або спеціально створюватися державою чи громадськістю. Ним можуть бути відеоролик, фотографія в Інтернеті або ж масові протести чи вчинок високопосадовця. Наступна, так звана

проактивна стадія характеризується долученням впливових акторів, наприклад, держав чи великих традиційних медіа, які аналізують ситуацію та вживають цілеспрямованих заходів з метою використання і укріплення сприятливих для них вірусних тенденцій. На третій, реактивній, стадії у зв'язку з втручанням у процес протилежної сторони, якій не вигідні зазначені тенденції, виникає конфлікт. Завершальна стадія характеризується згасанням інтересу до теми. У цей час учасники громадської дипломатії продовжують комунікацію та займаються побудовою тривалих відносин. Крім того, вони моніторять інформаційний простір, зважаючи на можливість подальшого розвитку процесу в новому циклі [323, с. 326].

Яскравим прикладом застосування нової громадської дипломатії з боку Заходу є частування протестувальників на Євромайдані заступником держсекретаря США В. Нуланд та відповідна реакція медіа- та інтернет-користувачів в Україні та Росії. Вдалими мемами, які за підтримки українських посадовців, ЗМІ та демократично налаштованих росіян поширює українська громадськість з метою протидії російській пропаганді, є «колоради», «путлер», «намкрыш» та ін. [232, с. 142].

Так, науковці виділяють три виміри громадської дипломатії [42, с. 108]:

1) як лобістську діяльність – це форма короткострокової комунікації з метою здійснення необхідного впливу державою на прийняття певного рішення за кордоном. За допомогою громадської дипломатії можна переконати цільову аудиторію, а саме тих, хто ухвалює рішення (наприклад,

парламентаріїв або членів уряду іншої держави), змінити їхню позицію на свою користь;

2) як міжнародні зв'язки з громадськістю – це форма комунікації з метою досягнення середньострокових цілей. Має ширше підґрунтя, ніж лобіювання, виходить за рамки політичної доцільності та зачіпає, наприклад, економічні або культурні питання;

3) як процес просування національного іміджу або бренду – це найбільш комплексний та складний вимір, спрямований на створення або перетворення та просування позитивного міжнародного іміджу держави. Відомі яскраві приклади: іміджева кампанія Іспанії після падіння диктатури Франко з метою приєднання до клубу європейських демократичних держав; кампанія Великої Британії «Крута Британія», покликана модернізувати консервативніші образи країни у світі тощо [317, с. 220].

Для успішного здійснення цих завдань вітчизняні організації громадянського суспільства налагоджують контакти з неурядовими організаціями та асоціаціями громадянського суспільства країн-членів ЄС, є з'єднувальною ланкою між ними, європейськими інституціями і широкою громадськістю за допомогою інтерактивного підходу та засобів низового діалогу.

Суб'єктами міжнародного лобіювання українських ІГС є як окремі лобісти (наймані для лобіювання конкретних питань державами, міжнародними організаціями, ТНК, фірмами або штатні фахівці зі зв'язків із громадськістю транснаціональних корпорацій), так і організовані групи – PR: агентства чи фірми, що спеціалізуються у цій галузі. Практика показує, що ефективнішим є

коаліційне лобіювання, оскільки кожне рішення владних інституцій стосується кількох груп інтересів [319].

Діалог між громадянським суспільством і ЄС, представленим Делегацією та посольствами держав-членів, є постійним процесом. ОГС отримують запрошення на заплановані та спеціальні зустрічі щодо українсько-європейської політики та відносин. Представників громадянського суспільства завжди заохочують знайомитися з європейськими делегаціями та брюссельськими високопосадовцями, які відвідують країну. Аналітиків із громадянського суспільства щомісячно запрошують для проведення брифінгів перед заступниками голів місій ЄС. Місцеві ОГС отримують консультації в рамках Плану дій щодо лібералізації візового режиму, діалогів з питань прав людини та підготовки різноманітних політичних брифінгів і оцінок делегацією ЄС. Експерти громадянського суспільства вже давно надають власну аналітику та незалежні оцінки поточної євроінтеграційної політики в Україні та її подальших кроків.

Так, представники громадянського суспільства України та ЄС систематично проводять засідання двосторонньої ПГС з метою проведення незалежного оцінювання виконання Угоди про асоціацію та розроблення рекомендацій Уряду України та інституціям ЄС для прискорення її імплементації.

Українські ПГС рідко практикують інструменти громадської дипломатії, частіше вони не самостійно використовують зазначені інструменти, оскільки їх залучають міжнародні організації та інші держави до висвітлення інформації про стан справ у нашій державі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

Ми встановили, що партнерство як форма взаємодії між органами влади та ІГС на сьогодні – це не досить поширене явище. Партнерство передбачає, наприклад, визначення порядку денного, формулювання питання, розроблення документів, ухвалення рішень та їх виконання, делегування конкретного завдання громадському сектору. Тобто це форма, коли організації можуть бути наділені завданнями та функціями з боку держави для задоволення потреб конкретних цільових груп. Такий формат роботи охоплює представників громадськості, які займають місце за столом поряд із представниками державних органів. Оцінено інструменти партнерства між ІГС та комітетами Верховної Ради України (спільна розробка законопроектів); на рівні уряду (Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд», План дій партнерства на 2014–2015 рр.); діяльність Реанімаційного пакета реформ (коаліція громадських організацій та експертів України, які об'єдналися заради просування та імплементації реформ в Україні); партнерство на місцевому рівні (партиципаторний бюджет, участь ІГС у публічних закупівлях з метою надання публічних послуг та соціальних послуг). Загалом зауважено, що в Україні механізми партнерства між ІГС та органами державної влади та місцевого самоврядування перебувають на стадії розвитку, причому результат залежить від обох партнерів. Сучасні тенденції та інтенсивність розвитку суспільства створюють нові передумови для налагодження комунікації, в яких на зміну протистоянню приходять конструктивний

діалог і порозуміння. Налагодження партнерських відносин дає можливість залучити якомога більше необхідних ресурсів, а отже, охопити широкий спектр соціальних, економічних, природоохоронних, інформаційно-комунікаційних та інших завдань, подолати умовні та реальні бар'єри й ефективно вирішувати важливі суспільні завдання. Співпраця органів влади й місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства є ознакою демократичного суспільства, в якому його потреби покладені в основу державної політики. У свою чергу, громадянське суспільство сприяє підконтрольності держави суспільству, налагодженню публічного взаємозв'язку громади й органів влади на засадах відкритості, публічності й партнерства.

Інструмент громадського контролю є порівняно новою для України формою громадської активності, яка використовується для безпосереднього спостереження громадськими організаціями, ініціативними групами та особами за додержанням прав і законних інтересів громадян установами та органами державної влади, місцевого самоврядування, а також недержавними інституціями, що виконують публічні функції. Проаналізовано основні форми громадського контролю, а саме: громадську експертизу, громадський аудит, громадське розслідування, громадський моніторинг. Описано приклади проведення громадської експертизи з додержання прав людини щодо реалізації Міністерством інформаційної політики України, громадського антикорупційного розслідування щодо обмеження конкуренції під час проведення державних закупівель; нераціонального використання

державних коштів тощо; аудиту ІГС реформ у рамках візової лібералізації; моніторингу виконання Україною взятих на себе зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію між ЄС та Україною.

Досліджено роль громадської дипломатії як порівняно нового способу взаємодії між державами світу. Виокремлено два основні види «нетрадиційної» дипломатії: діяльність, що здійснюється державою, під її керівництвом чи за державні кошти в межах зовнішньої політики держави для реалізації національного інтересу – громадська/публічна дипломатія.

Визначено, що основними акторами громадської дипломатії є своєрідні суспільні інститути, а саме: міжнародні неурядові організації, суспільні, національні та релігійні об'єднання (зокрема, парламентські), політичні партії, внутрішньодержавні регіони, юридичні й фізичні особи, які беруть участь у міжнародній діяльності та розділяють основні цілі громадської дипломатії. Згідно з визначенням громадської дипломатії та основних умов її здійснення акторами громадської дипломатії не можуть бути громадські організації, які повністю фінансуються урядом або будь-якою міжнародною організацією.

Основними чинниками, що найбільше вплинули на формування громадської дипломатії, можна вважати поширення нових технологій та збільшення кількості й значущості міжнародних неурядових акторів. Іншим важливим чинником трансформації громадської дипломатії є зростання кількості та ролі недержавних акторів на міжнародній арені. Сьогодні держави змушені конкурувати з мережевими неурядовими суб'єктами,

яким властиві такі переваги, як гнучкість, надійність, адаптивність, здатність швидко розростатися та миттєво реагувати на події міжнародного життя. У такій трансформації міжнародних відносин, у їх транснаціоналізації та очевидному перенесенні акценту багатьох міжнародних процесів на недержавний сектор чітко простежується стале зростання впливу недержавних інститутів та організацій не лише в межах окремих регіонів, а й у глобальному просторі, в усіх, без винятку, вимірах міжнародної взаємодії.

Проаналізовано три виміри громадської дипломатії: лобістська діяльність; міжнародні зв'язки з громадськістю; просування національного іміджу або бренду.

Для успішного здійснення цих завдань вітчизняні організації громадянського суспільства налагоджують контакти з неурядовими організаціями та асоціаціями громадянського суспільства країн-членів ЄС, є з'єднувальною ланкою між ними, європейськими інституціями і широкою громадськістю за допомогою інтерактивного підходу та засобів низового діалогу. Установлено, що діалог між громадянським суспільством і ЄС, представленим Делегацією та посольствами держав-членів, є постійним процесом. ОГС отримують запрошення на заплановані та спеціальні зустрічі щодо українсько-європейської політики та відносин. Представників громадянського суспільства завжди заохочують знайомитися з європейськими делегаціями та брюссельськими високопосадовцями, які відвідують країну. Аналітиків із громадянського суспільства щомісячно запрошують для проведення брифінгів перед заступниками голів місій ЄС. Місцеві ІГС

одержують консультації в рамках Плану дій щодо лібералізації візового режиму, діалогів із питань прав людини та підготовки різних політичних брифінгів та оцінювань делегацією ЄС. Експерти громадянського суспільства вже давно надають власну аналітику та незалежні оцінювання поточної євроінтеграційної політики в Україні та її подальших кроків.

Так, представники громадянського суспільства України та ЄС систематично проводять засідання двосторонньої Платформи громадянського суспільства з метою проведення незалежного оцінювання виконання Угоди про асоціацію та розроблення рекомендацій Уряду України та інституціям ЄС для прискорення її імплементації.

Українські ІГС рідко практикують інструменти громадської дипломатії, частіше вони не самостійно використовують зазначені інструменти, оскільки їх залучають міжнародні організації та інші держави до висвітлення інформації про стан справ у нашій державі.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження ролі інститутів громадянського суспільства в євроінтеграційному процесі України дозволило дійти до таких узагальнювальних висновків:

1. Запропоновано визначення поняття інтеграції як внутрішньої трансформації політичної системи, спрямованої на об'єднання держав шляхом вироблення спільних стандартів різних сфер суспільного життя з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам. Зазначено, що визначальними чинниками розвитку європейської інтеграції є економічні, політичні, культурні та соціальні умови цього процесу. Відповідно євроінтеграція відбувається на трьох рівнях: 1) процес трансформації самого Європейського Союзу шляхом пошуку оптимальної моделі управління та прийняття рішень; 2) просування відповідних рішень на рівень національних політик держав-членів та 3) рівень політик держав-кандидатів на вступ до ЄС.

2. Євроінтеграція України є насамперед процесом упровадження узгоджених реформ в економічній, політичній, соціальній, культурній та інших сферах суспільного життя, спрямованих на розбудову ринкової економіки, ліберальної демократії та зміцнення громадянського суспільства з метою майбутнього входження до ЄС. Така політика повинна бути послідовно здійснюваною та здатною забезпечувати функціонування і розвиток суспільства як єдиної цілісної системи. Важливими складовими елементами євроінтеграційної політики України є вдосконалення нормативно-правової бази шляхом її адаптації до норм Європейського права;

впровадження її інституційно-організаційного забезпечення та забезпечення активної громадської підтримки. Проте науковці та політики достатню увагу приділяють змінам нормативно-правової бази та реформуванню інституційно-організаційного забезпечення, але часто забувають про необхідність здійснення системного моніторингу та формування підтримки суспільної й громадської думки в контексті євроінтеграції України. Адже від рівня суспільної підтримки та лояльності громадян до реформ залежить не лише їх сприйняття, а й відповідно їх ефективність і результативність.

3. Визначено чинники, що впливають на можливість України стати повноправним членом Європейського Союзу. Серед них виділено дві їх групи: чинники, що залежать власне від дій України, її внутрішньої та зовнішньої політики, успіхів на шляху реформ у сфері економічного, політичного, соціального розвитку, виконання своїх міжнародних зобов'язань тощо, та фактори, що не залежать від України загалом, або залежать незначною мірою. Тобто такі, що властиві самому Євросоюзу, породжуються процесами його розвитку ЄС і країн-членів, а також характеризують ставлення третіх країн (насамперед Росії) до європейських прагнень України і, таким чином, тією чи іншою мірою впливають на можливість реалізації нашою державою політики європейської інтеграції.

4. Виявлено, що класичні теоретико-методологічні підходи до вивчення європейських інтеграційних процесів через призму економічного та політичного їх розвитку виявляються неповним. Тому в науковій праці їх доповнено вивченням суспільних та громадських вимірів євроінтеграції, в рамках яких

формується система європейських цінностей. Таке авторське розуміння базується на концептуальних розробках Карла Дойча щодо утилітарних та суб'єктивних чинників інтеграції. Їх використання дозволило враховувати як економічні передумови інтеграційних процесів, так і психологічні чинники, зокрема ставлення до інтеграції еліти та широких верств населення в країні, що інтегруються; формування почуттів солідарності, лояльності, довіри.

5. Встановлено, що на різних історичних етапах розширення ЄС змінювалися мотиви та підходи до кандидатів на вступ до ЄС, а після останніх хвиль розширення подальші плани збільшення кількості членів спільноти були відкладені на невизначений термін через загострення внутрішньоєвропейських суперечностей. Доказом цього є Європейська політика сусідства як інструмент запобігання появі нових розподільчих ліній між розширеним ЄС та його сусідами, а також механізму надання їм можливості брати участь у різних формах діяльності ЄС. При цьому висловлені застереження, що ЄПС пропонує державам-сусідам максимальне наближення, окрім членства. Це ще й підтверджується спостереженням стосовно змін до підходів та критеріїв для кандидатів на вступ.

6. Продемонстровано, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС є механізмом переходу нашої держави від декларативного євроінтеграційного зовнішньополітичного курсу до політики здійснення насамперед комплексу внутрішніх реформ, що забезпечать трансформацію політичної та економічної системи України. У зв'язку з цим авторка обґрунтувала необхідність проведення моніторингу

виконання Угоди про асоціацію та запропонувала систему індикаторів для його здійснення, серед яких виділено: зміни нормативно-правового характеру, інституційно-організаційні реформи, інформаційно-комунікативні аспекти перетворень.

7. Установлено, що класичні концепції розвитку громадянського суспільства, покладені в основу ліберальної ідеології, визначають нерозривну єдність і взаємозалежність основних політичних і економічних прав людини; автономність статусу громадянського суспільства щодо держави; стан суспільних зв'язків, основою яких є взаємодія і взаємний розвиток індивідуального, приватного й загального тощо. Авторка систематизувала сучасні наукові підходи до вивчення громадянського суспільства та запропонувала виділити серед них такі. Широкий підхід до трактування громадянського суспільства акцентує увагу на вивченні певного етапу розвитку окремого суспільства, який у його рамках характеризується з точки зору власної самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав та свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків. Соціокультурний підхід звернений до особливого соціокультурного простору, в якому формується система недержавних суспільних інститутів та відносин, що створюють можливість і умови кожній людині реалізувати свої права та задовольняти свої потреби. Комунікативний підхід спрямовує зусилля дослідників на вивчення соціального партнерства між суспільством і капіталом, сферою бізнесу та громадськими вільними асоціаціями як однієї з основ громадянського суспільства. Нарешті формування концепції глобального громадянського суспільства

спонукає науковців досліджувати формування глобальної мережі, взаємно визнаних неформальних традицій і формальних правил (дипломатичний протокол, посольства, багатосторонні договори, міжнародне право тощо).

8. Ми відзначили, що забезпечення ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою можливе лише за умов залучення громадськості шляхом інформування, консультування, діалогу, партнерства та контролю на кожному з етапів політичного циклу (розроблення, реалізація та вивчення політики). Тому ефективність національної євроінтеграційної політики повинна визначатися саме за таким принципом залученості громадян до всіх етапів її творення.

9. Проаналізовано виконання Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 рр. на державному і регіональних рівнях та визначено її вплив на процес інституціоналізації громадянського суспільства. Встановлено наявність багатьох успішних прикладів підтримки та співпраці органів публічної влади з ІГС. Поряд із цим відзначено, що багато завдань регіональних програм та планів мають декларативний характер, не передбачають конкретних дій, термінів виконання і чітко визначених відповідальних виконавців, вони не підкріплені належним ресурсним та інформаційним забезпеченням. Крім того, зазначено, що фінансова складова програм здебільшого відірвана від їх змістовної частини. Визначено, що хоча ІГС поступово розширюють власні джерела фінансування за рахунок державного та місцевих бюджетів, коштів бізнесу, благодійних внесків, але саме міжнародні

донори залишаються головним джерелом підтримки вітчизняного громадського сектора.

10. У праці відзначено та підтверджено існування прямої кореляції між інформованістю громадян та їх здатністю поєднати політичні рішення (процеси) зі своїми особистими, персональними інтересами. Інформація дозволяє особі ухвалювати більш структуровані, раціональні, свідомі рішення щодо політики, а отже, і позиціонувати себе стосовно певних процесів у країні, зокрема й євроінтеграції. Виходячи з того, що метою інформаційної кампанії є спонукання її цільової аудиторії до певних типів дій, обґрунтовано необхідність здійснення інформаційної кампанії з європейської інтеграції через призму внутрішньо-українських трансформацій. Тобто представлення переваг євроінтеграційного курсу повинне відбуватися через роз'яснення цілей і завдань внутрішніх реформ, їх значення та переваг для громадян України.

Ключовим аспектом успішної інформаційної кампанії щодо євроінтеграції є використання цільового методу. Тому важливим є розуміння запитів і потреб цільових аудиторій, адекватне визначення рівня їх поінформованості, зокрема щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. За критерієм рівня поінформованості серед населення виділено наступні три групи. Високий рівень поінформованості спостерігається серед державних службовців, політиків, експертів, дипломатів, а також людей, які мають відношення до розроблення документів і подальшого їх упровадження; середній рівень поінформованості – серед активістів громадянського суспільства, журналістів, студентської молоді, а також представників наукового

співтовариства, учасників виконання проектів ЄС. Низький рівень зафіксовано практично в усіх регіонах країни серед широкої громадськості, лідерів думок, які не належать до експертного співтовариства, але яких після відповідної підготовки можна використовувати як месенджерів інформаційної кампанії.

11. Запропоновано розглядати комунікаційний елемент Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 р. та Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 рр. як механізм розподілу відповідальності за проведення інформаційної політики з питань європейської інтеграції (зокрема, й фінансової) між органами державної влади та зацікавленими неурядовими організаціями, міжнародними донорами і бізнес-структурами. У зв'язку з цим досліджено інформаційно-комунікаційну діяльність Платформи громадянського суспільства, Центрів європейської інформації, Євроклубів, завданнями яких є інформування щодо євроінтеграційних процесів України та робота з різними цільовими групами. Враховано їх внесок для її виконання; проведення Днів Європи як механізму налагодження комунікації між владою та громадянським суспільством під час планування та реалізації інформаційних кампаній з євроінтеграції.

Систематизовано комунікативні інструменти інститутів громадянського суспільства у сфері європейської інтеграції шляхом аналізу проведення громадських слухань (парламентських, зокрема в Комітеті з євроінтеграції); теле- або радіодебатів,

інтернет-конференцій, електронних консультацій; телефонних «гарячих ліній» органів центральної влади тощо. Наголошено, що кожен із зазначених механізмів консультування з громадськістю має ряд своїх переваг і недоліків, тому органам державної влади та місцевого самоврядування доцільно комбінувати комунікаційні механізми і засоби для одержання й поширення повної та об'єктивної інформації.

12. Проаналізовано інструменти діалогових форм участі – колегій при центральних органах виконавчої влади, громадських рад, експертних рад, робочих та експертних груп, міжвідомчих робочих груп, дорадчих комітетів. Визначено особливості їх роботи та її результативність, виявлено основні недоліки й недопрацювання. Зокрема, вивчено й узагальнено досвід роботи Національної ради реформ при Президенті України, Офісу реформ при КМУ, Платформи громадянського суспільства, до складу яких увійшли державні і громадські лідери, а також представники ділових кіл, перед якими постало завдання досягти консенсусу щодо ключових європейських реформ та здійснювати моніторинг їх прогресу.

13. Доведено, що громадсько-державне партнерство є однією з дієвих форм громадської участі, яка передбачає спільну відповідальність суб'єктів взаємодії на кожному етапі ухвалення політичних рішень. Особливої актуальності партнерство набуває під час розроблення політики (визначення порядку денного) та її реалізації. Інструментами й механізмами партнерства є: спільне розроблення документів, активна участь у підготовленні частин законодавчого процесу, спільне

ухвалення рішень, таких, наприклад, як складання бюджету за участі громадськості; стратегічне партнерство, за умовами якого громадські організації та державні органи взаємодіють для реалізації узгоджених цілей політики. Охарактеризовано інструменти партнерства між ІГС та органами державної влади й місцевого самоврядування – Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд», Реанімаційний пакет реформ, упровадження партиципаторних бюджетів та соціального замовлення на місцевому рівні. Визначено, що наразі механізми партнерства між ІГС та органами державної влади і місцевого самоврядування є досить обмеженими і перебувають на стадії розвитку.

14. Систематизовано та проаналізовано форми громадського контролю: громадська експертиза, громадське розслідування, громадський аудит, громадський моніторинг, контрольна перевірка тощо. Проведене оцінювання засобами громадського моніторингу реалізації органами державними влади України упродовж січня 2015 – березня 2017 рр. положень 8 сфер Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. В результаті його здійснення надано науково-практичні рекомендації органам державної влади. Доведено, що ІГС використовують широкий спектр механізмів громадського контролю з метою оцінювання дій та рішень влади в контексті євроінтеграції. Проте часто їх рекомендації ігноруються органами державної влади та місцевого самоврядування. Це пояснюється як відсутністю усталеної традиції взаємодії між ними, так і слабкістю самих ІГС, небажанням влади прислухатися до їх позиції загалом і рекомендацій зокрема. У зв'язку з цим ІГС часто звертаються з власними ініціативами

до міжнародних партнерів і таким чином через зовнішній, наднаціональний вплив намагаються вплинути на процес вітчизняних реформ. Відзначено, що українські ІГС рідко використовують засоби громадської дипломатії, частіше вони не самостійно використовують зазначені інструменти, а їх залучають міжнародні організації та інші держави до висвітлення ситуації про стан справ у нашій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук О. Євроскепса як невід’ємна складова Європейської Унії [Електронний ресурс] / Олесь Андрійчук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 165–168. – Режим доступу до журналу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=40&c=794>.
2. Андрущенко Т. Громадська дипломатія як засіб подолання ціннісного розколу цивілізації / Т. Андрущенко // Нова парадигма. – 1998. – Вип. 98. – С. 146–155.
3. Арато А. Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание – и направления для дальнейших исследований / А. Арато // Полис («Политические исследования»). – 1995. – № 3. – С. 48–57.
4. Арах М. Европейский Союз: видение политического объединения: перевод со словенского / М. Арах. – Москва : Экономика, 1998. – 467 с.
5. Асоціація сприяння самоорганізації населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://samoorg.com.ua/>.
6. Аудит реформ: громадський аналіз змін у регіонах після візової лібералізації / за ред. К. Кульчицької та І. Сушко. – Режим доступу : <https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Zvit-ostatocchnyj.pdf>.
7. Барановский В. Г. Политическая интеграция в Западной Европе / В. Г. Барановский. – Москва, 1983. – 159 с.
8. Барановський Ф. Вплив громадянського суспільства на процес європейської та євроатлантичної інтеграції : український контекст / Ф. Барановський // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – № 3 (89). – С. 198–218.

9. Баровська А. Технології інформування населення з питань європейської інтеграції України / А. Баровська // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України : матеріали 6-ї регіон. наук.-практ. конф., 14 трав. 2009 р., м. Дніпропетровськ / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2009. – С. 40–42.

10. Батаренко А. О. Проблеми та перспективи європейської інтеграції України / А. О. Батаренко // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. – 2014. – № 1. – С. 34–37.

11. Білокопитов Д. В. Глобальне громадянське суспільство : сутність і функції [Електронний ресурс] / Д. В. Білокопитов // Теорія та практика державного управління 2(53)/2016. – С. 1–7. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-2/doc/1/110.pdf>.

12. Борко Ю. А. Общеввропейский дом : что мы о нем думаем? / Ю. А. Борко, А. В. Загорский, С. А. Караганов. – Москва : Международные отношения, 1991. – 232 с.

13. Бунецький Л. Л. Інституціональна проблематика в сучасній політичній науці : аналіз феномена «політичний інститут» [Текст] / Л. Л. Бунецький // ВЛУ. Сер. «Філософсько-політологічні студії». – 2010. – Вип. 1.

14. Бурдяк В. І. Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства / В. І. Бурдяк. – Монографія. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 318–321.

15. Бурдяк В. І. Політичні виміри членства Болгарії в Європейському Союзі / В. І. Бурдяк // Науковий вісник Чернівецького університету: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – 2014. – Вип. 684–685. – С. 221–226.

16. Буренко Н. М. Еволюція політики Європейського Союзу щодо країн Центральної та Східної Європи : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Наталія Миколаївна Буренко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2004. – 26 с.

17. Взаємодія державної влади з громадянським суспільством/ неурядовими організаціями Інформація, консультація та активна участь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.volyn-cppk.com.ua/files/file/vzaemodia_DV_Z_GS.pdf.

18. Висновок за результатами проведення громадської експертизи діяльності Міністерства інформаційної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://mip.gov.ua/files/pdf/-Civic%20expertise%20Ministry%20of%20Information%20policy_Final%20\(1\).pdf](https://mip.gov.ua/files/pdf/-Civic%20expertise%20Ministry%20of%20Information%20policy_Final%20(1).pdf).

19. Візьміть участь у громадських консультаціях щодо майбутньої допомоги ЄС Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://openaid.gov.ua/uk/new_posts/8.

20. Вінніков О. Ю. Державне фінансування організацій громадянського суспільства. Як запровадити європейські стандарти? / О. Ю. Вінніков, Д. С. Ковриженко, М. В. Лациба та ін. – Київ : Україна, 2010. – 224 с.

21. Влада і суспільство: діалог через громадські ради : монографія / Ю. Ж. Шайгородський, Т. С. Андрійчук, А. Я. Дідух [та ін.] ; за заг. ред. Ю. Ж. Шайгородського. – Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 148 с.

22. Волес В. Творення політики в Європейському Союзі: пер. з англ. Р. Ткачук / В. Волес, Г. Волес. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 232 с.

23. Воронюк Л. О. Проведення інформаційних євроінтеграційних кампаній в Україні [Електронний ресурс] / Л. О. Воронюк // Наукові праці. Політологія. – 2011. – Вип. 163, т. 175. – С. 16–21. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2011/175-163-4.pdf>.

24. Гайдай Д. Євроінтеграція та облдержадміністрації. Як промотують ЄС на регіональному рівні? / Д. Гайдай // Аналітична записка – Інститут світової політики.

25. Галан В. О. Шотландія, ЄС ТА Brexit: перспективи інтеграційного розвитку / В. О. Галан // Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики : зб. наук. статей за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 травня 2016 р. / редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, В. І. Самощенко та ін. – Харків : Право, 2016. – 536 с.

26. Гарасимів Т. Деференціація «Громадянське суспільства»: філософсько-правова парадигма [Електронний ресурс] / Т. Гарасимів. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/41703/2/2017n861_Narasymiv_T-The_definition_of_civil_105-112.pdf.

27. Гегель Г. В. Ф. Філософія права / Георг Вильгельм Фридрих Гегель ; [пер. с нем.] ; АН СССР. Ин-т философии; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц ; авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянца. – Москва : Мысль, 1990. – 524 с.

28. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : в 3 т. / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – Москва : Мысль, 1997. – Т. 3. Философия духа / отв. ред. Е. П. Ситковский ; ред. коллегия: Б. М. Кедров и др. – 471 с.

29. Гегель Г. В. Ф. Основы философии права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – Київ : Юніверс, 2000. – С. 234.

30. Глущенко Ю. А. Партиципаторний бюджет як інноваційний інструмент управління на місцевому рівні / Ю. А. Глущенко // Вісник НАДУ при Президентіві України (серія «Державне управління»). – 2017. – № 4. – С. 100–106.

31. Гонюкова Л. В. Основні напрямки співпраці влади та громадян і необхідні для цього умови [Електронний ресурс] / Л. В. Гонюкова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2015. – № 3. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=819>.

32. Горбань О. В. Громадянське суспільство: ідея та механізм її здійснення (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / О. В. Горбань ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2011. – 36 с.

33. Грицяк І. А. Інституційна система Європейського Союзу в Договорі заснування Конституції для Європи / І. А. Грицяк // Державне управління в Україні: реалії та перспективи : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – Київ : Вид-во НАДУ, 2005. – С. 324–333.

34. Грицяк І. А. Правова та інституційна основи Європейського Союзу : підручник / І. А. Грицяк, В. В. Говоруха, В. Ю. Стрельцов ; за заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого, О. Рудіка, Л. Прокопенка, В. Стрельцова. – Харків : Вид-во ХарРі НАДУ «Магістр», 2009. – 620 с.

35. Грицяк І. А. Управління в Європейському Союзі: теоретичні засади : [монографія] / І. А. Грицяк ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – Київ : Вид-во НАДУ, 2005. – 235 с.

36. Громадська експертна рада при Українській частині Комітету з питань співробітництва між Україною

та ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/themes/rada.html>

37. Громадська ініціатива «Європа без бар'єрів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://novisa.org.ua/>.

38. Громадянська мережа ОПОРА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.opora.org.ua.

39. Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання/ Публічна дискусія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>.

40. Гураль П. Громадянське суспільство і держава в Україні: взаємодія і розвиток / П. Гураль // Теорія та історія держави і права. Філософія права. Часопис Київського університету права – 2013. – № 3.

41. Гуцал С. А. Вплив процесу реформування ЄС на перспективи європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / С. А. Гуцал // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2 (11). – С. 241. – Режим доступу до журналу : http://www.niss.gov.ua/-book/StrPryor/11_2009/35.pdf.

42. Гуцал С. Публічна дипломатія як сучасний пріоритет зовнішньої політики держави / С. Гуцал // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 3 (16). – С. 106–113.

43. Дем'яненко О. О. Роль громадянського суспільства в контексті глобалізаційних процесів / О. О. Дем'яненко // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія, Соціологія, Право. – 2016. – Вип. 3/4 (31–32). – С. 136–142.

44. Дені де Ружмон. Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців / Дені де Ружмон. – Львів, 1998. – 123 с.

45. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства : методичні рекомендації /

Укр. незалеж. центр політ. дослідж.: А. О. Красносільська, М. В. Лациба, А. В. Волошина, В. О. Купрій, Н. М. Чермошенцева, О. Л. Ващук. – Київ : Агентство «Україна», 2013. – 180 с.

46. Джига Т. В. Розвиток механізмів електронної участі в Україні [Електронний ресурс] / НІСД. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/elektr_uchast-ea01e.pdf.

47. Джон Локк Два трактата о правлении [Электронный ресурс] / Локк Дж. Сочинения : в 3 т. – Москва : Мысль, 1988. – Т. 3. – С. 137–405. – Режим доступа : <http://www.kph.npu.edu.ua!/e-book/tpft/data/WOLG%20%23%201/124.%20%CB%E%EA%EA%20%C4%E6.%20%D1%E%E7%E8%ED%E5%ED%E8%FF/124.%20%CB%E%EA%EA%20%C4%E6.%20%C4%E2%E0%20F2F0%E0EA%F2%E0F2%E0%20%E%E0%E0E2EB%E5%ED%E8%E8.pdf>.

48. Дзюба М. Т. Роль засобів масової інформації в формуванні громадської думки / М. Т. Дзюба // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – Київ, 2008. – С. 77–81.

49. Динаміка децентралізації в Сумській області: теоретичні та прикладні аспекти / А. М. Костенко, О. В. Купенко, М. С. Назаров та ін. ; за ред. А. Є. Лебеда. – Суми : ФОП Ширяєв Д. І., 2017. – 168 с.

50. Дмитренко Г. В. Державне управління процесами адаптації податкової системи України до вимог Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Геннадій Васильович Дмитренко ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ, 2004. – 20 с.

51. Договір про заснування Європейського товариства з атомної енергії від 25.03.1957 р. [Електронний

ресурс]. – Режим доступу :
http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_027.

52. Доповідь «Діяльність громадських організацій в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publpolit_u.htm

53. Дубич К. В. Участь громадських організацій в публічному управлінні системою соціальних послуг [Електронний ресурс] / К. В. Дубич // Державно-управлінські студії. – 2017. – № 2. – Режим доступу :
<http://www.dus.nayka.com.ua/?op=1&z=26>.

54. Дубов Д. В. Політико-комунікативна безпека України у євроінтеграційному контексті : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Дмитро Володимирович Дубов ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки Ради нац. безпеки та оборони України. – Київ, 2007. – 20 с.

55. Еволюція і розвиток громадянського суспільства в Україні та євроінтеграційні процеси : наук. розробка / Н. Ф. Бенюх, А. Й. Яскевич, І. В. Рейтерович та ін. ; за заг. ред. С. О. Телешуна. – Київ : НАДУ, 2010. – 52 с.

56. Експерт про ЄС, Україну, Балкани та копенгагенські критерії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/society/282074-ekspert-pro-es-ukrajinu-balkani-ta-kopengagenski-kriteriji.html>.

57. Електронні петиції [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Президента України П. Порошенка. – Режим доступу :
<https://petition.president.gov.ua/>.

58. Електронні петиції [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу :
<https://itd.rada.gov.ua/services/Petitions/>.

59. Електронні петиції [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу :
<https://petition.kmu.gov.ua/>.

60. Євроінтеграційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eu-ua.org/>.

61. Євроінтеграція України: досвід сусідів та перспективи об'єднання суспільства. Інформаційно-аналітичне видання. – Київ : Благодійний фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 2014. – Режим доступу : https://dif.org.ua/uploads/-pdf/1407765948_3132.pdf.

62. Євроклуби в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.euroclubs.org.ua

63. Європейська інтеграція на початку нового тисячоліття : довідник / упоряд.: А. М. Круглашов, І. Озимок, Т. С. Астапенко, В. В. Руссу. – Чернівці, 2010. – Ч. 1. – 212 с.

64. Європейське право: право Європейського Союзу : підручник : у 3 кн. Кн. 3. Право зовнішніх зносин Європейського Союзу / В. І. Муравйов, М. М. Мікієвич, І. Г. Білас та ін. – Київ : «Ін Юре», 2015. – 408 с.

65. Завадський В. М. Виконання країнами Балтії критеріїв членства у ЄС – досвід для України / В. М. Завадський // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 1. – С. 14–18.

66. Закон України «Про доступ до публічної інформації» № 2939-VI від 13.01.2011 [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2939-17>.

67. Закон України «Про запобігання корупції» № 1700-VII від 14.10.2014 [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>.

68. Закон України «Про звернення громадян» № 393/96-ВР від 02.10.1996 [Електронний ресурс] // Інтернет-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>.

69. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.

70. Закон України «Про волонтерську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.

71. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14>.

72. Закон України «Про об'єднання громадян» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12>.

73. Закон України «Про органи самоорганізації населення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>.

74. Закон України «Про професійні спілки їх права та гарантії діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.

75. Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.

76. Запрацював портал громадського обговорення законопроектів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prostir.ua/?news=zapratsyuvav-portal-hromadskoho-obhovorennya-zakonoproektiv>.

77. Заславський О. Участь громадськості у законодавчому процесі / О. Заславський // Часопис «Парламент». – 2015. – № 3. – С. 2–41.

78. Звіт про виконання плану заходів на 2017 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva/nacionalna-strategiya-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-2016-2020-roki/zviti-pro-vikonannya-planiv-zahodiv-z-realizaciyi-nacionalnoyi-strategiyi-spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini-na-2016-2020-roki>.

79. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reforms.in.ua/-Content/Download/tasks-performance-status/AA_impl_report_02_2015_GOEI.pdf.

80. Звіт проекту «Громадська синергія» за 2017 рік. – Київ. – 88 с.

81. Звіт Української сторони Платформи громадянського суспільства про моніторинг реалізації Україною положень Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipq.org.ua/upload/files/files/-03_Novyny/2018.01.23_zvit/Zvit_final.pdf.

82. Звіт УС ПГС «Від цілей до результатів: виконання Угоди про асоціацію очима стейкхолдерів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu-ua-csp.org.ua/csp-activity/analytics/102-zvit-us-pgs-AA-2017/>.

83. Звонар В. П. Громадянське суспільство як агент соціально-економічного впливу в Україні [Електронний ресурс] / В. П. Звонар // Демографія та соціальна економіка. – 2017. – № 2 (30). – С. 138–151. – Режим доступу : <https://dse.org.ua/arhcrive/30/10.pdf>.

84. Зеленько Г. І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України) : дис. на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за

спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Г. І. Зеленько ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. – Київ, 2007. – 34 с.

85. Ібрагімова І. Інформаційне суспільство та взаємодія влади з громадськістю: вимоги ефективності / І. Ібрагімова // Вісн. НАДУ. – 2004. – № 1. – С. 36–42.

86. Індекс сталого розвитку організацій громадянського суспільства України в 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ccc-tck.org.ua/storage/books/2013_ukraine_ukr.pdf.

87. Інституалізація громадянського суспільства в Україні // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – 2018. – Випуск 23.

88. Інформаційні центри ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/more_info/eu_information_centres/index_uk.htm.

89. Інформація про Європейську політику Сусідства / European Neighbourhood Policy (ENP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://eeas.europa.eu/topics/european-neighbourhoodpolicy-enp/330/european-neighbourhood-policy-enp_en.

90. Інформація про Східне партнерство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eeas.europa.eu/topics/easternpartnership/419/eastern>.

91. Інформація щодо міжнародної технічної допомоги, що надається Україні за результатами проведеного Мінекономрозвитку моніторингу проектів у другому півріччі 2017 року. – Київ, 2018.

92. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння

розвитку громадянського суспільства в Україні 2016–2020.
– Київ : Ваіте, 2016. – 280 с.

93. Історичний погляд на вступ Іспанії до ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://julietta.blox.ua/.../Istorichnij-poglyad-na-vstup-Ispaniyi-do-YeS.html>.

94. Казімір Р. Історія Європейської Інтеграції. Від декларації Шумана до розширення на Схід [Електронний ресурс] / Роберт Казімір ; пер.: Ігор Андрейко, Андрій Максимук. – Перемишль : Парламент Молоді, 2003. – Режим доступу : <http://www.youth.crimeastar.net/.../index5.html>.

95. Калина М. Євроінтеграційна політика як чинник оптимізації державного управління України / М. Калина // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участі (29 трав. 2003 р., м. Київ). – Київ, 2003. – Т. 1. – С. 443–446.

96. Калина М. Особливості євроінтеграційної політики України / М. Калина // Вісник НАДУ при Президентові України. – 2004. – № 2. – С. 125–132.

97. Карта залучення міжнародної допомоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/karta-dopomogi-26-06-2015.pdf>.

98. Картунов О. Західні теорії економічної та політичної інтеграції: спроби стислого аналізу / О. Картунов, С. Лаптев // Зовнішня торгівля. – 1999. – № 3–4. – С. 140–143.

99. Кипселиди Ю. Г. Антинаркотическая функция российского государства и гражданского общества: вопросы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства: история учений о праве и государстве» /

Ю. Г. Кипселиди ; науч. рук. Н. Н. Вопленко. – Волгоград, 2012. – С. 19–20.

100. Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення / Дж. Кін. – Київ, 2000. – С. 87.

101. Кіндратець О. М. Формування суспільства сталого розвитку: проблеми і перспективи / О. М. Кіндратець. – Запоріжжя : Вид-во Запорізької держ. інженерної акад., 2003. – 382 с.

102. Кіш Є. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції [Електронний ресурс] / Євген Кіш // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С. 103–114. – Режим доступу до джерела : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=34&c=605>.

103. Климпуш-Цинцадзе І. Євроінтеграція потрібна не ЄС, а нашим громадянам, які чекають на зміни [Електронний ресурс] / І. Климпуш-Цинцадзе // Урядовий портал. – 2017. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249786458&cat_id=244276429.

104. Кобець Р. Читанка тренінгу «Ефективне залучення до законодавчого процесу» / Р. Кобець, В. Кушніренко.

105. Ковальова О. Євроінтеграційна теорія транснаціоналізму і її новітні модифікації / О. Ковальова // Наукові записки : збірник. – Київ, 2002. – Вип. 20. – С. 199–209.

106. Ковальова О. Неофункціоналізм проти традиційних підходів в теоріях європейської інтеграції / О. Ковальова // Грані. – 2003. – № 1 (27). – С. 114–117.

107. Ковальова О. Політико-правові і процедурні питання вступу до Європейського Союзу [Електронний ресурс] / О. Ковальова. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/25/902>.

108. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішення CONF/PLE (2009) CODE1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parlament.org.ua/upload/docs/Code%20of%20good%20practice%20for%20Civil%20part%20in%20decisionmaking%20process%20-%20ukr.pdf>.

109. Кодекс кращих практик участі громадськості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.coe.int/t/ngo/Source/Code_Ukrainian_final.pdf.

110. Коли належно запрацюють телефони «гарячих ліній» органів виконавчої влади? Аналітичний звіт за результатами громадського моніторингу роботи та рейтингування телефонних «гарячих ліній» уряду та центральних органів виконавчої влади в Україні / А. С. Крупник, О. Є. Калашнікова, В. В. Кіщенко. – Одеса : ПП «Євродрук», 2015. – 128 с.

111. Комунікування реформ: планування, реалізація, оцінка / за заг ред. А. Кулакова, К. Паригіна. – Київ, 2016.

112. Кондратенко І. Громадянське суспільство та його вороги [Електронний ресурс] / І. Кондратенко. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/46147>.

113. Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі (інформаційно-аналітична довідка) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774>.

114. Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посіб. / В. В. Копійка ; за ред. Л. В. Губерського. – Київ : Знання, 2009. – 751 с.

115. Копійка В. В. Європейський Союз: заснування та етапи становлення / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – Київ, 2001.

116. Копійка В. В. Концепції та доктрини європейської єдності в останній третині XX сторіччя /

В. В. Копійка // Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу. – Київ, 2002. – С. 8–74.

117. Копійка В. В. Теоретичний та практичний виміри розширення Європейського Союзу : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04 / Валерій Володимирович Копійка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2004. – 49 с.

118. Костенко А. Аналіз сучасного стану трудових міграційних потоків та напрямів їх державного регулювання / А. Костенко // Економічний часопис – XXI. – Київ, 2009. – № 3–4. – С. 44–52.

119. Костенко А. Бойкот російських товарів як форма політичної участі громадян / А. Костенко // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – Дніпропетровськ, 2015. – № 6. – С. 93–102.

120. Костенко А. Вибори як механізм структурування політичної опозиції в Україні / А. Костенко // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія: Журнал наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Творче об'єднання «Нова парадигма». – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – № 112. – С. 156–164.

121. Костенко А. Громадське консультування як діалоговий механізм в євроінтеграційних процесах України / А. Костенко // Гілея: науковий вісник. – 2018. – Вип. 137.

122. Костенко А. Громадянське суспільство: концептуальні підходи та соціальна реальність / А. Костенко // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія : журнал наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Творче об'єднання «Нова парадигма». – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 103. – С. 111–117.

123. Костенко А. Діалогові механізми взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства в контексті євроінтеграції / А. Костенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – 2018. – Вип. 34.

124. Костенко А. Закономерности и тенденции электоральных процессов на постсоветском пространстве [Электронный ресурс] / А. Костенко // Власть. – 2013. – № 5. – С. 35–39. – Режим доступа к журналу : <http://www.isras.ru/files/File/Vlast/2013/05/Gostenina.pdf>.

125. Костенко А. Зміна інтеграційної парадигми Європейського Союзу як спосіб розв'язання внутрішньоєвропейських суперечностей / Андріана Костенко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. – Вип. 11 / Міністерство освіти і науки України ; Ужгородський національний університет ; редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), В. Андрущенко, О. Бабкіна та ін. – Ужгород : Видавництво УЖНУ «Говерла», 2007. – С. 225–228.

126. Костенко А. М. Інтеграція України до Європейського Союзу: суперечності та шляхи їх розв'язання [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / А. М. Костенко. – Суми : Сумський державний університет, 2010. – 19 с.

127. Костенко А. Інформаційно-комунікативні стратегії євроінтеграції в Україні / А. Костенко // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – Дніпропетровськ, 2018. – № 11.

128. Костенко А. Моніторинг громадської думки населення Сумської області щодо якості місцевої влади /

А. Костенко // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – Дніпропетровськ, 2012. – № 2. – С. 98–102.

129. Костенко А. Оценка доступности власти: опыт регионального исследования [Электронный ресурс] / А. Костенко // Социологические исследования. – Москва, 2013. – № 12. – С. 133–136. – Режим доступа : http://www.isras.ru/files/File/Socis/2013_12/Kostenko.pdf.

130. Костенко А. Порівняльний аналіз міграційних орієнтацій населення сумської області / А. Костенко // Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова. Серія: Соціологія і політичні науки. – Одеса, 2013. – Т. 18, вип. 2 (18), ч. 3. – С. 68–79.

131. Костенко А. Розвиток сучасних механізмів впливу інститутів громадянського суспільств / А. Костенко // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – 2018. – Т. 23, – № 2 (31).

132. Костенко А. Технології громадського контролю в контексті євроінтеграції / А. Костенко // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. – 2018. – № 12.

133. Костюченко Я. М. Правове регулювання співробітництва України і Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Ярослав Миколайович Костюченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2010. – 18 с.

134. Костючков С. Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії [Електронний ресурс] / С. Костючков // Наукові праці «Політологія». – Вип. 170, т. 182. – С. 38–41. – Режим доступу : http://studies.in.ua/pravo/2012_182_170_10.pdf.

135. Кравчук І. В. Механізми державного управління процесом адаптації національного права до

права ЄС: порівняльний аналіз : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ, 2006. – 20 с.

136. Краковецький О. Про стан розвитку відкритих даних в Україні [Електронний ресурс] / О. Краковецький. – Режим доступу : <https://site.ua/alex.krakovetskiy/4667-prostan-rozvitku-vidkritih-danih-v-ukrayini/>.

137. Круглашов А. М. Європейська інтеграція на початку нового тисячоліття: довідник / склад.: А. М. Круглашов, І. Озимок, Т. С. Астапенко, В. В. Руссу. – Чернівці, 2010. – Ч. 1. – 212 с.

138. Круглашов А. М. Європейська інтеграція на порозі нового тисячоліття : довідник / А. М. Круглашов, Т. С. Астапенко, В. В. Руссу. – Чернівці, 2011. – Ч. 2. – 207 с.

139. Круглашов А. М. Розвиток європейських досліджень у регіональних наукових центрах України: приклад Чернівців / А. М. Круглашов // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 32. – С. 32–39.

140. Купрій В. О. Організації громадянського суспільства як суб'єкти вироблення державної політики : автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук з державного управління за спеціальністю 25.00.01 – теорія та історія державного управління / В. О. Купрій ; Національна академія державного управління при Президентові України. – Київ, 2007. – 18 с.

141. Кушнір Н. О. Асоціація Україна – ЄС: потенційні вигоди та можливі ризики для економіки України / Н. О. Кушнір, Б. І. Дяченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Економіка. – 2014. – Вип. 2. – С. 224–228.

142. Лавренчук А. О. Становлення та розвиток регіональних механізмів інтеграції України до

Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. наук з держ. Управління : 25.00.02 / Андрій Олександрович Лавренчук ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ, 2004. – 20 с.

143. Левченко О. Форми ведення інформаційної боротьби: практичний підхід до понятійного апарату / О. Левченко // Наука і оборона. – 2013. – № 3. – С. 21–26.

144. Лісовий В. С. Культура – ідеологія – політика / Василь Семенович Лісовий. – Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 350 с.

145. Лок Дж. Два трактати про врядування / пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 265 с.

146. Лотюк О. Функції громадянського суспільства в умовах євроінтеграції / О. Лотюк // Вісник Конституційного Суду України. – 2014. – № 5. – С. 72–78.

147. Лук'янов О. Відкриті дані як каталізатор українських економічних реформ [Електронний ресурс] / О. Лук'янов. – Режим доступу : <https://www.prostir.ua/?blogs=vidkryti-dani-yak-katalizator-ukrajinskyh-ekonomichnyh-reform>

148. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век / И. И. Лукашук. – Москва : Международные отношения, 2000. – 262 с.

149. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... д-ра юрид. Наук : 12.00.01 / Людмила Андріївна Луць ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2005. – 32 с.

150. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства / П. М. Любченко. – Харків : Одісей, 2006. – 352 с.

151. Лященко О. О. Інтеграція України у європейські та євроатлантичні структури (90-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Олексій Олексійович Лященко ; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2002. – 17 с.

152. Малишева О. В. Формування проблематики громадянського суспільства в публічному управлінні: теоретичні засади [Електронний ресурс] / О. В. Малишева // Теорія та практика державного управління. – 2017. – № 4 (59). – С. 1–5. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-4/doc/1/05.pdf>.

153. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф. : твори в 30 т.] / пер. з рос. вид. – Київ : Політвидав України, 1980. – Т. 42.

154. Маркс К. Избранные произведения : в 3 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс; Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – Москва : Политиздат, 1986. – Т. 1.

155. Марчук В. Концептуалізація громадянського суспільства: сучасний політологічний дискурс [Електронний ресурс] / В. Марчук. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vpu_Polit_2016_10_13.pdf.

156. Машталір Х. Інтеграція України до Європейського Союзу як основа для розбудови громадянського суспільства / Х. Машталір, С. Леськів // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 6. – С. 163–166.

157. Медведева Т. И. Гражданская (народная) дипломатия и ее роль в российско-японском политическом

диалогі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Т. І. Медведева. – Москва, 2007. – 24 с.

158. Международные отношения: социологические подходы / под ред. П. А. Цыганкова. – Москва, 1998. – 320 с.

159. Мережа представників Програми «Молодь в дії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yia.org.ua/common/kontakty.html>

160. Механізми впливу громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси в Україні / А. М. Костенко, О. В. Купенко, М. С. Назаров та ін. ; за ред. С. І. Дегтярьова. – Суми : ФОП Ширяєв Д. І., 2017. – 242 с.

161. Михайловська О. Держава і розвиток інститутів громадянського суспільства [Електронний ресурс] / О. Михайловська // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 108–114. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8774/1/0-mihaylovska.pdf?sequence=1>.

162. Моя хата скраю? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/moya-khata-skraiu>.

163. Най Джозеф С. Нова публічна дипломатія / С. Най Джозеф // День. – 2010. – № 28.

164. Наливайко Л. Р. Громадська експертиза як форма громадського контролю: проблеми теорії та практики / Л. Р. Наливайко // Університетські наукові записки. – 2014. – № 2. – С. 28–34.

165. Національна рада реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reforms.in.ua/>.

166. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/68/2016#n25>.

167. Обушна Н. Публічний аудит: поняття та сутність / Н. Обушна // Державне управління та місцеве

самоврядування. – 2016. – № 4 (31). – С. 21–29. – Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/-2016/2016_04\(31\)/5.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/-2016/2016_04(31)/5.pdf).

168. Окара А. Н. Дурманящие иллюзии «Серединной Европы»: Европейский «континентализм» как манипулятор «Большой Евразией» [Електронний ресурс] / А. Н. Окара. – Режим доступу : www.russ.ru/politics/20021022-okara.html.

169. ОПОРА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.oporaua.org/pro-nas>.

170. Орієнтовні плани консультацій з громадськістю на сайтах органів виконавчої влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/konsultaciyi-z-gromadskistyuu/oriyentovni-plani-konsultacij-z-gromadskistyuu-na-sajtah-organiv-vikonavchoyi-vladi>.

171. Основи демократії : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., оновлене і допов. – Львів : Астролія, 2009. – 832 с.

172. Основні напрями зовнішньої політики України, схвалені Верховною Радою України 2 липня 1993 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1993. – № 33 ; Політика і час. – 1993. – № 7. – С. 94–96.

173. Основні тенденції та проблеми реалізації «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки» / Аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/-files/nac_strateg-36e4c.pdf.

174. Офіс реформ КМУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/uryad-ta-organi-vladi/ofis-reform-kabinetu-ministriv-ukrainu>.

175. Оцінка стану виконання Національної стратегії розвитку громадянського суспільства // Аналітичний дайджест «Асоціація сприяння самоорганізації населення». – 2018. – № 7.

176. Палагнюк Ю. В. Державна євроінтеграційна політика України: теорія, методологія, механізми : [монографія] / Юліана Вікторівна Палагнюк. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – 392 с.

177. Палагнюк Ю. Державні програми з питань європейської інтеграції України: основні напрямки [Електронний ресурс] / Ю. Палагнюк. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru_2014_2_35.pdf.

178. Партиципаторний бюджет – 2015: перший український досвід 4 міст [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://urbanua.org/dosvid/ukrayinskiipryklady/184>.

179. Передумови і віхи європейської інтеграції. Європейська інтеграція. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrmap.su/uk-wh11/1298.html>.

180. Перепелиця Г. М. Зміни настануть, коли у владі появляться нові обличчя / Г. М. Перепелиця // Універсум. – 2012. – № 2. – С. 9–11.

181. Перший форум громадянського суспільства Києва – можливість переходу на стратегію партнерства – 2017. – 24 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.prostir.ua/?focus=forum-spivpratsi-ta-rozvytku-hromady-m-kyjeva-mozhlyvist-perehodu-na-stratehiyu-partnerstva>.

182. Петренко К. М. Особливості інституційної спроможності громадських об'єднань в Україні / К. М. Петренко // Наукові записки Інституту політичних і

етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України. – 2015. – № 4 (78). – С. 376–388.

183. Петровський В. Кишенькова громадськість для органів влади / В. Петровський // Дзеркало тижня. Україна. – 2017. – 15 квітня. – № 14. – С. 123.

184. Петрушенко Ю. М. Шляхи удосконалення фінансової політики стимулювання діяльності громадських організацій в Україні / Ю. М. Петрушенко // Механізми регулювання економіки. – 2014. – № 1. – С. 110–120.

185. Піляєв І. С. Неофункціоналістське бачення європейської інтеграції: спроба критичного аналізу / І. С. Піляєв // Вісник КНУ. Серія «Філософія. Політологія». – 2003. – Вип. 58. – С. 44–49.

186. Піляєв І. С. Проблеми розвитку теорії федералізму в контексті сучасного євроінтеграційного процесу / І. С. Піляєв // Вісник КНУ. Серія «Філософія. Політологія». – 2003. – Вип. 59. – С. 45–47.

187. Палагнюк Ю. Еволюція теоретичних основ європейської інтеграції: державно-управлінський аспект / Ю. Палагнюк // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2013. – Вип. 2.

188. Платформа громадянського суспільства (ПГС) Україна-ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu-ua-csp.org.ua/eu-ua-csp-members/>.

189. Повідомлення Комісії: на шляху до посилення культури консультацій і діалогу. Загальні принципи та мінімальні стандарти проведення Комісією консультацій із зацікавленими сторонами; COM/2002/0704 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52002DC0704>.

190. Подчерняєва Н. Д. Діяльність євроклубу загальноосвітнього навчального закладу як однієї з форм дитячого громадського об'єднання [Електронний ресурс] /

Н. Д. Подчерняєва. – Режим доступу : <http://oaji.net/articles/2017/927-1518097567.pdf>.

191. Політичні рекомендації щодо удосконалення зовнішнього аудиту місцевих бюджетів в Україні. – Страсбург, 2011.

192. Полтораков О. Ю. Європейська політична інтеграція в сучасній цивілізаційній системі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Олексій Юрійович Полтораков ; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – Київ, 2004. – 16 с.

193. Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.

194. Посельський В. Європейський поступ України: дещо про особливості Руху та станцію призначення / Володимир Посельський // Політична думка. – 2002. – № 2–3. – С. 78–90.

195. Посельський В. Суперечності і перспективи європейського поступу України / Володимир Посельський // Розширення ЄС. Аналітичний щоквартальник. – 2003. – Вип. 1. – С. 81–86.

196. Посібник щодо проведення публічних консультацій [Електронний ресурс]. – Київ : Київська типографія, 2004. – 69 с. – Режим доступу : http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/manual_on_public_consultations_icps_.pdf.

197. Постанова «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», якою було затверджено Типове положення про громадську раду при центральному, місцевому органі виконавчої влади.

198. Постанова Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 р. «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=581-12>.

199. Постанова КМУ від 11 жовтня 2016 р. № 768 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/768-2016-%D0%BF>.

200. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2014 р. № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/700-2014-%D0%BF>.

201. Почепцов Г. Психологические войны / Г. Почепцов. – Москва : Рефл-бук, 2000.

202. Почти членство в ЕС: что планирует Порошенко и что еще может сделать Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2017/09/13/7070861/>.

203. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

204. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : kmu.gov.ua/.

205. Про Мережу центрів європейської інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrcei.org/about>.

206. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Голос України. – 1997. – 12 червня.

207. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доповідь [Електронний ресурс] / [В. М. Яблонський, О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського. – Київ : НІСД, 2017. – 56 с. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/AD_GromSuspilstvo_pp1-56_press-25fe8.pdf.

208. Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

209. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 березня 2013 р. № 168-р [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/168-2013-%D1%80>.

210. Проект «Точне відображення угоди про Асоціацію Україна – ЄС в українських медіа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://internews.ua/projects/eu-ukraine/eu-ua-assosiation-media-project/>.

211. Пурсиайнен К. От слов – к делу (теории интеграции и отношения ЕС – РФ) [Электронный ресурс] / К. Пурсиайнен // Современ. Европа. – 2005. – № 2. – С. 23–38. – Режим доступа к журн. : <http://www.ieras-library.ru/documenti/soveurope/2005/pursiain.doc>.

212. Расширение ЕС на восток: предпосылки, проблемы, последствия / Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – Москва : Наука, 2003. – 344 с.

213. Реанімаційний пакет реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rpr.org.ua/about-us/>.

214. Реєстр громадських експертиз діяльності органів виконавчої влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu-civex/1st/7.

215. Резник Ю. М. Глобальное гражданское общество / Ю. М. Резник // Глобалистика : энциклопедия / гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – Москва : Радуга, 2003. – 1328 с.

216. Різновиди корупції та кроки до ефективного урядування [Електронний ресурс] // Центр політичних студій та аналітики. – Режим доступу : <http://cpsa.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Робоча-панель-new-PE3.compressed.pdf>.

217. Річний звіт 2017 / Реанімаційний пакет реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/Richnyj-zvit-Reanimatsijnoho-Paketu-Reform-2017.pdf>.

218. Розпорядження КМУ від 25 жовтня 2017 р. № 779-р «Про схвалення Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018– 2021 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250383204>.

219. Ротар Н. Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації / Аналітична доповідь. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 160с.

220. Ротар Н. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві : колективна монографія / Н. Ротар. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 296 с.

221. Ротар Н. Еволюція стратегії відносин Росії та Європейського Союзу / Н. Ротар // Регіоналізм та інтеграція. Науковий щорічник. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2013. – Вип. 1. – С. 38–50.

222. Руденко О. М. Інтеграція європейська України: Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – Київ : НАДУ, 2010. – 820 с.

223. Рух «Ми – європейці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraine-europe.eu/>; <http://www.facebook.com/#!/groups/euinua/>.

224. Сапсай А. Концепція «багатоукладного федералізму» в контексті формування політичного устрою сучасного ЄС / А. Сапсай // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Київ, 2008. – Вип. 40. – С. 472–488.

225. Сибіга І. Лобізм як механізм впливу неурядових організацій на державні структури України [Електронний ресурс] / І. Сибіга // Вісник Національної академії державного управління. Серія: Політологія і право. – 2009. – № 11. – С. 197–206. – Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-1-27.pdf>.

226. Сискос Е. Европейский Союз и трансформация экономики Украины / Е. Сискос. – Киев, 1997. – 268 с.

227. Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення / С. Соляр // Вісник. – 2013. – № 1. – С. 271–279.

228. Степаненко К. В. Зовнішньополітична функція Європейського Союзу / К. В. Степаненко // Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики : зб. наук. статей за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав.

2016 р. / редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, В. І. Самощенко та ін. – Харків : Право, 2016. – 536 с.

229. Стратегія розвитку мережі центрів європейської інформації України до 2014 року / Розробник: Мережа центрів Європейської інформації України за підтримки ГО «Агентство стійкого розвитку Луганського регіону» в рамках проекту «Розробка стратегії Мережі центрів європейської інформації України» та Програми «Європейська програма» міжнародного фонду «Відродження». – Київ, 2012.

230. Структурні виміри сучасного суспільства : навч. посіб. / за ред. С. Макеєва. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2006. – 372 с.

231. Суть, етапи та форми міжнародної економічної інтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid,36/catid,58/id,127/.

232. Сухорольська І. Нова громадська дипломатія та особливості її реалізації в сучасних умовах / І. Сухорольська // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, випуск. – 2015. – № 27. – С. 136–143.

233. Сухорольський П. М. Поняття та сутність громадської дипломатії / П. М. Сухорольський, І. Ю. Місюк // Грані. – 2011. – № 1 (75). – С. 178–180.

234. Тейлор Ч. Федерации и нации: секрет добрососедства / Ч. Тейлор // Керни Р. Диалоги о Европе : пер. с англ. – Москва : Издательство «Весь мир», 2002.

235. Ткаченко Р. Л. Євроінтеграція у Раді: що очікувати від нового парламентського року / Р. Л. Ткаченко // Українська правда. – 2017. – С. 11–14.

236. Тодоров І. Я. Європейська і євроатлантична інтеграція України: загальнонаціональний та регіональний виміри (1991–2004 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук :

07.00.01 / Ігор Ярославович Тодоров ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2007. – 38 с.

237. Токвіль А. де. Про демократію в Америці / Шарль Алексіс де Токвіль ; пер. з франц. – Київ : Видав. дім «Всесвіт», 1999. – 587 с.

238. Требін М. Розвиток громадянського суспільства в Україні в контексті євроінтеграції / М. Требін // Український соціум. – 2014. – № 1 (48). – С. 106–118.

239. Трюхан В. Інституційне забезпечення виконання угоди про асоціацію Україна – ЄС [Електронний ресурс] / В. Трюхан. – Київ : Вид-во НАДУ, 2011. – № 3. – С. 184. – Режим доступу : https://www.kmu.gov.ua/storage/-app/media/uploaded-files/TITLE_VII.pdf193.

240. Угода про асоціацію ЄС – Україна: дослідження обізнаності цільових груп та стратегія комунікаційної кампанії. – Київ, 2013. – 33 с.

241. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.kmu.gov.ua/storage/-app/media/uploaded-files/TITLE_VII.pdf.

242. Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/09/1/7153709/>.

243. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

244. Удосконалення консультацій з громадськістю. Пропозиції громадськості до влади / Фінальний аналітичний звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.if.gov.ua/files/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86.pdf>.

245. Указ Президента України від 03.04.1999 № 357/99 «Про Положення про Міністерство закордонних справ України» (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/357/99>.

246. Україна в координатах Східного Партнерства 2017–2020 рр. / Експертна оцінка Спільного робочого документа «Східне Партнерство – 20 очікуваних досягнень до 2020 р.: фокусуючись на головних пріоритетах та реальних результатах». – Київ, 90 с.

247. Українська асоціація Європейських студій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/in/39897.html>.

248. Українська мережа європейських клубів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/in/39901.html>.

249. Українська Національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/themes/EaP.html>.

250. Українська школа політичних студій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usps.org.ua>.

251. Український форум благодійників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ufb.org.ua/main.htm>.

252. Урядовий звіт 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://eu-ua.org/sites/default/files/imce/layout_16_02_final.pdf.

253. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://www.kmu.gov.ua/-ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/vikonannya-ugodi-pro-](https://www.kmu.gov.ua/-ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/vikonannya-ugodi-pro)

asociaciyu/dvostoronni-organi-asociiaciyi-ukrayina-yes/platforma-gromadyanskogo-suspilstva.

254. Участь громадськості у процесі прийняття рішень. Огляд стандартів та практик у країнах – членах Ради Європи. – Страсбург, 2016. – 57 с.

255. Участь громадян у процесі розроблення та ухвалення владних рішень: шлях України до європейських стандартів [Електронний ресурс]. – Київ, 2013. – Режим доступу : http://www.usps.org.ua/news-466-vidbuvsya_seminar_uchast_gromadyan_u_protsezi_rozrobki_t_a_uhvalennya_vladnih_rishen_shlyah_ukraini_do_evropeiskih_standartiv.html.

256. Фазі Елоді та Сміт Джеремі, Цивільний діалог, який сприяє роботі, Контактна група ГО, 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://act4europe.horus.be/module/FileLib/Civil%20dialogue,%20making%20it%20work%20better.pdf>.

257. Філіпенко А. Інтеграційні перспективи України: бігравітаційна модель / А. Філіпенко // Економіка України. – 2005. – № 6. – С. 11–22.

258. Фомін С. Інтеграційні процеси та пошук зовнішньоекономічних пріоритетів України / С. Фомін // Євроекономічний вимір інтеграції. – 2003. – № 2. – С. 42–58.

259. Фортельний І. Чернівецька політологічна школа та її внесок у розробку проблематики дослідження трансформаційних процесів на пострадянському просторі / І. Фортельний // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – 2013. – С. 193–199.

260. Хабермас Ю. Демократія. Разум. Нравственность: Московские лекции и интервью / Ю. Хабермас / [Н. Мотрошилова (отв. ред.)]. – Москва : АО «КАМІ», Academia, 1995.

261. Центр європейської інформації м. Луцьк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lutsk.ukrcei.org/>.

262. Центр європейської інформації м. Херсон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ks.ukrcei.org/>.

263. Центр європейської інформації м. Хмельницький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://km.ukrcei.org/>.

264. Центри європейської інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.sowa.com.ua/Europe/Posibnyk_EU_Information_2016.pdf.

265. Цыро И. В. Механизм взаимодействия глобального и национального гражданских обществ / И. В. Цыро // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2010. – № 10. – С. 248–255.

266. Чернявська Л. Н. Суб'єктність міжнародних неурядових організацій у світовій політиці : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Л. Н. Чернявська. – Київ, 2007. – 20 с.

267. Шаповалова О. І. Політичний діалог Україна – ЄС / О. І. Шаповалова // Зовнішня політика України. – 2010: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. – Київ : Стилос, 2011. – С. 145–162.

268. Шаповалова О. І. Угода про асоціацію в 2011-му – мрія чи реальність? [Електронний ресурс] / О. І. Шаповалова // Зовнішні справи. – 2011. – № 2. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=618>.

269. Шаповалова О. І. Україна в системі двосторонніх відносин із провідними європейськими країнами / О. І. Шаповалова // Зовнішня політика України

– 2010: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. – Київ : Стилос, 2011. – С. 253–280.

270. Шепеляєв М. А. Глобалізація управління як мегатенденція сучасного світового розвитку / М. А. Шепеляєв. – Київ : Генеза, 2004. – 512 с.

271. Як Євросоюз міг би пришвидшити реформи в Україні? / Дослідження Інституту світової політики. – Київ, 2015. – 27 с.

272. Яковюк І. В. Про особливості прояву принципу поділу влади в інституційній системі Європейського Союзу: постановка питання / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / ред. кол.: Ю. П. Битяк та ін. – Харків : Право, 2003. – № 5. – С. 17–27.

273. Amnesty International [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.amnestv.org

274. Armstrong K. The Governance of the Single European Market / K. Armstrong, S. Bulmer. – Manchester : Manchester University Press, 1998. – 340 p.

275. Arsenault A. Public Diplomacy 2.0 / Amelia Arsenault // Toward a New Public Diplomacy / edited by Ph. Seib. – New York : Palgrave Macmillan, 2009. – P. 135–253.

276. Balassa B. The Theory of Economic Integration / B. Balassa. – Homewood, 1961.

277. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics / H. Bull. – New York : Columbia University Press, 1995.

278. CEE Bankwatch Network [Electronic resource]. – Access mode : www.bankwatch.org/

279. Corbey D. Dialectical functionalism: stagnation as a booster of European integration / D. Corbey // International organization. – 1995. – Vol. 49, № 2. – P. 253–284.

280. Daniel G. A. Handbuch der Geographie: 6. Aufl. Lpz.: Fues's Verlag, 1894. 510 S.

281. Delegation of the European Union to Ukraine [Electronic resource]. – Access mode : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/tech_financial_cooperation/index_uk.htm.

282. Democracy Watch [Electronic resource]. – Access mode : www.democracvwatch.org.

283. Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation / L. Diamond // The Global Resurgence of Democracy. – Baltimore : The John Hopkins University Press, 1999. – P. 230.

284. Diez T. Introducing the Mosaic of Integration Theory: Its Past, Present and Future [Electronic resource] / T. Diez, A. Wiener // Paper for presentation at the European Union Studies Association (EUSA) 8th Biennial International Conference. – Mar. 27–29. – 2003. – Nashville. – TN, Panel 8H (Unpublished). – 27 p. // Archive of European integration (AEI). – Access mode : <http://aei.pitt.edu/2858/1/107.pdf>

285. ESI series: Beyond Enlargement Fatigue? [Electronic resource]. – Access mode: http://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_74.pdf.

286. Etzioni A. Political unification: a comparative study of leaders and forces / A. Etzioni. – New York : Rinehart, 1965. – 346 p.

287. European Neighbourhood Policy – Strategy Paper / Commission of the European Communities; Communication from the Commission [Electronic resource]. – Brussels, 2004. – 35 p. – Access mode : http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf.

288. Featherstone K. Europeanization and the southern periphery / K. Featherstone, G. Kazamias. – London : Frank Cass Publishers, 2001. – 304 p.

289. Giddens A. Modernity and Self Identity / A. Giddens // Self and Society in the Late Modern Age. – Cambridge, 1991. – 256 p.

290. Global ICT Developments [Electronic resource] / International Telecommunication Union. – Access mode : <http://www.itu.int/ITU-D/ict/statistics/ict/>.

291. Haas E. The Uniting Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950–1957 / E. Haas. – Stanford CA: Stanford University Press, 1968. – 2nd ed. – P. 62–74.

292. Haas E.-B. The uniting of Europe / E. Haas. – Zud. Edn., 1968

293. Habermas J. Between Facts and Norms / J. Habermas. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 1998. – 631 p.

294. Hix S. The Political System of the European Union / S. Hix and B. Houland. – Third Edition. – Houndmills : Palgrave Macmillan, 2011. – 448 p.

295. Human Rights Watch [Electronic resource]. – Access mode : www.hrw.org.

296. Jacob P. The integration of political Communities / P. Jacob, J. Toscano. – Philadelphia : Lippincott, 1964. – 314 p.

297. Keane J. Global Civil Society? (Contemporary Political Theory) / J. Keane. – London : Cambridge University Press, 2003. – 236 p.

298. Kostenko A. Electoral political culture in Ukraine a case study of Ukrainian parliamentary elections of 2012 [Electronic resource] / A. Kostenko // Teorija in Praksa. – 2014. – № 5. – P. 928–943. – Access mode : http://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/tip_05_2014_svitaylo_idr.pdf?sfvrsn=2.

299. Kostenko A. Impact Mechanisms of Civil Society on European Integration of Ukraine / A. Kostenko, S. Degtyarev. – Lambert Academic Publishing, 2018. – 170 p.

300. La Porte T. The Legitimacy and Effectiveness of Non-State Actors and the Public Diplomacy Concept [Electronic resource] / Teresa La Porte // Public Diplomacy Theory and Conceptual Issues. – 2012. – Access mode : <http://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/legacy/publications/perspectives/CPDPerspectivesEUPower.pdf>.

301. Leach R. Europe: A Concise Encyclopedia of the European Union from Aachen to Zollverein / R. Leach. – London: Taylor & Francis, 2000. – 273 p.

302. Lipschutz R. Reconstructing world politics: the emergence of global civil society / R. Lipschutz // Millennium. – 1992. – Vol. 21, № 3. – P. 390–432.

303. McCormick J. European Union Politics / J. McCormick. – London : Palgrave Macmillan, 2011. – 384 p.

304. Mitrany D. A. Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization / D. A. Mitrany. – Chicago : Quadrangle Books, 1966. – 221 p.

305. Mitrany D. The Functional Approach in Historical Perspective / D. A. Mitrany // International Affairs. – 1971. – Vol. 47. – № 3.

306. Mitrany D. A. The Prospect of Integration: Federal of Functional / D. A. Mitrany // Functionalism: Theory and Practice in International Relations / editors: A. J. R. Groom and P. Taylor. – London : University of London Press, 1975.

307. Mueller Sh. The Nexus of U.S. Public Diplomacy and Citizen Diplomacy / Sh. Mueller // Routledge handbook of public diplomacy / edited by Nancy Snow, Philip M. Taylor. – New York ; London : Routledge, 2009. – P. 101–110.

308. Pentland C. International Theory and European Integration / C. Pentland. – London : Faber and Faber, 1973. – P. 146–150.

309. Piris J-C. The Future of Europe. Towards a Two-speed EU? / J.-C. Piris. – Cambridge : Cambridge University Press, 2012. – 176 p.

310. ProZorro [Electronic resource]. – Access mode : <https://prozorro.gov.ua/>.

311. Rosamond Ben. Theories of European Integration. – New York : Palgrave, 2000.

312. Staab A. The European Union Explained: Institutions, Actors, Global impact / A. Staab. – 2nd ed. – Bloomington : Indian University Press, 2011. – 232 p.

313. Streeten P. Economic Integration. Aspects and Problems / P. Streeten. – Second Revised and Enlarged Edition. – Leyden, 1964.

314. Support Group for Ukraine. Press Release, European Commission, April 9, 2014. [Electronic resource]. – Access mode : http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-413_en.htm.

315. Support to Justice Sector Reforms in Ukraine. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.justicereformukraine.eu/about-us/project-description/>.

316. Taylor P. The End of European Integration: Anti-Europeanism Examined / P. Taylor. – London : Routledge, 2007. – 200 p.

317. Tenscher, Jens (Hg.) Politische Kommunikation in internationalen Beziehungen : monography / J. Tenscher, H. Viehrig. – Berlin : Lit, 2007. – 233 p.

318. Transparency International [Electronic resource]. – Access mode : www.transparencv.org.

319. Trends in Grassroots Lobbying: Consultant Q&A [Electronic resource]. – Access mode : <http://advertising.about.com/gi/dynamic/offsite.htm?site=http%3A%2F%2Fwww.campaignline.com%2>.

320. Tsoukalis L. European integration: what is at stake now (for British, Greeks and others)? Sixth annual lecture of the Hellenic Observatory [Electronic resource] / L. Tsoukalis // European Institute and LSE. – 2004. – Access mode : <http://www.lse.ac.uk/publicEvents/pdf/20041206-Tsoukalis-EuropeanIntervention.pdf>.

321. WWF [Electronic resource]. – Access mode : www.wwf.org.

322. Zaharna R. S. Battles to Bridges: U. S. Strategic Communication and Public Diplomacy after 9/11 / Rhonda S. Zaharna. – New York : Palgrave Macmillan, 2010. – 248 p.

323. Zhang J. A Strategic Issue Management (SIM) Approach to Social Media Use in Public Diplomacy / Juyan Zhang // American Behavioral Scientist. – 2013. – Vol. 57, № 9. – P. 1312–1331.

ДОДАТОК А

Інформація про виконання плану заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки у II кварталі п. р.

* *Нумерація* згідно з пунктами плану заходів

Найменування заходу	Стан виконання заходу	Відповідальні за виконання	Комунікаційні канали. Цільова аудиторія	Строк виконання
1. Забезпечення контролю та координації роботи з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки				
1) розроблення і подання КМУ проекту акта щодо утворення Координаційної ради з реалізації Стратегії комунікації у сфері євроінтеграції на 2018–2021 роки	Проект акта розроблено, погоджено із заінтересованими державними органами та подано на розгляд до Кабінету Міністрів України листом від 09.07.2018 № 2744/22/5	Держкомтелерадіо, інші центральні органи виконавчої влади відповідно до компетенції		II квартал
2. Проведення інформаційних кампаній з метою підвищення рівня поінформованості громадян України щодо питань європейської інтеграції у частині:				
<ul style="list-style-type: none"> - провадження підприємницької діяльності; - освітніх і наукових преференцій; - підтримки розвитку сфери культури 				

1) підготовка технічного завдання та проведення процедури публічної закупівлі товарів, робіт і послуг	Держкомтелерадіо здійснює роботу щодо підготовки технічного завдання та проведення процедури публічної закупівлі товарів, робіт і послуг	Держкомтелерадіо МІП, МОН, МЗС, Національна академія наук (за згодою) Мінкультури		II квартал
2) проведення інформаційної кампанії	Термін виконання заходу не настав, див. пп. 1	Держкомтелерадіо		II–III квартали
3) виготовлення тематичної інформаційної продукції (відео-, візуальної, друкованої) та розміщення її в ефірі загальнонаціональних та регіональних телеканалів, у соціальних мережах, громадських місцях	МІП 1. Виготовлено та розміщено в ефірі телеканалу іномовлення UA/TV програми (передачі) про розвиток сфери культури. 2. Українським національним агентством «Укрінформ» проведено заходи та розміщено інформацію щодо європейської інтеграції: 13.02.2018 «Євроінтеграція за рік до виборів: які закони не будуть прийняті? Наскільки жорсткою буде розмова Брюсселя та Києва?»; 31.05.2018 Вебінар на тему: «Перші економічні результати Угоди з ЄС»; 27.03.2018 прес-конференція на тему: «Реалізація вимог ЄС щодо технічного регулювання в Україні (аграрний сектор, харчова	Держкомтелерадіо МІП Мінекономрозвитку Мін'юст МЗС	супутникова трансляція, кабельні мережі країн світу (Азербайджан, Болгарія, Грузія, Ізраїль, Канада, США, Німеччина, Латвія, Молдова, Польща) Інформаційні ресурси «Укрінформу» Офіційний веб-сайт, сторінки в соціальній мережі Facebook, Twitter	упродовж року

	промисловість, туризм)». Міністерством юстиції України проведена інформаційна кампанія у соціальних мережах: twitter, facebook. Комунікація зі ЗМІ з метою розміщення ними новин із євроінтеграції			
3. Забезпечення створення та функціонування веб-порталу «Україна-ЄС»				
1) запуск веб-порталу, розробленого відповідно до проекту міжнародної технічної допомоги ЄС «Асоціація для тебе»	<p>23 лютого 2018 року здійснено запуск Євроінтеграційного порталу, який був розроблений в рамках Проекту ЄС «Підтримка впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС».</p> <p>Розроблений веб-сайт націлений на забезпечення населення достовірною інформацією щодо процесу реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.</p> <p>Серед доступних розділів сайту – інформація щодо Угоди про асоціацію та про органи, які задіяні в процеси реалізації Угоди, право ЄС, питання торгівлі з ЄС, галузева співпраця та допомога ЄС, аналітичні матеріали та публікації, прес-релізи та новини тощо</p>	Секретаріат Кабінету Міністрів України (Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції)	веб-портал «Україна-ЄС», широка громадкість	II квартал
2) розміщення банерів	Розмістили банери:	центральні органи	офіційний веб-	II–III

веб-порталу «Україна-ЄС» на офіційних веб-сайтах ОБВ, Єдиному веб-порталі КМУ, на сайті УНІА «Укрінформ»	Міністерство енергетики та вугільної промисловості України; Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України; Національне агентство України з питань державної служби; Національна гвардія України; Державна регуляторна служба України; Держкомтелерадіо; Міністерство соц. політики України; УНІА «Укрінформ», Міністерство оборони України	виконавчої влади відповідно до компетенції	сайт	квартали
4. Розміщення на веб-порталі «Україна-ЄС» інформації про можливості в рамках виконання програм ЄС, надання допомоги ЄС для України, а також оголошень про проведення конкурсів проектів та вимог до підготовки заявок та проектів, які можуть брати участь у таких конкурсах				
1) забезпечення подання інформації Секретаріатові КМУ (Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції) для наповнення сторінки веб-порталу «Україна-ЄС» про програми допомоги ЄС для України	МЗС На веб-сайті МЗС та веб-сайтах закордонних дипломатичних установ триває робота зі змістовного наповнення та оновлення рубрик, пов'язаних з питаннями європейської інтеграції. МЗС України було надано інформацію заінтересованим центральним ОБВ щодо доступних для української сторони програм допомоги Євросоюзу. Міністерством енергетики та вугільної промисловості України забезпечено подання 12 прес-релізів	центральні органи виконавчої влади відповідно до компетенції	документна комунікація	упродовж року

	<p>Міністерством юстиції України створено та розміщено новини про електронні довірчі послуги.</p> <p>Міністерством інфраструктури України розміщено на веб-порталі «Україна-ЄС» інформацію про можливості розвитку сфери транспортної інфраструктури в рамках виконання програм ЄС, надання допомоги ЄС для України, а також оголошень про проведення конкурсів проектів та вимог до підготовки заявок та проектів, які можуть брати участь у таких конкурсах.</p> <p>Міністерством охорони здоров'я України розміщено ряд публікацій на сайті «Євроінтеграційний портал»:</p> <ul style="list-style-type: none"> - «Пріоритети виконання Угоди про асоціацію в охороні здоров'я – трансплантація, національна система крові та боротьба з тютюнопалінням»; - «Рада ухвалила євроінтеграційний закон про трансплантологію»; - «МОЗ України оприлюднило концепцію професійного ліцензування лікарів» 			
--	---	--	--	--

5. Висвітлення стану виконання заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі — Угода про асоціацію), зокрема, за напрямками імплементації розділу IV “Торгівля і питання, пов’язані з торгівлею” Угоди про асоціацію, а також проведення секторальних реформ та адаптації законодавства України до стандартів ЄС				
1) оприлюднення результатів імплементації положень Угоди про асоціацію	<p>Упродовж звітного періоду здійснено оновлення інформації щодо імплементації положень Угоди про асоціацію:</p> <p>Міністерством енергетики та вугільної промисловості України;</p> <p>Міністерством соціальної політики України</p> <p>Міністерством аграрної політики та продовольства України;</p> <p>Міністерством інфраструктури України;</p> <p>Міністерством охорони здоров’я;</p> <p>Державною регуляторною службою України</p>	центральні органи виконавчої влади відповідно до компетенції	Офіційний веб-сайт	упродовж року
2) розміщення на офіційних веб-сайтах центральних органів виконавчої влади, Єдиному веб-порталі Кабінету Міністрів	Міністерством соціальної політики України здійснюється оновлення візуальної інформації щодо європейської інтеграції для розміщення на офіційному сайті відомства	центральні органи виконавчої влади відповідно до компетенції	Офіційний веб-сайт	щокварталу

<p>України візуальної інформації (інфографік, візуальних пояснювальних матеріалів), за допомогою якої у простій та доступній формі роз'яснюються питання європейської інтеграції та проведення реформ в Україні</p>	<p>Міністерством аграрної політики та продовольства України розміщено статистичну інформацію про стан торгівлі між Україною та ЄС.</p> <p>На офіційному веб-сайті НАДС та на веб-сайті Центру адаптації державної служби до стандартів ЄС розміщено візуальну інформацію щодо стану впровадження реформи державного управління та євроінтеграції України.</p> <p>На офіційному веб-сайті Держприкордонслужби розміщено візуальну інформацію (інфографіки, візуальні пояснювальні матеріали), за допомогою якої у простій та доступній формі роз'яснюються питання європейської інтеграції та проведення реформ в Україні.</p> <p>На офіційному веб-сайті Мінрегіону розміщено інформацію щодо питання європейської інтеграції та проведення реформ в Україні.</p> <p>На офіційному сайті Міністерства інфраструктури України розміщено легку для сприйняття візуальну інформацію (інфографіки, пояснювальні матеріали) щодо імплементації Угоди про асоціацію та ПВЗВТ у рамках</p>			
---	--	--	--	--

	<p>реалізації Національної транспортної стратегії до 2030 року “DriveUkraine 2030” та Стратегії сталої логістики до 2030 року.</p> <p>Міністерством охорони здоров'я України розміщено 30 новинних та роз'яснювальних матеріалів у рубриці «Медична реформа».</p> <p>25.04.2018 та 07.06.2018 на офіційних сторінках Державної міграційної служби України та територіальних органів ДМС в мережі Facebook було розміщено інфографіки, за допомогою яких у простій та доступній формі висвітлювалася актуальна інформація стосовно діяльності міграційної служби</p>			
<p>6. Розміщення на офіційних веб-сайтах центральних органів виконавчої влади, Єдиному веб-порталі Кабінету Міністрів України інформації про стан виконання плану пріоритетних дій Уряду на 2018 рік та співробітництво з ЄС у рамках виконання Угоди про асоціацію, а також текстів аналітичних матеріалів про головні пріоритети та напрями євроінтеграційної політики відповідно до компетенції центральних органів виконавчої влади</p>				
1) оновлення (створення) тематичних сторінок (рубрик) з питань європейської інтеграції, забезпечення їх наповнення та розміщення посилань	<p>Оновлення тематичних сторінок (рубрик) з питань європейської інтеграції здійснюють:</p> <p>МОЗ України; Державна регуляторна служба України; Адміністрація Держ. прикордонної служби України; Нац. поліція України; Національна гвардія України; Державна міграційна служба</p>	центральні органи виконавчої влади відповідно до компетенції	Офіційний веб-сайт/аудиторія веб-сайту	II-IV квартали

на тематичні інтернет-ресурси, які містять стислу, доступну і зрозумілу інформацію про суть процесів, що відбуваються у сфері європейської інтеграції, та роз'яснюють складні процеси у простій та доступній формі	України; Міністерство молоді та спорту України; Міністерство аграрної політики та продовольства України; Міністерство культури України; Міністерство юстиції України; Міністерство соц. політики України; Міністерство енергетики та вугільної промисловості України; МЗС України; Міністерство інфраструктури України; Мінрегіонрозвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України; Державний комітет телебачення і радіомовлення України; Державна судова адміністрація України; Національне агентство України з питань державної служби. На веб-сайті Центру адаптації державної служби до стандартів ЄС створено україномовну та англomовну тематичні рубрики з питань європейської інтеграції, а саме: Twinning; Taix; OECP/SIGMA; Східне партнерство; «Впровадження Угоди про асоціацію України та ЄС»; Реформа державної служби			
7. Інформування про результати впровадження реформ та інституційних перетворень у сфері європейської інтеграції				
1) підготовка технічного завдання та проведення процедури	Держкомтелерадіо здійснює роботу щодо підготовки технічного завдання та проведення процедури публічної	Держкомтелерадіо		II квартал

публічної закупівлі товарів, робіт і послуг	закупівлі товарів, робіт і послуг			
2) проведення інформаційних кампаній у галузі освіти, в економічній сфері, у сфері верховенства права, у сфері кібербезпеки	Термін виконання заходу не настав, див. пп. 1	Держкомтелерадіо		II–III квартали
3) забезпечення створення і трансляція циклів тематичних теле- і радіопрограм в ефірі регіональних та/або загальнонаціональних теле- і радіоканалів про процеси євроінтеграції та внутрішні перетворення в Україні як на центральному, так і на регіональному рівні з визначенням впливу таких процесів на життя громадян, на історії людей та територіальних громад	Держкомтелерадіо здійснює роботу щодо забезпечення створення і трансляції циклів тематичних теле- і радіопрограм в ефірі регіональних та/або загальнонаціональних теле- і радіоканалів про процеси євроінтеграції та внутрішні перетворення в Україні. Запуск планується орієнтовно у вересні 2018 р.	Держкомтелерадіо		упродовж року

8. Підвищення рівня поінформованості громадян про європейські цінності, стандарти, досвід проведення реформ та критерії членства в ЄС				
1) проведення в містах (обласних центрах) Днів культури країн ЄС	<p>Вінницька область Розповсюджено брошури та буклети з інформацією про країни Європи, посібник «ЄС – Україна» та проведено анкетування щодо ставлення мешканців Вінниччини до євроінтеграційних процесів в Україні.</p> <p>Волинська область Закладами освіти та культури проведено інформування населення на тему: «Євроінтеграція України в суспільно-політичних умовах».</p> <p>Дніпропетровська область Оприлюднено у ЗМІ такі тематичні матеріали: «Об'єднані громади Дніпропетровщини можуть виграти грант на проведення Європейського тижня мобільності», «Біля ДніпроОДА відбудеться масштабне свято до Дня Європи», «День Європи дніпряни відзначають спортивними вправами та танцями», «Смаколики, танці, кіно під відкритим небом та багато музики: у Дніпрі масштабно відзначають День Європи», «Як Дніпропетровщина</p>	обласні, Київська міська держадміністрації МЗС	ЗМІ, офіційний веб-сайт, офіційна сторінка у соціальній мережі Facebook, Ютуб-канал, семінари, дискусії, «круглі столи», бібліотеки, флеш-моби, фестивалі та концерти, зустрічі, презентації, масові заходи. Аудиторія: широка громадськість	упродовж року

	<p>святкувала День Європи.</p> <p>Донецька область</p> <p>19.05.2018 р. у м. Покровськ відбувся обласний захід – святкування Дня Європи, у м. Маріуполь відбувся фестиваль «День Європи», у містах та районах області було проведено низку заходів присвячених Дню Європи.</p> <p>Житомирська область</p> <p>До Дня Європи в Україні в населених пунктах області було проведено тематичні заходи – дні європейської культури. Організовано урочисту ходу представників національно-культурних товариств області та проведено культурно-мистецький фестиваль. Крім того, було розміщено локації, присвячені всім країнам Європи, фотозони та інтерактивні майданчики.</p> <p>Закарпатська область</p> <p>В освітніх закладах області було проведено тематичні бесіди, семінари – дні європейської культури.</p> <p>Запорізька область</p> <p>У бібліотеках навчальних закладів було організовано тематичні книжкові виставки, інформаційні експозиції, літературні читання з питань діяльності</p>			
--	---	--	--	--

	<p>ЄС та відзначення Дня Європи.</p> <p>Івано-Франківська область</p> <p>У рамках відзначення Дня Європи в Івано-Франківську та інших містах області було проведено пізнавальні конкурси, вікторини, інтерактивні заходи.</p> <p>Київська область</p> <p>У загальноосвітніх навчальних закладах міст та районів Київської області сплановано та проведено упродовж 2018 навчального року:</p> <ul style="list-style-type: none"> - прес-конференції, диспути, круглі столи серед учнів старших класів з актуальними питаннями співробітництва України з країнами ЄС: «Український вибір «Євроінтеграція», «Україна і Європейський союз», «Молодь – за європейські цінності»; - тематичні заняття, лекції, он-лайн вікторини для учнів загальноосвітніх навчальних закладів з питань державної політики у сфері європейської інтеграції: «Пізнаємо Україну разом!», «Поважаю Європейські цінності – будує сучасну 			
--	--	--	--	--

	<p>Україну!», «Європа без обмежень», «Україна на карті Європи», «Мієвропейці: реальність і перспектива»;</p> <p>– в шкільних бібліотеках книжкові та фотовиставки, конкурси малюнків: «Європейські перспективи України», «Європейська спадщина», «Європа: історична спадщина і сучасність», «Тур Європою», «Країни ЄС», «Перлини Європи» тощо.</p> <p>В рамках відзначення Дня Європи в Україні було проведено:</p> <p>12 травня в Музеї народної архітектури та побуту в с. Пирогово фестиваль польської культури;</p> <p>15 травня в міській бібліотеці м. Переяслав-Хмельницький інформаційну годину «Вітражі Європи» до Дня Європи, а також година загадок: «Галопом по Європі»;</p> <p>16 травня в с. Шамраївка, Сквирського району круглий стіл «Молодь про ЄС та НАТО»;</p> <p>17 травня у КЗ КОР «Білоцерківський краєзнавчий музей» театралізоване дійство «Нечуй Левицький – замріяний у самоті співець Поросся»;</p> <p>18 травня в БК м. Березань показ</p>			
--	---	--	--	--

	<p>документального фільму «Maidan Dreaming – рух Києва до Європи»;</p> <p>18 травня Обухівська центральна районна бібліотека прес-огляд «Європейський Союз: дізнайтесь більше»;</p> <p>18 травня в РБК м. Сквирі дитячий концерт присвячений «Хай сонечко сяє всім дітям Європи»;</p> <p>18 травня на базі КЗ ФМР «Дитяча музична школа» концерт класичної музики за участі учнів Фастівської дитячої музичної школи;</p> <p>18 травня в клубі с. Виповзки, Переяслав-Хмельницького р-ну пройшла зустріч за круглим столом до Дня Європи в Україні «Родзинки Старого світу»;</p> <p>18 травня в бібліотеках Таращанського району Цикл мультимедійних подорожей «Європа багатоліка, єдина, близька, велика», «Столицями європейських країн», «Відкриваємо Європу разом», «Подорожуємо країнами Європи», «Багатоліка Європа», «Парад країн Європи»;</p> <p>18 травня в музеї етнографії КЗ КОР «Яготинський історичний музей»</p>			
--	---	--	--	--

	<p>диспут «Шляхом Європейського Союзу»;</p> <p>19 травня в бібліотеці с. Мовчанівка, Сквирського р-ну годину спілкування «Ми, українці, в сім'ї європейських народів»;</p> <p>20 травня в бібліотеці для дітей м. Васильків пізнавальну хвилину «Відкриваємо Європу».</p> <p><i>3 нагоди Дня Європи в Україні проведено понад 300 заходів.</i></p> <p>Кіровоградська область</p> <p>З нагоди святкування Дня Європи за сприяння обласної державної адміністрації, районних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в містах та районах області проведено низку культурно-масових та спортивних заходів, лекцій, книжкових виставок, конкурсів тощо. У м. Кропивницькому проведено щорічний обласний фестиваль «Єврофест – 2018».</p> <p>Луганська область</p> <p>Створено інформаційні експозиції, тематичні книжково-ілюстровані виставки щодо євроінтеграції. Конкурс малюнків «Україна – це Європа!».</p>			
--	--	--	--	--

	<p>Організовано тематичні виставки «Культура країн-членів євроатлантичного альянсу».</p> <p>Львівська область</p> <p>Із нагоди Дня Європи було проведено:</p> <p>17.05.2018 на площі Незалежності м. Золочева святковий молодіжний захід «Ми європейці: від батька до сина, від матері до доньки»;</p> <p>19.05.2018 у м. Львів інформаційний всеукраїнський флешмоб «Україна. Європа. Солідарність»;</p> <p>24.05.2018 урочисте відкриття Днів Європи у Львівській області;</p> <p>24.05.2018 у Львівському Міжнародному аеропорту імені Данила Галицького презентація-дегустація «Європейська кухня з локальних продуктів».</p> <p>У бібліотеках області підготовлено бібліографічні книжково-журнальні виставки та проведено тижні іноземних мов та зарубіжної літератури, вечори-знайомства з культурою європейських країн.</p> <p>У народних домах області проведено конкурси малюнків «Моє бачення</p>			
--	---	--	--	--

	<p>Європи»; фотовиставки та фотомонтажі «Україна – це Європа»; тематичні години та просвітницькі вечори «Розвиток економічного співробітництва з ЄС в умовах членства України»; тематичні вечори «Україна-ЄС».</p> <p>Миколаївська область</p> <p>В населених пунктах області в рамках відзначення Днів Європи в Україні відбулись Дні культури країн ЄС.</p> <p>17 травня в м.Миколаїв відбувся флешмоб «Україна та Європа-TOGETHER FOREVER».</p> <p>23 травня в Миколаївській обласній бібліотеці для дітей ім. В. Лягіна відбувся літературний вояж «Болгарія - дивовижна й неповторна» в рамках програми «Дружать діти – дружать народи!».</p> <p>З нагоди Дня Європи в Україні бібліотечними закладами міста Миколаєва проведено:</p> <ul style="list-style-type: none"> - тематичну зону «Казкова Єврокнига»; - вуличну акцію «Золоті легенди Старої Європи», де було представлено міфи країн Європи та 			
--	--	--	--	--

	<p>відбулись захоплюючі інтелектуальні ігри і вікторини;</p> <ul style="list-style-type: none"> - креатив-майстерню «Створи маску для Венеціанського карнавалу» із низкою ігор-асоціацій «Люди-легенди XX століття», «Впізнай європейську країну» тощо. <p>В бібліотечних закладах області та вищих навчальних закладах культури і мистецтв відбулися заходи до Дня Європи в Україні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - книжкові виставки, інформаційні полички та перегляди літератури: «Євросоюз – крок у завтра», «Україна – шлях до Європи», «З Європою в серці», «Україна на шляху до Європи», «Багатолика Європа», «Європа - наш спільний дім», «Ваші улюблені сучасні європейські письменники та поети», «Знайомтесь: література Європи» тощо; - години інформування: «Знай про Європу більше», «Європейські традиції української культури», «Європейський вибір України – інформація для кожного», «Крок до Європи. Майбутні перспективи»; - засідання «круглого столу»; 			
--	---	--	--	--

	<p>«Нормативно-правові документи у сфері європейської інтеграції»;</p> <ul style="list-style-type: none"> - усні бесіди та години спілкування: «Толерантність – головна риса європейської спільноти», «Україна в контексті європейського розвитку» тощо; - бібліотечні уроки: «Європа – це наш спільний дім», «Європа без кордонів» тощо; - історичний екскурс: «Українська діаспора в Європі», «Цікаві бувальщини із життя європейських композиторів»; - мультимедійна година: «Німецька мова: історія та цікаві факти»; - літературний круїз «Що читають у Європі?», «Україна – без віз»; - відеоподорожі країнами Євросоюзу: «Красива, мудра і багата: Європа – наш великий спільний дім», «Парад країн Європи», «Мистецькі надбання народів Європи»; - бібліотечний квест: «Крокуємо до Європи»; - вікторини: «Країнами 			
--	---	--	--	--

	<p>Європи», «Європейські столиці»;</p> <p>У бібліотеках закладів вищої та професійної (професійно-технічної) освіти функціонували виставки: «Європа на твоїй долоні», «Пізнай Європу для себе», «Знай про Європу більше» тощо.</p> <p>Місцеві ЗМІ широко висвітлювали заходи з відзначення Дня Європи в Україні, які проводились у Миколаївській області.</p> <p>Всього періодичними друкованими ЗМІ розміщено майже 70 тематичних інформаційних повідомлень</p> <p>Одеська область</p> <p>У рамках відзначення Дня Європи було проведено: флешмоби, паради вишиванок та концерти.</p> <p>У навчальних закладах та бібліотеках Біляївського району пройшли тематичні лекції, уроки та конкурси, присвячені ролі Європейського Союзу у сучасному світі.</p> <p>Для учнів Болградського району проведено віртуальну подорож – «Освіта в Європі: від мрії до реальності». Дітей ознайомили з роботою найкращих вищих навчальних</p>			
--	---	--	--	--

	<p>закладів Європи та видатних вчених.</p> <p>Полтавська область</p> <p>19 травня в м. Полтаві пройшов обласний захід, підготовлений до Дня Європи. У рамках святкувань відбулися:</p> <ul style="list-style-type: none"> - міжрегіональний туристичний фестиваль «Гастрономічна гостинність Полтавщини» за участю закладів вищої, професійної (професійно-технічної), позашкільної освіти Полтавщини та представників національних меншин, котрі проживають на території області; - презентація гостей країни – делегацій Литви та Латвії. <p>Рівненська область</p> <p>З нагоди відзначення Дня Європи в Україні на Рівненщині було проведено:</p> <ul style="list-style-type: none"> - «Європейський парад» за участю керівництва, депутатів Рівненської міської ради, представників Генерального Консульства Республіки Польща у Луцьку, інших гостей, членів міських шкільних європейських клубів, представників громадськості; - велопробіг «Всеукраїнський 			
--	---	--	--	--

	<p>Велодень – 2018» та легкоатлетичний пробіг «RIVNEEURORUN – 2018»;</p> <ul style="list-style-type: none"> - концертно-розважальна програма, майстер-класи, Євроквести, туристичний фестиваль, проїзд центральною вулицею міста учасників півфіналу чемпіонату Європи зі спідвею U-21 серед юніорів; - акцію «Рівне – безпечне європейське місто», флеш-моб. <p>Заходи широко висвітлено на веб-сайті обласної та місцевих держадміністрацій, у соціальних мережах і засобах масової інформації місцевої сфери розповсюдження.</p> <p>Сумська область</p> <p>У м. Сумах було проведено широкомасштабні культурно-мистецькі заходи, присвячені інтеграції України в європейський культурний простір: фестиваль «Ніч музеїв», фестиваль «День вуличної музики», інтелектуальна спортивно-розважальна гра «Єврофутквест», містечко «Європейські ініціативи у Сумах. Дізнайся про свої можливості»: «Артпростір»; «Erasmus+youth»; «Науковий простір»; «Освітній</p>			
--	--	--	--	--

	<p>простір»; «Туристичний простір»; «Мовні та культурні майстерні»; «ВНЗ простір»; «Парк дейтінг»; «Еко-простір»; «Дозвілля та оздоровлення».</p> <p>Тернопільська область</p> <p><i>Дні Європи в Тернопільській області.</i></p> <p>Відбулась низка інформаційно-просвітницьких та культурно-мистецьких заходів з метою формування позитивної громадської думки щодо євроінтеграційного курсу України, ознайомлення якомога ширшого кола громадськості області з європейськими цінностями та традиціями, популяризація загального європейського культурного надбання серед громадян Тернопільщини.</p> <p><i>Дні Литовської культури.</i></p> <p>Відбулась обмінна концертна програма учнів Тернопільських музичних шкіл із учнями Литовської музичної школи.</p> <p>Харківська область</p> <p>В обласних закладах культури було проведено культурно-мистецькі заходи з відзначення Дня Європи, а саме: круглий стіл на тему: «Європейський</p>			
--	--	--	--	--

	<p>шлях України»; години спілкування «Європейська інтеграція – шляхи дружби та співпраці», «Україна – ЄС: сучасний етап»; тематична година «Особливості етикету у різних країнах»; кураторські години «Європа наш спільний дім», «Мистецькі перлини Європи»; лекції «Українська культура як складова світової культури»; тематичні години «Національні європейські костюми», поличка історичної інформації «Європейський простір»; віртуальна подорож «Дві сторони Європи»; книжкові виставки «Відкрий для себе Європу», «Самобутня Україна як частина Європи», «До Європи через книгу»; виставки «Україна в міграційних процесах до ЄС: втрати і здобутки».</p> <p>Хмельницька область</p> <p>У рамках відзначення Дня Європи в містах і районах області відбулись урочисті заходи з нагоди відзначення Дня Європи.</p> <p>В бібліотеках, клубах, початкових мистецьких навчальних закладах області організовано тематичні</p>			
--	--	--	--	--

	<p>виставки літератури, фото, художніх робіт та інформаційних ярмарків, фестивалі-подорожі «Мандрівки Європою»; культурно-мистецькі свята: «Італійська фієрія», «Чарівні звуки музики відомих європейських композиторів»; інтелектуальні ігри «Мистецькі шедеври Європи», годину пізнання «Відкрий Європу для себе», зустріч-діалог «День Полонії», відео-перегляд «Україна крокує в Європейський Союз», віртуальну подорож «Музеї Європи», слайд-лекцію «Від європейської ідеї до європейського простору», вікторину «Що ти знаєш про Європейський Союз?», відеопрезентації «Європейський Союз: історія та сьогодення», «Україна крокує в Європейський Союз», зустріч лідерів учнівського самоврядування та педагогів – організаторів шкіл міста та району «Європа і Україна – одна родина», заочну мандрівку «Країнами Євросоюзу», слайд – шоу «Країни. Міста. Люди», презентації виставок «Самаритяни з Маркової», «Польща: далека і близька».</p>			
--	---	--	--	--

	<p>З різними категоріями населення міст і районів області, проведено інформаційно-просвітницькі заходи: тематичні вечори, презентації книг, вікторини, концертні програми, лекції.</p> <p>Черкаська область</p> <p>З нагоди відзначення Дня Європи у закладах освіти було проведено: загальношкільні лінійки «Європейський Союз і Україна»; захист проєктів «Парад країн Європи»; бесіди «Європа – наш спільний дім», «Перспективи вступу України до ЄС»; інформаційно-виховні години «Ми пізнаємо Європу», «Історія Євросоюзу», «Знай про Європу більше», «Європейський Союз на світовій арені»; вікторини «Країнами Європи», уроки-конференції «Подорож до англomовних країн», виставки малюнків «Ми – європейці».</p> <p>Із 7 до 11 травня група учнів та викладачів Черкаської гімназії № 31 на запрошення Фондації Кшижова та Фонду Польсько-Німецько-Української співпраці стали учасниками урочистих заходів із нагоди святкування Днів Європи та проведення заходів у рамках</p>			
--	---	--	--	--

	<p>eTwinning проекту „Schoolovision 2018“, організованих Представництвом Європарламенту у місті Вроцлаві. Учні представляли Україну серед 7 інших країн-учасників під час заходів у Європейському парку, брали участь у культурно-історичному квесті, святковому концерті та флешмобі на центральній площі Вроцлава.</p> <p>Чернівецька область</p> <p>19 травня в рамках відзначення Дня Європи в Україні у Чернівецькій області організовано та проведено круглий стіл «Полікультурна Буковина: сучасні виклики та історичний досвід», урочисті заходи щодо відзначення Дня Європи в Чернівецькій області в рамках Європейського майданчика «Єдність у розмаїтті» на площі Соборній м. Чернівців. Під час «Європейського майданчика» відбулися наступні заходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - євровікторина «Що ми знаємо про Європу?»; - інтерактивно-пізнавальна гра – складання пазлу «Країни ЄС»; - «Малюнок на асфальті» на тему: «Україна – ЄС» для дітей; 			
--	---	--	--	--

	<ul style="list-style-type: none"> - виставка кращих робіт конкурсу малюнків учнів мистецьких шкіл області на тему: «Україна – європейська держава» та їх нагородження; - презентація діяльності кафедри міжнародних відносин факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та нагородження переможців фінального етапу конкурсу есе для студентів на національному рівні «Дивимось у майбутнє – спільні цінності, спільні мрії»; - презентація культурної ідентичності країн ЄС національно-культурними товариствами – представниками етнічних громад області; - концертна програма національно-культурних товариств області. <p>Чернігівська область</p> <p>З нагоди відзначення Дня Європи в Україні було проведено фінальний етап міського фестивалю шкільних євроклубів, гуртків із правознавства та активів учнівського самоврядування</p>			
--	--	--	--	--

	<p>«Україна-Європа: права людини».</p> <p>Конкурсна програма фестивалю тривала з січня до травня цього року в трьох номінаціях: «Права і обов'язки європейців» - брейн-ринг серед знавців права європейських країн; «Захист прав людини в Україні і країнах ЄС та виконання обов'язків їх громадянами» - конкурс відеороликів соціальної реклами; «Закони України та країн ЄС» - конкурс інформаційних буклетів.</p> <p>До Міжнародного дня музеїв та Дня Європи чернігівські музеї провели акцію «Ніч у музеї»: діяли безкоштовні виставки, майстер-класи, екскурсії.</p> <p>м. Київ</p> <p><i>Проведено Дні культури ЄС у закладах освіти.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Загальноміський конкурс «Діалог держав: партнерство в освіті»; - Загальноміські заходи в рамках відзначення Дня Європи. <p><i>Проведено тематичні інформаційно-просвітницькі заходи у закладах освіти та культури.</i></p> <p>Тренінги та презентації щодо європейської інтеграції, тематичні уроки, лекції, тренінги, вікторини,</p>			
--	--	--	--	--

	<p>інформаційні години, бесіди, дискусії, засідання євроклубів, «круглі столи», історичні години, книжкові та фотовиставки з питань національних культурних традицій, звичаїв та обрядів народів Європи, тематичні воркшопи, спрямовані на популяризацію, роз'яснювальну роботу та інформування щодо європейської інтеграції України, пришкільні, мовні табори</p> <p>МЗС</p> <p>МЗС України поінформував, що готовий долучитися до проведення Днів культури держав ЄС у регіонах України, шляхом надання сприяння у контактах з міжнародними партнерами</p>			
<p>9. Проведення базового соціологічного дослідження щодо рівня поінформованості громадян про державну політику у сфері європейської інтеграції України, основні теми, з якими асоціюється європейська інтеграція у громадян України, ставлення громадян до ключових питань такого процесу</p>				
1) підготовка технічного завдання та проведення процедури публічної закупівлі товарів, робіт і послуг	Держкомтелерадіо забезпечено проведення тендерної процедури на закупівлю послуг з організації та проведення соціологічних досліджень щодо поінформованості громадян про	Держкомтелерадіо		II квартал

	державну політику у сфері євроатлантичної та європейської інтеграції. Визначено переможця на проведення соціологічного дослідження.			
2) проведення соціологічного дослідження та оприлюднення результату	Проведення соціологічного дослідження та оприлюднення результатів заплановано у липні – серпні ц. р.	Держкомтелерадіо		II–III квартали
10. Розроблення та затвердження порядку проведення оцінювання ефективності урядових комунікацій				
1) підбір та затвердження показників ефективності, що відображають кількісні та якісні показники урядових комунікацій	Розроблено проект нормативно-правового акта. Акт перебуває на стадії редакційних правок	МПП	документна комунікація	II квартал
11. Підготовка звіту про виконання плану заходів на 2018 рік із реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки				
1) подання Держкомтелерадіо інформації про виконання плану заходів	Центральні органи виконавчої влади: МПП; МЗС; Міненергетики та вугільної промисловості України; Мінсоцполітики України; Міністерство юстиції; Міністерство культури України; Міністерство аграрної політики та продовольства України; Міністерство молоді та спорту	Держкомтелерадіо МПП МЗС інші центральні органи виконавчої влади відповідно до компетенції обласні, Київська	документна комунікація	щокварталу

	<p>України; Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України; Мінрегіонрозвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України; Міністерство інфраструктури України; МОЗ; Міноборони України; Державна міграційна служба України; СБУ; Національне агентство України з питань державної служби; Нац. поліція України; Національна гвардія України; Адміністрація Державної прикордонної служби України; Державна регуляторна служба України; Державна судова адміністрація України</p> <p>Місцеві органи виконавчої влади: Вінницька ОДА; Волинська ОДА; Дніпропетровська ОДА; Донецька ОДА; Житомирська ОДА; Закарпатська ОДА; Запорізька ОДА; Ів.-Франківська ОДА; Київська ОДА; Кіровоградська ОДА; Луганська ОДА; Львівська ОДА; Миколаївська ОДА; Одеська ОДА; Полтавська ОДА; Рівненська ОДА; Сумська ОДА; Тернопільська ОДА; Харківська ОДА; Хмельницька ОДА; Черкаська ОДА; Чернівецька ОДА; Чернігівська ОДА; Київська МДА</p>	міська держадміністрації та громадські організації і об'єднання (за згодою)		
--	--	---	--	--

ДОДАТОК Б

КАРТА ЗАЛУЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДОПОМОГИ

(доступні для участі програми/проекти та програмні документи з міжнародного розвитку)

Назва проекту(програми)	Пріоритетні напрями/діяльність за проектом (програмою)	Термін реалізації	Доступне фінансування
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ			
Форми надання допомоги	- експертно-консультативна підтримка; - постачання обладнання; - виконання робіт; - грантова допомога; - кредитна допомога		
Українська регіональна платформа громадських ініціатив. http://ci-center.org/	Підтримка місцевих організацій громадянського суспільства (ОГС), зокрема тих, що знаходяться у сільських та відділених місцевостях, з метою забезпечення їх активної участі у демократичних змінах: - зміцнення нових ініціатив та можливостей сільських ОГС; - сприяння взаємодії між ОГС у різних регіонах України; надання грантової допомоги для місцевих ОГС та громадських ініціатив; - інформаційні заходи; - проведення навчання та тренінгів	29.01.2014– 29.01.2018	1 млн євро
Програма прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства «Україна-Румунія». http://www.enpi-nfo.eu/library/content/programming-document-2014-2020-eni-cross-border-cooperation	- розбудова транспортної та прикордонної інфраструктури; - охорона природного середовища; - розвиток малого та середнього бізнесу; - попередження надзвичайних ситуацій	2014–2020 рр.	60 млн євро

Програма прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства «Басейн Чорного моря». http://www.enpi-info.eu/library/content/programmin-g-document-2014-2020-eni-cross-border-cooperation			39,1 млн євро
Програма співробітництва «Стратегія ЄС для Дунайського регіону». http://www.danube-region.eu/ http://new.mtu.gov.ua/content/strategiya-es-dlya-dunayskogo-regionu.html http://danube.org.ua/project	- забезпечення інфраструктурного, екологічного, соціально-економічного та інституційного розвитку регіону		263 млн євро
Програма з підвищення конкурентоспроможності малих та середніх підприємств «COSME». http://ec.europa.eu/enterprise/initiatives/cosme/index_en.htm	- покращання умов доступу МСП до фінансових ресурсів; - покращання регуляторних умов функціонування МСП; - формування культури ведення бізнесу	2014–2020 рр.	800 млн євро
Рамкова програма з досліджень та технологічного розвитку «Горизонт 2020». https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020	- сприяння фундаментальним науковим дослідженням; - підвищення конкурентоспроможності виробництва; - розвиток ІКТ, нанотехнологій, нового матеріалознавства, біотехнологій та космічної галузі; - пошук відповідей на найбільш гострі соціальні виклики у сфері охорони здоров'я, екології та демографії	2014–2020 рр.	87 млрд євро

Європейський інструмент із демократії та прав людини (ЄІДПЛ) http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2015/2015_03_06_uk.htm	Сприяння розвитку демократії, верховенства права, додержанню прав та основних свобод людини	2014–2020 рр.	2 млн євро
Інструмент стабільності (ІС)	Підтримка стабільності у країнах, що перебувають у кризових ситуаціях, шляхом пошуку ефективних рішень, які допомогли б зберегти, створити чи відновити умови, необхідні для здійснення політики ЄС у галузі розвитку та співпраці. В контексті стабільних умов для реалізації програм співробітництва ЄС цей механізм допомагає розвивати потенціал як для того, щоб боротися з конкретними загрозами світового та регіонального масштабу, так і для того, щоб забезпечити готовність до врегулювання докризових та післякризових ситуацій		
Бенефіціари: центральні органи виконавчої влади та місцеві органи влади. Реципієнти: резидент (фізична або юридична особа)			
УРЯД США			
Залучення місцевих організацій до розвитку моніторингу та оцінки відповіді на епідемію ВІЛ/СНІД		30.09.2012–	5,1 млн дол. США
Доступ спільнот до послуг із догляду та лікування ВІЛ через зміцнення систем охорони здоров'я (ACCESS)	Розширення доступу до медичної допомоги для людей, які живуть з ВІЛ шляхом підвищення ефективності національної системи охорони здоров'я у сфері профілактики та лікування ВІЛ/СНІДу на	30.09.2012– 31.03.2018	4,4 млн дол. США

http://network.org.ua/projects/current_projects/proekt-access-dostup-spil%60not-do-poslug-z-doglyadu-ta-likuvannya-vil-cherez-zmitsnennya-system-okhor/	місцевому, регіональному та національному рівнях		
Відкритий світ. http://www.openworld.gov/ http://www.americancouncils.org.ua/uk/pages/13/open-world.html	Зміцнення співробітництва та взаєморозуміння через обмін досвідом між фахівцями у різних галузях на міжнаціональному рівні	01.07.2014– 31.12.2018	2,3 млн дол. США
Зміцнення системи охорони здоров'я з метою забезпечення сталої відповіді соціально небезпечних захворювань. http://www.usaid.gov/node/71471	Посилення реалізації заходів державної політики на протидію ВІЛ/СНІД, що базуються на принципах доказової медицини та враховують гендерні питання; Оптимізація розподілу ресурсів для впровадження національних та регіональних програм протидії ВІЛ/СНІД, спрямованих на групи найвищого ризику; зміцнення кадрових ресурсів у сфері надання послуг щодо протидії ВІЛ/СНІД, спрямованих на групи найвищого ризику	01.10.2013– 30.09.2018	18 млн дол. США
Зменшення біологічної загрози в Україні – технічна підтримка. http://ukrainian.ukraine.usembassy.gov/uk/dtro/btrp.html	- покращення можливостей спостереження за захворюваннями з використанням новітніх інформаційних систем; - консолідація особливо небезпечних патогенів у сучасних спорудах III-го рівня біобезпеки (одна лабораторія III-го рівня біобезпеки для людських патогенів, і одна лабораторія III-го рівня біобезпеки для патогенів тварин); - спільні наукові дослідження	15.04.2014– 15.04.2018	5 млн дол. США
Проект зміцнення потенціалу	Залучення неурядових організацій до надання	11.07.2014–	2 млн дол.

громадянського суспільства України	соціальних послуг у регіонах	10.07.2019	США
Програма "Лідерство в економічному врядуванні (ЛЕВ)". http://eef.org.ua/ua/prohramy/lev.html	Покращення ділового клімату шляхом втілення вагомих та сталих реформ у секторі малого та середнього бізнесу (МСБ), як на центральному рівні, так і в п'яти цільових регіонах України	19.12.2014–18.12.2019	5 млн дол. США
Проект «Громадяни в дії» - Створення сприятливого середовища для діяльності громадянського суспільства в Україні». www.usipr.org.ua	Вдосконалення законодавчого та політичного середовища у відповідності з європейськими стандартами і створення сприятливіших умов для громадянського суспільства	11.07.2014–10.07.2019	1,5 млн дол. США
Проект зміцнення потенціалу громадянського суспільства України («Проект розвитку спроможності громадянського суспільства в Україні»). www.isar.net.ua	Сприяння зміцненню організаційного потенціалу організацій громадянського суспільства України, що дозволить їм більш ефективно обстоювати права й інтереси громадян та здійснювати громадський контроль за діями влади	11.07.2014–10.07.2019	1,9 млн дол. США
Проект «RADA: підзвітність, відповідальність, демократичність». http://www.usaid.gov/edgekey.net/uk/where-we-work/europe-and-eurasia/ukraine/democracy-human-rights-and-governance	Сприяння подальшому зміцненню дієвої і незалежної законодавчої влади в Україні та ширшій участі громадян у процесах розробки державної політики	25.11.2013–24.11.2018	4,5 млн дол. США
Боротьба з торгівлею людьми. www.iom.int	Запобігання торгівлі людьми шляхом зміцнення національного механізму взаємодії установ, задіяних у справі допомоги потерпілим від торгівлі людьми	20.07.2004–01.01.2018	
Навчальні програми	Забезпечення передачі українським громадянам нових	03.04.2013–	4,5 млн дол.

професійного зростання. http://ptp.ceume.org.ua/	знань та підходів, які відповідають міжнародній практиці (навчання та стажування)	02.04.2018	США
Бенефіціари: центральні органи виконавчої влади та місцеві органи влади. Реципієнти: резидент (фізична або юридична особа).			
ДОПОМОГА АНОНСОВАНА НІМЕЦЬКОЮ СТОРОНОЮ			
Проект технічного співробітництва «Консультації підприємств щодо енергоефективності»		2014– 2021 рр.	5 млн євро
Проект технічного співробітництва «Консультаційний фонд щодо структурної політики і політики формування економічного устрою».			2,5 млн євро
Проект технічного співробітництва «ВІЛ/СНІД – сприяння консультуванню та інституційній розбудові».			0,29 млн євро
Бенефіціари: центральні органи виконавчої влади та місцеві органи влади. Реципієнти: резидент (фізична або юридична особа).			
УРЯД КАНАДИ			
Форми надання допомоги	експертно-консультативна підтримка; постачання обладнання;		
Партнерство заради місцевого економічного розвитку та демократичного управління. http://www.acdi-cida.gc.ca/cidaweb/cpo.nsf/fWebCSAZEn?ReadForm&idx=00&CC=UA	- розширення прав і можливостей місцевих органів влади, реалізація моделі «відкритого уряду» та створення прозорого процесу прийняття рішень; - розвиток та підтримка малого та середнього бізнесу, заснованого на місцевому рівні; - налагодження співробітництва між місцевими, регіональними та національними урядами з метою сприяння децентралізації та міждержавного діалогу	27.03.2015– 20.06.2021	19,7 млн кан. дол.
Програма розвитку малого та середнього підприємництва в Україні http://www.international.gc.ca/development-developpement/partners-partenaires/calls-appels/ukraine-sme-pme.aspx?lang=eng	Підтримка та зростання конкурентоспроможності малих та середніх підприємств в Україні	2015– 2021 рр.	30 млн кан. дол.

Доступна та якісна правова допомога в Україні http://qala.org.ua/?page_id=142	Покращення рівного доступу до правосуддя для населення України (особливо представників вразливих верств) шляхом підтримки впровадження системи безоплатної правової допомоги та підвищення рівня обізнаності населення щодо прав на отримання безоплатної правової допомоги	11.02.2014–30.12.2018	9 млн кан. дол.
Український проект бізнес-розвитку плодоовочівництва http://uhbdp.org http://minagro.gov.ua/node/16042	Надання підтримки МСП щодо вирощування, збереження, маркетингу плодоовочевої продукції та застосування нових технологій у галузі агропромисловості	07.08.2014–31.03.2021	19,3 млн кан. дол.
Проект розвитку зерносховищ та сільськогосподарських кооперативів в Україні http://www.zerno.org.ua/grain-project	Розширення економічних можливостей для малих та середніх зернових господарств в двох областях (Дніпропетровська, другий регіон буде визначено додатково) через розвиток зерносховищ й сільськогосподарських кооперативів за підтримки більш ефективних та чутливих до сільського господарства установ: - сприяння об'єднанню українських фермерів з метою підвищення ліквідності та розширення їх бізнесу з вирощення зернових. Кооперативний підхід дозволить фермерам здійснювати загальні закупівлі, мати спільний доступ до сучасного обладнання з доробки та зберігання зерна, спільно здійснювати поставки зернових; - співпраця з українськими навчальними закладами у питанні розвитку й впровадженні освітніх програм, спрямованих на управління сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами. Комплекс	26.03.2013–28.02.2018	13,3 млн кан. дол.

	навчальних програм включатиме коротко- та довго-термінові курси, які будуть запропоновані консультаційним службам, асоціаціям кооперативів та виробників, а також студентам Національного університету біоресурсів і природокористування України та Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету		
Розвиток молочного бізнесу в Україні http://lads.com.ua/images/ua2014-06-12.pdf	Консультаційна підтримка молочних господарств у вдосконаленні ефективної системи, впровадження сучасних практик та менеджменту молочного виробництва на території Дніпропетровської, Херсонської, Львівської та Івано-Франківської областей	01.04.2014–31.03.2021	19,7 млн кан. дол.
Бенефіціари: центральні органи виконавчої влади та місцеві органи влади. Реципієнти: резидент (фізична або юридична особа)			
УРЯД ШВЕЙЦАРСЬКОЇ КОНФЕДЕРАЦІЇ			
Програма ефективного використання енергоресурсів, розвитку інфраструктури та гуманітарної сфери. http://ua.interfax.com.ua/news/political/264373.html	- енерго- та ресурсоефективне управління; стабільне використання енергоресурсів і розвиток міст; - місцеве самоврядування, охорона здоров'я та вирішення питань у гуманітарній сфері	2015–2018 рр.	100 млн дол. США
УРЯД КОРОЛІВСТВА ШВЕЦІЯ			
Форми надання допомоги	експертно-консультаційна підтримка; постачання обладнання		
Стратегії співробітництва Швеції у цілях реформ з країнами Східної Європи, Західних Балкан	- посилення економічної інтеграції з країнами ЄС та розвиток ринкової економіки; - зміцнення демократії, підвищення поваги до прав	2014–2020 рр.	25 млн євро (щорічно)

та Туреччини. http://www.sida.se/English/where-we-work/Europe/Ukraine-Developments-in-Ukraine/	людини та подальший розвиток держави на основі принципів верховенства права; - покращення стану природного середовища, зменшення негативного впливу на клімат, підвищення стійкості до впливів навколишнього середовища та кліматичних змін		
Гендерне бюджетування в Україні. http://grbproject.org/content/o-proekte/	Підвищення економічної ефективності і прозорості бюджетних асигнувань з урахуванням різних потреб жінок і чоловіків шляхом впровадження гендерно-орієнтованого бюджетування	12.11.2013–31.12.2018	46,6 млн шв. крон
Бенефіціари: центральні органи виконавчої влади та місцеві органи влади. Реципієнти: резидент (фізична або юридична особа)			
УРЯД ЯПОНІЇ			
Угода (у формі обміну нотами) між Урядом України та Урядом Японії про надання Уряду України гранту неprojektного типу на закупівлю спеціального обладнання для медичних закладів від 30.03.2015. http://www.ua.emb-japan.go.jp/ukr/ukraine_ua_oda_index.html	- підтримка правопорядку; - допомога для медичних закладів; - розвиток культури та мистецтв	діє до повного виконання проекту	500 млн японських єн
Бенефіціари: центральні органи виконавчої влади та місцеві органи влади. Реципієнти: резидент (фізична або юридична особа)			

Наукове видання

Костенко Андріана Миколаївна

**ВПЛИВ ІНСТИТУТІВ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ УКРАЇНИ**

Монографія

Художнє оформлення обкладинки Г. В. Павленко

Редактор Т. Г. Чернишова

Комп'ютерне верстання А. М. Костенко

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 23,95. Обл.-вид. арк. 19,84. Тираж 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач

Сумський державний університет,

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.